

A qui beneficien els tractats de comerç i inversió?

Una anàlisi amb perspectiva feminista

Cristina Pina i Rosa Ortiz

A qui beneficien els tractats de comerç i inversió?

Una anàlisi amb perspectiva feminista

Cristina Pina i Rosa Ortiz

**A QUI BENEFICIEN
ELS TRACTATS DE
COMERÇ I INVERSIÓ?
UNA ANÀLISI AMB
PERSPECTIVA FEMINISTA**

Aquest informe és el resultat de l'estudi que les autores hem fet sobre el TTIP, el CETA i el TiSA des d'una perspectiva feminista, responent a un encàrrec de la campanya No als Tractats de Comerç i Inversió (TCI), i vehiculat per mitjà d'Entrepobles, Enginyeria Sense Fronteres i Ecologistes en Acció, per fer-lo possible amb el cofinançament de l'Ajuntament de Barcelona.

A qui beneficien els tractats de comerç i inversió? Una anàlisi amb perspectiva feminista
Primera edició: febrer 2019

© Del text: seves autores

© De la present edició: Entrepobles + Enginyeria sense fronteres + Ecologistes en Acció

Av. Meridiana 30-32, entl. 2º B – 08018 Barcelona
info@entrepueblos.org / www.entrepueblos.org

Dipòsit Legal: B 6254-2019

ISBN: 978-84-16828-57-9

Edició: Entrepueblos/Entrepobles/Entrepobos/Herriarte

Ecoedició i producció: Pol-len edicions, sccl

Correcció: Bel Zaballa

Disseny i maquetació: Georgina Rosquelles

Impressió: Novoprint (imprès a Catalunya)

Aquesta obra es distribueix sota una llicència Creative Commons a la modalitat de Reconeixement-No comercial-Sense obres derivades:

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/>

Continguts

Part I. Presentació de l'estudi	9
1. Per què TCI des d'una perspectiva feminista?	10
2. Capitalisme patriarcal i conflicte capital-vida en els TCI	17
2.1. Els TCI en el marc de la globalització neoliberal: apunts des d'una perspectiva feminista	17
2.2. TCI i capitalisme patriarcal	21
2.3. Conflicte capital-vida en els TCI	24
Part II. Contextualització	27
3. Evolució dels TCI	27
3.1. Una mica d'història	27
3.2. L'era actual	29
3.3. Els principis perillosos dels TCI	32
3.4. Els mecanismes de solució de disputes al món	34
4. Els TCI, al centre de l'estratègia de la UE	37
4.1. L'estratègia UE2020	37
4.2. Els tractats en cartera de la UE	39
4.2.1. CETA	39
4.2.2. TTIP	41
4.2.3. TiSA	42
4.2.4. Altres tractats	45
5. Els TCI des d'una perspectiva de gènere: enfocaments i antecedents	47
5.1. Liberalització comercial i gènere	47
5.2. Revisió de les polítiques d'igualtat de gènere en l'estratègia comercial de la UE	51
5.3. Evidències sobre els impactes de gènere dels TCI	55
5.3.1. El cas del TLCAN	55
5.3.2. El cas del Perú	57

Part III. Anàlisi del TTIP, el CETA i el TISA	
des d'una perspectiva feminista	59
6. Comerç internacional, mercat laboral i gènere	62
6.1. El cas de l'Estat espanyol	65
6.1.1. El perfil de les exportacions	65
6.1.2. Els sectors econòmics orientats a les exportacions	68
6.1.3. La bretxa de representació als sectors exportadors	70
6.1.4. La manca de creació de treball dels sectors exportadors	79
6.1.5. La bretxa de participació en el mercat laboral	80
6.1.6. La bretxa salarial als sectors exportadors	81
6.1.7. La jornada parcial involuntària feminitzada	84
6.2. Conclusions sobre mercat laboral, TCI i gènere	89
7. Desregulació financera, crisi i gènere	94
7.1. La financiarització de l'economia	94
7.2. TTIP, CETA i TISA: l'agreujament de la financiarització i la desregulació financera	99
7.3. El cost de la financiarització des d'una perspectiva feminista: vulnerabilitats, estratègies i cures	101
7.3.1. Feminització de la pobresa	101
7.3.2. Pobresa, estratègies i cures	104
7.4. Conclusions sobre financiarització, TCI i gènere	112
8. Privatització de serveis: cures i serveis bàsics al servei del poder corporatiu	114
8.1. La privatització dels serveis en el marc de la liberalització comercial	114
8.2. Antecedents	116
8.2.1. Els antecedents de la privatització dels serveis de cures	116
8.2.2. Els antecedents de la privatització dels serveis bàsics: el cas de l'aigua	121

8.3. TCI i serveis des d'una perspectiva feminista	124
8.3.1. Els mecanismes del TTIP, el CETA i el TiSA per a la privatització dels serveis públics	125
8.3.2. TTIP, CETA, TiSA i el trasllat de cures a les llars	129
8.3.3. TTIP, CETA, TiSA i serveis bàsics	138
8.4. Conclusions sobre serveis públics, serveis bàsics i gènere	144
 Part IV. Resistències feministes al TTIP, el CETA i el TISA	 146
9. Aprenentatges de les resistències feministes al Sud	146
10. Elements per a la resistència feminista al Nord	151
10.1. Recerca i comunicació en la lluita contra el TTIP, el CETA i el TISA	151
10.2. Els moviments en la lluita contra els TCI	156
11. Conclusions de l'informe	160
 Bibliografia	 166
Llistat d'abreviatures	177
Annex	180
Els 20 productes més exportats	180
Els serveis més exportats	181

Part I. Presentació de l'estudi

Des dels seus inicis havia estat una fita, conscientment autoimposada per a la campanya Catalunya No als Tractats de Comerç i Inversió (TCI), la necessitat d'aprofundir en la perspectiva feminista de crítica i proposta davant el poder corporatiu expressat en els anomenats «acords de lliure comerç». Es veia la necessitat de construir un discurs en aquest terreny més enllà de fórmules adobades, i de fer-ho des del feminisme i en col·laboració amb el moviment feminista, que en paral·lel també havia desenvolupat algunes iniciatives en aquest terreny, sobretot a partir de les «feministes contra el TTIP». I de fer-ho també tenint en compte les aportacions que des d'altres latituds s'havien fet en el passat i s'estan fent.

Aquest informe és el resultat de l'estudi que les autores hem fet sobre el TTIP, el CETA i el TiSA des d'una perspectiva feminista. En aquesta primera part us presentem l'estudi. El primer apartat està destinat a emmarcar i justificar l'estudi. Es tracta de respondre a la pregunta de per què analitzem aquests tractats des d'una perspectiva feminista. A més, en aquest capítol també mostrem la metodologia de la recerca que hem fet així com l'estructura de l'informe.

L'últim apartat d'aquesta part va destinat a mostrar els principals elements teòrics que tenen a veure amb l'estudi dels Tractats de Comerç i Inversió (TCI) —més comunament coneguts com a Tractats de Lliure Comerç¹— des d'una perspectiva feminista. Abordem conceptes com el de capitalisme patriarcal, l'explotació del treball de cures o el conflicte capital-vida. Aquests conceptes

1. En aquest text fem servir el terme «Tractats de Comerç i Inversió», en primer lloc, perquè els acords inclouen cada cop més tant el comerç com la inversió i, en segon lloc, perquè la paraula «lliure» que conté el terme més estès porta a la idea que aquests acords liberalitzen i, en canvi, suposen en realitat establir una regulació en defensa dels interessos del capital i del poder corporatiu.

seran els que guiaran l'anàlisi que hem fet servir al llarg de l'estudi.

L'objectiu principal d'aquesta investigació és ampliar i aprofundir el debat al voltant del TTIP, el CETA i el TiSA mitjançant la introducció d'una perspectiva feminista en la seva anàlisi i denúncia que permeti emmarcar-los en el capitalisme patriarcal i construir demandes i propostes centrades en la sostenibilitat de la vida.

Esperem que amb aquest estudi puguem aportar elements per al debat que puguin ser utilitzats pel moviment feminista i pel moviment contra els TCI.

1. Per què TCI des d'una perspectiva feminista?

Els TCI són un instrument bàsic per a l'expansió de la globalització neoliberal. Des dels anys setanta han estat implementats i utilitzats com a part de l'ofensiva neoliberal. La finalitat màxima d'acumulació capitalista del sistema capitalista patriarcal es veu garantida i enfortida amb aquests tractats, mitjançant els quals es redueixen els obstacles per a la lliure circulació de capitals, béns i serveis.

Més enllà de la supressió d'aranzels, aquests TCI també persegueixen l'eliminació de les «barreres no aranzelàries», és a dir, de totes aquelles qüestions que dificulten aquesta lliure circulació, com poden ser les normes i garanties que regulen el comerç i l'activitat econòmica en un país. Els drets laborals, la seguretat alimentària o els avenços en relació amb la igualtat de gènere són considerats barreres que frenen l'avanç del lliure comerç, i són susceptibles de ser eliminades o rebaixades.

A més, aquests acords afavoreixen la privatització i la mercantilització de serveis públics com la salut i l'educació, alhora que minven la sobirania dels pobles i de les administracions nacionals i locals, atorgant un poder i una protecció jurídica cada vegada més gran a les empreses capitalistes i a les grans corpora-

cions, en nom del creixement econòmic i en detriment dels drets de la ciutadania. Les polítiques dels països que signen aquests acords queden supeditades als interessos d'aquestes empreses.

El juliol del 2013, els Estats Units (EUA) i la Unió Europea (UE) van iniciar oficialment les negociacions del Tractat Transatlàntic de Comerç i Inversions, anomenat comunament TTIP per les seves sigles en anglès (Transatlantic Trade and Investment Partnership). Així mateix, s'estan pactant altres tractats com el TPP (Aliança Transpacífica entre els EUA, el Japó i deu països més de l'àrea del Pacífic) i el TiSA (Acord en Comerç de Serveis) que negocien vint-i-tres parts, entre les quals els EUA i la UE —que representa vint-i-set països— i, recentment, s'ha aprovat el CETA (Acord Econòmic i Comercial Global entre el Canadà i la UE). Aquests tractats suposen un avanç de l'ofensiva neoliberal liderada per les principals elits econòmiques a escala global, i van empitjorant la tendència de protegir cada vegada més els interessos econòmics de les grans empreses i entitats financeres a costa de la sostenibilitat de la vida, tal com anirem veient al llarg d'aquest document.

En els últims anys hem pogut veure com, davant l'inici de la crisi financera, la resposta política ha estat la d'aplicar retallades i mesures d'austeritat que han socialitzat els riscos del capital i han privatitzat els riscos de la vida. Aquests tractats consoliden el procés d'enfortiment de l'atac a la vida del capitalisme patriarcal i de protecció dels interessos del capital. A més, blinden jurídicament aquest enfortiment, dificultant l'adopció de mesures que reverteixin o atenuïn aquesta lògica d'acumulació capitalista i que es dirigeixin a la sostenibilitat de la vida. El poder corporatiu cada cop pren més força i queda més protegit jurídicament. Aquest poder fa referència al fet que les empreses transnacionals puguin imposar els seus interessos a escala global (Pérez Orozco, 2017). Establir jurídicament els principis d'aquesta lògica d'acumulació i de lucre li atorga legitimitat, en la mesura que li dona caràcter de dret. Tal com ho expressen Juan Hernández Zubizarreta i Pedro Ramiro

(2015), es va construint tota una estructura jurídica, anomenada «arquitectura de la impunitat», entorn dels drets de les empreses transnacionals amb la qual es protegeixen els seus negocis i el seu interès de lucre i se'ls atorga cada cop més impunitat pel que fa als seus impactes socials, econòmics i ambientals. Aquesta arquitectura és construïda a partir dels grups de pressió empresarials (*lobbies* en anglès) amb el suport dels organismes multilaterals i dels Estats. Aquests tractats, legimititzant l'afany de lucre, acceleren la mercantilització de la vida (Pérez Orozco, 2017).

Així mateix, cal tenir en compte que aquests interessos relacionats amb el poder corporatiu i amb el lucre se sostenen i són possibles per un procés d'explotació i d'acumulació per desposseïció dels recursos naturals, del treball mercantil i del treball de cures, especialment fet per dones de manera no remunerada. L'enfortiment de l'atac a la vida i la seva privatització no ha de ser vist com un simple efecte de l'aplicació d'aquests tractats sinó que n'és una part intrínseca. Aquests tractats ja compten amb l'explotació del treball mercantil i amb la gratuïtat o precarietat del treball de cures, sense les quals no serien possibles.

Des de la societat civil, i també des d'algunes institucions públiques, especialment locals, s'ha mostrat el rebuig a aquests tractats. Un exemple important de la resposta de denúncia a aquests tractats és la campanya No al TTIP que agrupa individus, campanyes territorials i organitzacions socials, ecologistes, sindicals i polítiques de tot l'Estat espanyol que col·laboren per aturar aquests tractats. Aquesta campanya forma part de la campanya europea Stop TTIP i de la campanya transatlàntica. En l'àmbit institucional, cal destacar la resposta de l'Aliança de Municipis contra el TTIP, el CETA i el TiSA, on l'Ajuntament de Barcelona ha tingut un paper important, ja que l'abril del 2016 va organitzar juntament amb la campanya No al TTIP la trobada paneuropea «Autoritats Locals i la Nova Generació de Tractats de Lliure Comerç».

Aquestes campanyes i plataformes denuncien diversos aspectes relacionats amb els tractats, des de la lògica que es troba

darrere de la seva gènesi i la manera com es porten les negociacions fins als greus efectes que podria tenir la seva aplicació pel que fa a la vulneració dels drets humans, les condicions de vida, l'atac a la vida en un sentit ampli o la pèrdua de democràcia i sobirania. Més concretament, alguns dels elements analitzats i denunciats han estat els següents: l'opacitat en la seva negociació; la protecció de les inversions mitjançant el mecanisme de Solució de Diferències entre l'Estat i l'Inversor (ISDS), que suposaria minvar la sobirania dels pobles i de les institucions públiques i la protecció jurídica dels interessos de les grans corporacions per sobre dels interessos de la ciutadania; l'harmonització de les regulacions, com a barreres no aranzelàries, que portaria a la reduïda de les conquestes aconseguides en termes d'igualtat, drets laborals, aspectes mediambientals, sobirania alimentària i regulacions sanitàries; i la liberalització de les contractacions públiques i la privatització de serveis. En les publicacions i estudis realitzats s'analitzen més detingudament aquests aspectes i les seves conseqüències en diversos àmbits, com ara: l'agricultura i l'alimentació; els drets laborals i l'ocupació, inclosa la generada per les PIMES; el medi ambient; els serveis públics de sanitat, educació i pensions; la contractació pública; la cultura i els drets digitals; i la democràcia i la sobirania nacional i local². En aquestes publicacions i en el manifest de la campanya es fa referència al patriarcat, s'esmenten alguns efectes diferencials que els tractats podrien tenir per a les dones i es demana el reconeixement del treball de cures. No obstant calen estudis realitzats des d'una òptica feminista que, més que fer alguns apunts sobre les dones o el patriarcat, aprofundeixin en l'anàlisi d'aquests tractats emmarcant-los en el capitalisme patriarcal. És precisament per aquest motiu que es presenta aquest estudi.

La perspectiva d'anàlisi estarà guiada per tres aspectes prin-

2. Aquestes publicacions es poden consultar a la pàgina web de la campanya, disponible a: <http://www.noalttip.org/>

cipals, que han orientat tot el treball d'aquest estudi. En primer lloc, amb aquesta recerca volem ampliar els estudis sobre els efectes que tindria l'aplicació dels tractats des d'una òptica feminista, de manera que permeti conèixer les implicacions desiguals que tindrien per a homes i dones, posant especial atenció en la relació entre les cures i l'economia mercantil i en les anàlisis que parteixin del concepte de sostenibilitat de la vida. En aquest sentit, és bàsic estudiar aquests efectes sense caure en un biaix mercantilista ni androcèntric.

En segon lloc, cal situar el TTIP, el CETA i el TiSA en el sistema capitalista patriarcal, la qual cosa possibilita treure a la llum com els tractats se sostenen sobre l'acumulació per desposseïció que aquest sistema fa del treball de cures, comunament invisibilitzat. En la gènesi d'aquests tractats es troba l'aprofitament i l'explotació que el capitalisme patriarcal fa del treball de cures. El seu menyspreu, la gratuïtat i la precarització —quan es fa de manera remunerada— no són només alimentats i agreujats per les mesures neoliberals preses en el marc del capitalisme patriarcal, sinó que aquestes mesures també hi compten. Sense la gratuïtat o el baix preu del treball de cures, aquestes mesures no serien possibles. Per tant, els efectes en termes de gènere d'aquests tractats no poden ser vistos com a meres conseqüències de la seva aplicació sinó com a part intrínseca d'ells.

En tercer i últim lloc, amb aquest estudi es tracta d'utilitzar i reconèixer les aportacions de l'economia feminista per explicar el TTIP, el CETA i el TiSA des de la comprensió del sistema capitalista patriarcal. Més concretament, el conflicte capital-vida inherent a aquest sistema, visibilitzat i estudiat per les economistes feministes, permet comprendre el sentit i l'origen d'aquests tractats.

Alhora, la perspectiva feminista també contribueix a la construcció d'alternatives centrades en la vida. Des de l'enfocament de la sostenibilitat de la vida, és possible elaborar demandes i propostes que descentrin els mercats per centrar-se en la vida.

Amb tot això, es pretenen ampliar els debats sobre el TTIP,

el CETA i el TiSA, millorar la seva comprensió des d'una perspectiva feminista i aportar elements per a la construcció d'alternatives i per a l'elaboració de demandes. Aquests elements poden servir, així mateix, per afavorir la vinculació del moviment feminista en la lluita contra aquests tractats i per ampliar la base de la seva oposició.

Respecte a la metodologia, per fer aquest estudi, hem fet una revisió bibliogràfica centrada, en primer lloc, en els aspectes teòrics, com són el capitalisme patriarcal, l'explotació del treball de cures, el concepte de sostenibilitat de la vida, el concepte del conflicte capital-vida i la vinculació entre globalització neoliberal, liberalització comercial i gènere. S'han tingut en compte, sobretot, les aportacions de l'economia feminista pel que fa a situar i a entendre aquests tractats i la seva lògica. En segon lloc, hem fet una revisió d'altres estudis centrats més específicament en els TCI. D'una banda, hem utilitzat publicacions sobre els TCI ja aprovats tant a països del Sud global com del Nord global i els seus efectes. També hem identificat alguns estudis en què s'han analitzat els tractats ja aplicats des d'una perspectiva feminista i en què s'han remarcat les aportacions de la resistència feminista als TCI. D'altra banda, hem incorporat publicacions sobre el TTIP, el CETA i el TiSA en relació amb el contingut, la seva lògica i els possibles efectes.

Un cop feta la revisió bibliogràfica, hem analitzat dades secundàries per tal de mostrar l'evolució dels TCI i els possibles efectes de l'aprovació del TTIP, el CETA i el TiSA. S'han utilitzat fonts estadístiques procedents sobretot de l'Instituto Nacional de Estadística (INE), així com dades publicades per la campanya No al TTIP. Cal remarcar que l'anàlisi està especialment centrada en el binomi dona-home, no perquè les autores entenguem les dones com un subjecte homogeni i universal, sinó per disponibilitat de dades i per facilitar la comprensió. Considerem que, tot i que enriquiria l'anàlisi, les interseccionalitats entre famílies no nuclears, diversitats sexuals, racialitzades, migrades i altres elements

que se surten d'allò que és hegemònic i normatiu, afegixen una complexitat que queda fora de l'abast d'aquest estudi. Per últim, hem organitzat un grup de discussió amb membres de Feministes contra el TTIP que ens ha servit per alimentar el debat relatiu a la part teòrica i empírica de l'estudi, però sobretot per construir l'últim apartat de resistències als TCI. Cal tenir en compte que aquesta recerca l'hem feta des d'una perspectiva situada i que hem partit de la visió de les autores, que són totes dues dones europees. Si bé hem mirat de recollir les veus de dones del Sud global mitjançant la revisió de bibliografia escrita per aquestes dones o d'estudis basats en entrevistes al moviment feminista del Sud, tota la recerca està marcada per la nostra situació com a investigadores i com a autores del text.

Un cop introduïda la temàtica d'aquesta investigació, les motivacions i la metodologia, en el següent apartat presentem alguns elements teòrics a partir dels quals s'ha fet la recerca, centrats en la forma en què aquests tractats s'emmarquen en el capitalisme patriarcal. Amb aquest apartat, finalitzem la primera part.

Aquest informe consta de quatre parts. La segona part de l'informe està destinada a oferir un context sobre el TTIP, el CETA i el TiSA —a partir del qual es pugui entendre l'evolució dels TCI fins a arribar a aquests tractats—, els seus antecedents i les evidències sobre els impactes de gènere que poden tenir. A la tercera part presentem els resultats de l'estudi, on mostrem els efectes desiguals que podrien tenir aquests tractats entre dones i homes, així com la forma en què se sostenen en el capitalisme patriarcal. Per últim, en la darrera i quarta part també presentem una part dels resultats de la recerca en relació amb les aportacions que el feminisme pot fer a la lluita contra aquests tractats i a la construcció d'alternatives centrades en la vida.

2. Capitalisme patriarcal i conflicte capital-vida en els TCI

En aquest apartat presentem alguns elements teòrics que han guiat l'estudi. Consta de tres subapartats. En el primer, situem els TCI en el marc de la globalització neoliberal i la vinculem amb el capitalisme patriarcal. Els TCI se situen en un marc d'ofensiva neoliberal i patriarcal. És per això que és important conèixer aquest marc des d'una perspectiva feminista. Seguidament, en el segon apartat, analitzem el vincle entre els TCI i el capitalisme patriarcal per mitjà del concepte d'acumulació per desposseïció del treball de cures. Per finalitzar, en el tercer apartat, introduïm el concepte de conflicte capital-vida, que ens permet mostrar com els TCI ataquen i mercantilitzen la vida.

2.1. Els TCI en el marc de la globalització neoliberal: apunts des d'una perspectiva feminista

Per a aquesta recerca és bàsic entendre el concepte de capitalisme patriarcal en el marc de la globalització neoliberal, on els TCI són una eina clau perquè es produeixi l'expansió dels mercats transnacionals. Des de l'economia feminista s'ha visibilitzat com les polítiques neoliberals globals han utilitzat el treball de cures i han aprofitat les desigualtats inherents al seu menyspreu, invisibilització, privatització i feminització. D'aquesta manera, situa aquestes polítiques en el marc del capitalisme patriarcal. A més, aquestes polítiques porten a un empitjorament de la lògica d'acumulació capitalista, que no només utilitza el treball de cures, sinó que també suposa la revalorització de la cerca del màxim benefici individual enfront de la cerca del benestar associada a aquest tipus de treball, enfortint el conflicte capital-vida, tal com anirem veient al llarg d'aquest apartat. Les mesures emmarcades en la glo-

balització neoliberal han debilitat els Estats de benestar, donant èmfasi a les polítiques de lliure mercat i, més recentment, a una economia especulativa recolzada en la liberalització dels mercats financers. El poder corporatiu és prioritzat i protegit cada vegada més, i això queda especialment apuntalat amb els TCI.

Per entendre la globalització neoliberal, com a marc en el qual s'han acordat els TCI, des d'una perspectiva feminista comencem amb els Programes d'Ajustament Estructural (PAE) aplicats als països del Sud global, que són part de l'ofensiva neoliberal liderada pel Nord global (des d'organismes multilaterals, governs i institucions financeres). Als països on es van aplicar aquests programes, la privatització i les polítiques de lliure mercat van fer que quedés més allunyada la prioritat de la protecció social i la universalització. Les crisis del deute extern de final dels anys setanta i principi dels vuitanta i la impossibilitat de la seva devolució van donar lloc a la sol·licitud de préstecs lligats a l'adopció de mesures dictades pels organismes multilaterals, com són el Fons Monetari Internacional (FMI) i el Banc Mundial (BM), i incloent-hi la participació de bancs comercials internacionals i dels països més rics, sota el lideratge dels EUA (Benería, 2003). Neixen els PAE, que han estat eines clau del procés de globalització neoliberal. El fet que més de noranta països hagin estat sotmesos a PAE en les tres últimes dècades dona una idea de la seva importància. Els PAE obeeixen a una concepció extremadament ortodoxa de la política econòmica, coneguda com el Consens de Washington, que inclou mesures com l'obertura de les economies a les empreses estrangeres, la disminució en despesa social i l'eliminació de subsidis.

Els PAE van provocar una sèrie de costos econòmics i socials que es van traduir en un increment de la desocupació, la promoció de la producció agrícola per a l'exportació, el tancament d'empreses locals o la disminució en la provisió pública de salut, educació i cures en general (Sassen, 2003). El pagament dels interessos i del capital del deute va esgotar els recursos públics, cosa que va portar els governs a restringir la despesa i a privatitzar

serveis. L'expansió del neoliberalisme i del pes del poder corporatiu es relaciona directament amb els PAE. Els TCI, en aquest context, el que van perseguir va ser apuntalar el model neoliberal que s'havia anat enfortint des de l'aplicació d'aquests programes (Pérez Orozco, 2017).

Aquestes mesures no van afectar igual tota la població, i van provocar un increment de les desigualtats de renda i dels índexs de pobresa. A més, diversos estudis van mostrar que els efectes d'aquests programes no havien estat neutrals pel que fa al gènere. Els PAE tenen efectes desiguals per a dones i homes, a banda que es recolzen en les desigualtats de gènere existents, sobretot en l'aprofitament del treball de cures, que fan principalment les dones a les llars de manera gratuïta, cosa que acaba provocant una sobrecàrrega que afecta especialment les dones dels sectors empobrits (Benería, 1992; Benería i Feldman, 1992; Cagatay, Grown i Elson, 1995; Cagatay i Ozler, 1995; Elson, 1995; Feldman, 1992; Floro, 1995; Haddad, Brown, Richter i Smith, 1995; León, 1992; Lucas, 2007; McFarren, 1992; Moser, 1989; Nagar, Lawson, McDowell i Hanson, 2002; Pérez-Alemán, 1992; Saraceno, 1992). Els retrocessos en polítiques de benestar derivades dels programes d'ajustament i de l'exigència de la devolució del deute públic es va sustentar sobre el treball de cures no remunerat, tant a la llar com comunitari. Les dones són les que es veuen més afectades. Caroline Moser (1989) mostra aquest element en el seu estudi sobre les estratègies desenvolupades per llars de baixos ingressos a l'Equador, i Wendy McFarren (1992) conclou el mateix per al cas de Bolívia. El treball de cures comunitari pot consistir, per exemple, en serveis de manteniment d'escoles o d'instal·lacions sanitàries. En la majoria dels casos, l'augment de la pressió per expandir els béns i serveis que ja no són oferts per l'Estat té un major impacte en les dones, que són les principals proveïdores del manteniment de les llars i les administradores de la comunitat.

De la mateixa manera, els TCI aplicats en aquest context de globalització neoliberal i d'aplicació dels PAE també tenen efec-

tes desiguals entre dones i homes i es recolzen en les desigualtats de gènere, tal com anirem veient al llarg d'aquest estudi. Cada vegada es reconeix de manera més estesa que la liberalització comercial té aquests efectes desiguals, cosa que admeten fins i tot organismes internacionals que defensen els TCI, com la Conferència de les Nacions Unides sobre Comerç i Desenvolupament (UNCTAD). Per comprendre millor aquest fet, el 2003 es va crear el Grup de Tasques Interinstitucional sobre Gènere i Comerç, que forma part de la Xarxa Interinstitucional sobre Dones i Igualtat de Gènere (IANGWE) de les Nacions Unides i que està coordinat per la UNCTAD. Els estudis fets en el marc d'aquest grup s'ocupen de qüestions com els efectes dels TCI en relació amb les oportunitats d'ocupació per a les dones, el seu accés als recursos i serveis, la bretxa salarial i les regulacions governamentals dirigides a la igualtat entre homes i dones. Aquests estudis assenyalen els impactes desiguals dels TCI i defensen que la igualtat de gènere tindria efectes positius en relació amb el creixement econòmic i la competitivitat (IANGWE, 2011). Les seves anàlisis parteixen d'una visió androcèntrica de l'economia, centrant-se sobretot en l'esfera mercantil. Posen el focus en qüestions com l'ocupació o el creixement en termes del PIB. A més, no van a l'arrel dels efectes desiguals dels TCI, que es troba en el capitalisme patriarcal i en el seu ús i explotació del treball de cures.

D'altra banda la Red Internacional de Género y Comercio ha fet estudis sobre els impactes en termes desiguals pel que fa al gènere de la liberalització a l'Amèrica Llatina. Les seves anàlisis s'han centrat en els casos de l'Argentina, Xile, l'Uruguai, Colòmbia i Mèxic i es van fer al voltant de dos eixos principals: els efectes diferencials de la liberalització en l'ocupació de dones i homes; i els serveis relacionats amb les cures. També a partir dels seus estudis s'han elaborat recomanacions pel que fa als acords comercials, tot i que la seva perspectiva és més crítica, se centra més en les cures i en com la liberalització comercial ha aprofitat les desigualtats de gènere, tant en relació amb el mercat laboral,

la qual cosa ha permès a les empreses transnacionals disposar de mà d'obra barata, com en relació amb l'assumpció privatitzada i feminitzada del treball de cures (Bidegain, 2009; Espino et al., 2009). A la tercera part d'aquest informe presentarem les principals conclusions dels estudis realitzats sobre el vincle entre TCI i gènere.

2.2. TCI i capitalisme patriarcal

En el present apartat volem mostrar que un dels aprenentatges dels moviments feministes del Sud en resistència als TCI ha estat situar aquests tractats en el marc del sistema capitalista patriarcal. També les anàlisis fetes des de l'economia feminista a la globalització neoliberal han partit d'aquesta perspectiva. Així, en relació amb la resistència feminista a aquests tractats al Sud global, es va passar d'un plantejament inicial que perseguia que els acords introduïssin canvis i clàusules socials i de gènere que evitessin els seus efectes negatius, a un plantejament de posicionament contra aquests acords i contra el neoliberalisme, situant la crítica en el model neoliberal i no tant en els aspectes concrets dels acords. A més, se sosté que aquest neoliberalisme és patriarcal (Pérez Orozco, 2017). El problema, en aquest sentit, no són els tractats en si, sinó el fet que reforcen el sistema del qual sorgeixen, que és el capitalisme patriarcal. Les desigualtats de gènere que operen en el marc del sistema patriarcal són la base a partir de la qual poden construir-se aquests acords i el projecte neoliberal. No es tracta de mers efectes sinó que són part intrínseca dels TCI i de la globalització neoliberal.

És per això que considerem necessari que una perspectiva feminista en l'estudi dels TCI emmarqui aquests tractats en el capitalisme patriarcal. Per entendre aquest concepte de capitalisme patriarcal, és bàsic comprendre com l'economia capitalista fa ús de la privatització, el menyspreu, la desvaloració i la invisibilització del treball de cures no remunerat i com es recolza en la

divisió sexual del treball (Benería, 2003; Bosch, Carrasco i Grau, 2005; Carrasco, Borderías i Torns, 2011; Carrasco, 2001; Pérez Orozco, 2006; Picchio, 1999). El treball mercantil i la producció capitalista deuen la seva existència al treball fet des de les llars principalment per les dones, sense el qual la seva continuïtat seria impossible. En primer lloc, aquest treball és el que permet sostenir la vida humana i, per tant, és imprescindible per a la reproducció de la força de treball. En segon lloc, el fet que es faci principalment de manera gratuïta fa possible que els salaris no incloguin el cost de la cura dels mateixos treballadors i treballadores. Les empreses capitalistes són incapaces de remunerar el total de la reproducció de la força de treball i, alhora, poden disposar de persones amb les capacitats necessàries per treballar, que són adquirides per les cures fetes a les llars. Paguen, per tant, una força de treball molt per sota del seu cost. En tercer i últim lloc, com que no s'assumeix com una qüestió social i ho resolen les dones en l'àmbit de la llar, es dona una desresponsabilització de les cures per part dels homes, dels Estats i de les empreses.

Un dels fonaments sobre els quals es recolza el capitalisme és l'espoli o, en paraules de David Harvey (2004), l'acumulació per desposseïció, que significa arrabassar a una persona o a un col·lectiu alguna cosa que els pertany. En el cas del treball de cures, aquesta acumulació per desposseïció suposa l'espoli d'un treball principalment fet per dones i destinat a sostenir la vida de les persones. En aquest sentit, es pot afirmar que les dones són explotades pel capital amb la connivència de la societat i de les institucions, que possibiliten i aprofiten aquesta explotació. Per tant, hi hauria una explotació de les dones pel treball de cures en un sentit anàleg a l'explotació de treballadores i treballadors pel treball mercantil en la producció capitalista (Carrasco, Díaz, Marcos, Ortiz i Sánchez, 2014).

Així doncs, el capitalisme explota les dones per mitjà de l'acumulació per desposseïció del treball de cures. Per tant, necessita del patriarcat, que és intrínsec al capitalisme. La divisió se-

xual del treball i el menyspreu d'un treball realitzat per les dones són possibles gràcies al sistema patriarcal. És per aquest motiu que s'afirma que més que un vincle entre capitalisme i patriarcat, el sistema social i econòmic propi de les societats occidentals és el capitalisme patriarcal. En les dones cal considerar les desigualtats de classe, ètnia o origen, de manera que es tinguin en compte les interseccions que operen en el repartiment del treball de cures i en la seva explotació. Són les dones de classe social baixa les que tenen més càrrega de cures, ja que no poden contractar serveis de cura en el mercat i han de desenvolupar estratègies de benestar derivades de la situació de pobresa que passen pel treball de cures (estratègies d'estalvi com buscar ofertes, sol·licitar i gestionar ajuts tant públics com privats, consumir més a casa, etc.).

Pel que fa als TCI i a la globalització neoliberal en la qual s'emmarquen, fan ús del treball de cures de les dones en l'àmbit domèstic i comunitari. A més que el poder corporatiu i el lucre se sostenen sobre l'explotació i l'acumulació per desposseïció del treball de cures, tal com hem assenyalat, els tractats suposen un agreujament d'aquesta explotació. La privatització de serveis de cures promoguda per les polítiques neoliberals comporta un trasllat a les llars de responsabilitats abans assumides pels Estats. Ho hem vist tant en el context de l'aplicació de les PAE en els països del Sud global, com en el marc dels tractats comercials i en la crisi financera actual en els països del Nord global. Alhora, davant l'enruriment de les condicions de vida que provoquen aquestes polítiques neoliberals, el treball de cures actua com a amortiment. D'altra banda, també cal tenir en compte que el poder corporatiu no només fa ús del treball de cures assumit en gran part per les dones sinó també de les desigualtats en el mercat laboral. L'èxit del negoci exportador està assentat sobre la precarització de la mà d'obra de les dones. Veurem aquests aspectes al llarg de tot l'informe, sobretot a la tercera part, on presentem els resultats de l'estudi.

Els TCI constitueixen una peça més en la cadena de dominació del capitalisme patriarcal. Converteixen l'afany de lucre

de les grans corporacions en norma d'obligat compliment. Les normes de comerç i inversions de l'entramat de TCI en vigor avui dia al món forgen un dret internacional que està per sobre del dret internacional dels drets humans, inclosos els drets laborals i mediambientals. Les normes redactades en els TCI són executives, imperatives i coercitives. El seu no-compliment pot portar un país a embargaments, bloquejos i sancions, com va succeir a l'Argentina durant la crisi financera, quan diverses multinacionals i fons voltors van portar-la a sistemes d'arbitratge. En canvi, el dret internacional dels drets humans no disposa de mecanismes per donar un caràcter executiu i imperatiu als drets. Existeix una asimetria cada vegada més acusada entre els drets dels inversors i grans corporacions i els drets socials, econòmics, culturals i ambientals de les persones.

Aquesta situació de desavantatge també l'experimenten els Estats, que veuen com les normes internacionals de comerç i inversions estan per sobre de les seves constitucions i dels seus sistemes judicials, ja que permeten a inversions i grans corporacions negligir-los. Assistim a un segrest de les sobirania a tots els nivells, tant dels nostres cossos, com a elements de producció d'un treball que és desposseït, com de les institucions locals i nacionals que es veuen coartades en les seves funcions de representació i garants de drets.

2.3. Conflicte capital-vida en els TCI

El sistema capitalista se centra en la maximització del benefici individual. L'expansió d'un sistema econòmic i social com el capitalista, centrat únicament en l'obtenció del màxim benefici individual sense tenir en compte les persones ni la natura, té efectes devastadors per a les condicions de vida i per al medi ambient. És la lògica mateixa del capital la que genera aquestes conseqüències que se'ns presenten com errors circumstancials, quan en realitat

són sistèmiques (Carrasco i Tello, 2011). Sota aquesta lògica, les persones no són un fi en si mateix sinó que són considerades mitjans al servei de la producció capitalista. Els objectius socials, polítics i econòmics no es dirigeixen a la consecució d'unes condicions de vida adequades per a tota la població, i un exemple clar d'això són les mesures neoliberals preses des de l'inici de la crisi. Es produeix, d'aquesta manera, la contradicció que els éssers humans vivim d'esquena a la nostra pròpia supervivència (Herrero, 2012). Els efectes del capitalisme sobre les condicions de vida i la natura són considerats meres externalitats (Carrasco, 2009). Aquesta lògica capitalista és contraposada a la lògica de la vida que guia el treball de cures i que és, al seu torn, necessària per a la producció capitalista en els processos de reproducció i de sostenibilitat de la vida humana (Carrasco, 2001). Davant la lògica d'acumulació capitalista es troba la lògica de la sostenibilitat de la vida, dirigida al benestar (Pérez Orozco, 2006).

La contraposició de lògiques porta a la impossibilitat de satisfer totes dues alhora, de manera que el conflicte es resol concedint prioritat a una d'elles, és a dir, a l'acumulació de capital. El sosteniment de la vida no és considerat, d'aquesta manera, un problema social pel sistema capitalista, i queda relegat a l'àmbit domèstic, al privat i sota la responsabilitat femenina. La tensió resultant entre lògiques és viscuda i absorbida sobretot per les dones com a responsables socials de les cures. L'economia feminista aposta per descentrar els mercats i l'acumulació capitalista i passar a un sistema en què la vida estigui al centre.

En referència als TCI, un dels aprenentatges de la resistència feminista als acords comercials al Sud global és el relatiu al concepte de mercantilització de la vida i a situar la força de la resistència al projecte neoliberal a la vida mateixa. Es tracta d'assenyalar que amb aquests tractats és la vida que està joc (Pérez Orozco, 2017). El projecte neoliberal persegueix mercantilitzar la vida, i utilitza els TCI com a eina a partir de la qual expandir aquesta mercantilització i blindar-la jurídicament, responnent als

interessos del poder. Es tracta que cada cop hi hagi més dimensions de la vida al servei del capital i del lucre. Amb el TTIP, el CETA i el TiSA, aspectes com l'alimentació, les pensions, l'aigua, la biodiversitat, la salut, les cures, l'energia o la cultura poden ser mercantilitzats, de manera que són un instrument definitiu per estendre la lògica d'acumulació a tots els aspectes de la vida (Garay, 2017).

Davant d'aquesta lògica d'acumulació, les dones fan un treball centrat en la vida. Construeixen la resistència a aquest sistema amb les seves experiències quotidianes. Si bé el seu treball és utilitzat pel poder corporatiu i pels Estats, respon a una lògica contraposada a la lògica capitalista. Les dones acaben sostenint les vides de les quals ningú s'ocupa i que estan permanentment atacades per l'ofensiva neoliberal. En el marc d'unes condicions cada cop més dures i amb una menor responsabilitat pública, fan treballs a la llar, a la comunitat i a la terra dirigides a cuidar la vida. En aquest sentit, les dones no són meres afectades per les polítiques neoliberals, sinó que són subjectes econòmics i també polítics. Pel que fa a la seva dimensió política, un dels aprenentatges de la lluita feminista contra els tractats comercials al Sud va ser el de centrar la resistència en la vida, la qual cosa suposa valorar el treball de cures fet principalment per les dones. La resistència, en aquest sentit, es construeix des de les experiències de les dones (Pérez Orozco, 2017). També es planteja que l'anàlisi del funcionament del sistema econòmic ha de basar-se en el sosteniment de la vida, fugint de perspectives androcèntriques que únicament consideren aspectes com el PIB o el mercat laboral. L'anàlisi dels TCI ha de partir, en aquest sentit, de la perspectiva centrada en la vida. Es tracta de mostrar els seus efectes sobre la vida de les persones.

Part II. Contextualització

Un cop hem presentat l'estudi i hem mostrat els principals elements teòrics que han guiat la recerca, en aquesta segona part presentem un context sobre el TTIP, el CETA i el TiSA. Aquesta part està formada pels apartats 3, 4 i 5. En el tercer apartat mostrem l'evolució dels TCI. Per fer-ho, comencem amb una visió històrica, on presentem les diferents etapes per les quals han passat aquests TCI, des del seu origen fins a l'actualitat. Un cop oferim aquesta perspectiva històrica, ens centrem en l'era actual. També mostrem quins són els principis perillosos d'aquests tractats, i dediquem un apartat a un d'aquests principis, com és l'ISDS, per la seva rellevància.

Després d'oferir una visió sobre l'evolució dels TCI, el quart apartat de l'informe se centra més específicament en el TTIP, el CETA i el TiSA. S'expliquen aquests tractats i s'emmarquen en l'estratègia comercial de la UE. El cinquè apartat, i últim d'aquesta segona part, mostra la relació entre els TCI i el gènere. En primer lloc, es presenten les principals idees a què han arribat els estudis fets des d'una perspectiva de gènere en relació amb els TCI ja aplicats. Es tracta de veure quines han estat les aportacions més importants d'aquests estudis, la qual cosa ens ha servit per disposar d'antecedents útils per a la nostra anàlisi. En segon lloc, també es fa una revisió de les polítiques d'igualtat de gènere en l'estratègia comercial de la UE. En tercer i últim lloc, es presenten casos concrets de l'impacte de gènere que han tingut TCI ja aplicats.

3. Evolució dels TCI

3.1. Una mica d'història

La UNCTAD situa l'inici dels TCI fa sis dècades. Tot i que els primers acords comercials i inversions no eren com els d'avui. Cada acord és fruit del seu moment històric i context internacional. Per fer una revisió de com han estat els TCI al llarg de la

història, la UNCTAD divideix la seva evolució en quatre etapes, que repliquem al quadre de sota.

Figura 3-1. Evolució històrica dels TCI

El naixement dels acords comercials i inversions s'ubica habitualment al final de la segona guerra mundial. En aquesta etapa es desenvolupen acords bilaterals coercitius de protecció de les inversions dels països del Nord als països del Sud global, en un moment històric caracteritzat per la independència dels països colonitzats. Els països del Nord necessitaven mecanismes per protegir les seves inversions i continuar imposant les seves normes. El 1965 es crea el CIADI (Centre Internacional d'Arranjament de Diferències relatives a Inversions), arran del sorgiment d'un gran nombre de disputes entre inversions estrangeres i països receptors.

A la segona era, anomenada de la dicotomia, creixen els acords bilaterals i, a més, inclouen amb més freqüència disposicions de protecció de les inversions, conegudes com ISDS, que vol dir Solució de Disputes entre Inversors i Estats (en anglès, Investor-State Dispute Settlement). Simultàniament, fracassen els intents de negociacions multilaterals sobre inversions en el marc de l'Organització de les Nacions Unides (ONU). Els països socialistes no veuen reconeguda la sobirania dels Estats perquè les empreses multinacionals regulen segons les seves lleis i normes i no s'arriba a un acord. A final dels anys vuitanta el nombre total d'acords comercials i inversions al món no arriba als quatre-cents.

Els anys noranta són la dècada de la proliferació dels TCI, i també de l'augment espectacular dels casos ISDS. Els inversors descobreixen el poder de les disposicions de protecció i comencen a posar-se de manifest els problemes inherents dels tractats. Amb la caiguda del mur de Berlín i la dissolució de l'URSS, la gran majoria de països abracen el dogma neoliberal. Obren les portes

a les inversions estrangeres i apliquen retallades de despesa pública com a receptes de progrés. És una etapa en la qual se signen gairebé tres acords per setmana, de mitjana. Els països consideren que entrar en l'entramat dels tractats és imprescindible per tenir un lloc en la competició global per la inversió estrangera. Només uns pocs països mostren reticències, com l'Índia i el Brasil, que no són signataris del Conveni del CIADI. El Brasil, a més, constitueix una experiència única ja que no ha ratificat mai cap acord bilateral d'inversions, per considerar que les clàusules de protecció d'inversions ISDS no són conformes a la seva constitució. Tot i així, Brasil acostuma a ocupar les posicions altes del rànking d'entrada d'inversió directa estrangera, la qual cosa posa en qüestió la relació causal entre la ratificació de tractats amb aquestes clàusules i l'atracció d'inversió estrangera.

Aquesta també és l'era quan es comencen a negociar i signar grans acords regionals i plurilaterals. L'any 1992 se signa el NAFTA, el TCI entre els EUA, el Canadà i Mèxic. L'any 1994 se signa la Carta de l'Energia, que inclou més de cinquanta països d'Europa, l'Àsia i Oceania. El mateix any es crea l'Organització Mundial del Comerç (OMC), juntament amb tres acords comercials: el GATT sobre comerç de béns i aranzels; el GATS sobre comerç de serveis; i el TRIPS sobre comerç dels drets de la propietat intel·lectual. L'OMC, el juliol del 2016, la formen 164 països i té com a principis fonamentals l'obertura de les fronteres (comercials); la garantia del principi de nació més afavorida, pel que fa a termes estrictament de comerç i inversions; i el tracte no discriminatori dels seus membres, és a dir, de les exportacions i inversions dels seus membres.

3.2. L'era actual

L'any 2016 es van cloncloure 37 nous TCI, que sumats als acords ja en vigor amplien l'univers de TCI fins a 3.324 acords. Aquestes xifres porten a dues reflexions: la primera és que s'ha desaccelerat

el ritme de TCI anuals respecte a la dècada anterior, i la segona, que l'elevat nombre de TCI mostra certa ingovernabilitat i incoherències entre els acords assolits. Podem veure aquesta evolució en el següent gràfic:

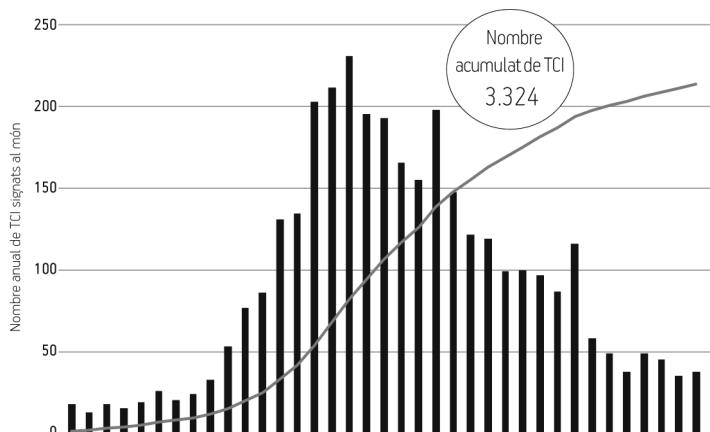

Figura 3-2. Nombre anual de TCI signats al món.

Font: Elaboració pròpia amb dades del Investment Policy Hub de la UNCTAD. <http://investmentpolicyhub.unctad.org/IIA>.

Si bé és cert que alguns actors internacionals com la UE branden la bandera dels acords comercials amb una alta càrrega de dogma neoliberal, altres economies van decidint abandonar aquesta sendera. L'elevada complexitat que suposa l'existència de tractats bilaterals i regionals, que se solapen i s'entrellacen, fa impossible per als països predir com interactuen possibles canvis o reenfocaments de les polítiques comercials amb els tractats i com aquests poden ser interpretats per àrbitres internacionals, en el cas d'entrar en un procés de resolució de controvèrsies amb inversors. Posem com a exemple dos acords recents de la UE, els TCI UE-Vietnam i UE-Canadà, que se superposen a vint-i-un Tractats Bilaterals d'Inversions (TBI) i set TBI respectivament, signats amb anterioritat pels Estats membres de la UE. Per la seva banda, el TPP se superposa a trenta-nou acords bilaterals o regionals en-

tre les dotze parts involucrades. És per això que cap al final de la primera dècada del 2000 es comença a percebre una davallada del nombre de tractats de comerç i inversions signats. Comença a sorgir una dicotomia en les tendències de les polítiques d'inversió, que es caracteritza perquè es produeixen moviments simultanis per a una major liberalització i promoció de la inversió, d'una banda, i per augmentar la regulació de la inversió en la cerca d'objectius de política pública, d'una altra. És el cas de l'Equador i Bolívia, que van anunciar una moratòria per formar part de futures negociacions de TCI i al mateix temps van renunciar al CIADI, Bolívia el 2007 i l'Equador el 2009 (UNCTAD, 2010).

Actualment, nombrosos països es troben en diferents fases de revisió dels seus models de tractats per incloure disposicions destinades a equilibrar els drets i obligacions entre Estats i inversors. És el cas dels països que formen part de la Unió Africana i l'Associació de Nacions del Sud-est de l'Àsia (ASEAN). Altres països que es troben en fase de revisió del seu model de TCI amb objectius similars són Colòmbia, l'Índia, Noruega, Eslovàquia i els EUA (UNCTAD, 2016). A més, el Canadà i els EUA, arran de la seva experiència com a demandats en els arbitratges d'inversió del NAFTA, ja el 2004 van impulsar la creació de nous models de TBI destinats a aclarir l'abast i el significat de les obligacions d'inversió, inclòs el tracte just i equitatiu i l'expropiació indirecta. A més, aquests nous models incloïen un llenguatge específic destinat a deixar clar que els objectius de protecció d'inversions i liberalització dels TCI no han de perseguir-se a costa de la protecció de la salut, la seguretat, el medi ambient ni la promoció dels drets laborals reconeguts internacionalment. Noruega, per la seva banda, va sotmetre a consulta pública l'esborrany del nou model de TBI el maig del 2015. Amb més de nou-centes aportacions, la revisió encara està en curs. L'esborrany del model conté una clàusula sobre el dret a regular i una secció amb excepcions, incloent-hi excepcions generals i excepcions per a interessos de seguretat essencials, política cultural, regulacions prudencials i impostos.

3.3. Els principis perillosos dels TCI

Com hem esmentat anteriorment, els TCI són fruit del seu temps. Això vol dir que depenent del context històric, econòmic i social, els països han tingut més predisposició o menys a incloure alguns apartats per definir l'abast de l'acord i el seu grau de protecció a les transaccions comercials i inversions. També depenent del caire ideològic de les parts negociadores, aquestes disposicions han pogut ser redactades d'una manera més ambigua o, per contra, amb un llenguatge més concret per assegurar-se que no se'n feia un ús abusiu en contra dels interessos públics.

A continuació, llistem les clàusules més habituals en els TCI i com aquestes poden constituir un perill per a l'interès públic, pels privilegis que atorguen als inversors i per l'ambigüitat de la seva redacció:

- **Abast i definició:** aquesta clàusula és crucial perquè és on es defineix què és inversió i, per tant, determina quin tipus de capital estranger està protegit. Una definició estricta pot ser protegir només actius d'empreses en el país receptor. Una definició àmplia pot abastar des de cases residencials fins a inversions especulatives a curt termini o deute sobirà.
- **Accés al mercat:** estableix les condicions i limita les barres per a l'entrada de productes i serveis enumerats als mercats dels Estats membres. Es defineix si l'acord dona accés a les licitacions públiques, a quins serveis, o si s'exclouen àrees com la cultural, l'audiovisual o d'altres.
- **Tracte nacional:** prohibeix la discriminació entre béns i serveis importats i produïts al país i prohibeix als governs afavorir els proveïdors locals.
- **Tracte de nació més afavorida:** diu que els Estats membres no poden discriminar els seus socis comercials. Allò que aconseguix un, ho aconseguixen tots. Aquesta clàusula

és la que fa que els acords més amplis que s'aconsegueixen s'apliquin als anteriors, fent cada cop més complex l'entramat d'acords i la seva interpretació en cas de disputes.

- **Tracte just i equitatiu:** és una clàusula molt oberta i perillosa que ha donat lloc a molts casos de disputes entre inversors i Estats d'acollida. Mitjançant aquesta clàusula, d'una manera poc definida, les parts es comprometen a donar un tracte just a les inversions, a no imposar obligacions «més enllà de les necessàries» ni «arbitràries». Sota el paraigua d'aquesta protecció, la tabaquera Philip Morris va demandar Austràlia per obligar a usar un empaquetatge genèric sense imatges comercials, només amb la marca i advertències sanitàries, al·legant que era «arbitrària» perquè els suposats beneficis per a la salut es «contradeien amb els fets» i perquè el país disposava d'altres polítiques per reduir el tabaquisme sense un efecte negatiu per a les corporacions (Eberhardt, Redlin i Toubreau, 2014).
- **Expropiació** (directa i indirecta): l'expropiació directa es refereix al compromís que cap de les parts podrà nacionalitzar o expropiar una inversió. L'expropiació indirecta, en canvi, és un terme molt ampli, poc definit als tractats. Analitzant els casos de demandes d'inversors a Estats, l'experiència mostra que gairebé qualsevol modificació de llei o regulació que pugui tenir un efecte de rebaixar els beneficis dels inversors pot ser considerada una «expropiació indirecta». L'Estat demandat ha de demostrar que la mesura en qüestió ha estat concebuda per protegir el benestar públic, però, com en el cas de Philip Morris, els inversors sempre poden qüestionar-ho.
- **Protecció de les legítimes expectatives dels inversors:** les expectatives comprenen les manifestacions explícites del govern i el marc legal general pels quals un dels Estats genera una situació de confiança en la qual l'inversor creu que pot actuar. L'incompliment d'aquestes expectatives serà consi-

derat una violació de l'acord, fins i tot abans de fer la inversió, i serà compensable.

- **Solució de disputes:** existeixen clàusules de solució de disputes entre inversor-Estat, les conegudes com a ISDS, i entre Estat-Estat (SSDS, en anglès). Les parts accedeixen que les disputes que puguin sorgir quan una inversió se sent perjudicada es resolgui en centres d'arbitratges, evitant així les instàncies judicials nacionals. Un dels centres d'arbitratge més comú és el CIADI, però n'hi ha d'altres, com la Cambra de Comerç d'Estocolm. El més greu és que aquestes disposicions atorguen un privilegi diferencial a les empreses estrangeres, que a diferència de les nacionals i de les persones podran accedir a centres d'arbitratge internacionals privats, on es jutjaran si les polítiques emanades de parlaments i institucions democràtiques són correctes o incorrectes, d'acord amb els interessos dels negocis, i podran exigir que se'ls compensi en concepte d'indemnització grans quantitats de diners que surten de les arques públiques.

3.4. Els mecanismes de solució de disputes al món

A diferència del nombre de TCI signats, el nombre de casos de disputes ISDS que es registren anualment han crescut durant l'última dècada. El 2016, els inversors van iniciar seixanta-dos casos ISDS coneguts, que és lleugerament inferior als setanta-quatre del 2015, l'any amb la xifra més elevada. Això fa que a data d' 1 de gener del 2017 el nombre total de casos ISDS sumi 767. Fins ara, 109 països han hagut de respondre a una o més demandes ISDS.

En la Figura 3-3 es reproduïx el quadre d'evolució del nombre de casos ISDS presentat a l'informe de la UNCTAD 2017.

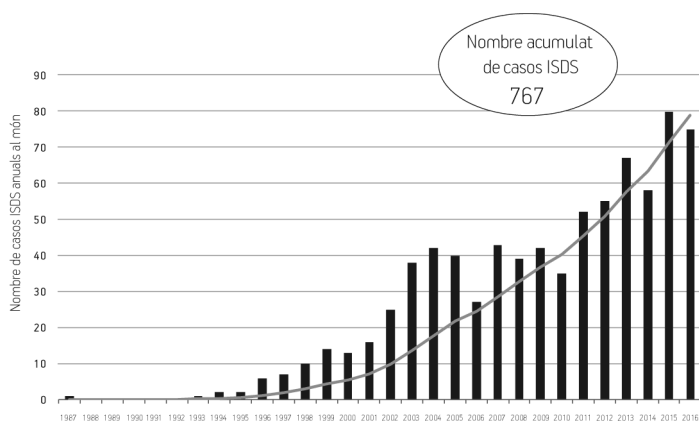

Figura 3-3. Nombre anual de casos ISDS al món. Font: Elaboració propia amb dades del Investment Policy Hub de la UNCTAD. <http://investmentpolicyhub.unctad.org/ISDS>.

Dels seixanta-dos casos coneguts el 2016, la majoria van ser portats per inversors de països de l'òrbita occidental, fet que segueix la tendència històrica en què els inversors del Nord han estat els principals usuaris d'ISDS, que representen més del 80% de totes les reclamacions conegudes.

Segons les dades de l'informe de la UNCTAD 2017, els Estats d'origen més freqüents en ISDS són els EUA, seguits dels Països Baixos, el Regne Unit, Alemanya, el Canadà, França i, en setè lloc, l'Estat espanyol, amb 38 demandes, enfront de les 148 d'empreses i inversors nord-americans. A l'altra banda, els Estats demandats amb més freqüència són l'Argentina, amb 59 casos; Veneçuela, amb 41 casos; seguides de la República Txeca, amb 34, i l'Estat espanyol també amb 34.

Mirant les dades agregades des del 1987, el 40% dels casos han estat resolts a favor dels Estats, mentre que el 60% han fallat a favor del demandant. De mitjana, els reclamants van obtenir un 40% dels imports que reclamaven. En els casos acordats a favor de l'inversor, l'import mitjà reclamat era d'1,4 mil milions de dòlars. L'import mitjà atorgat era de 545 milions de dòlars.

En el cas concret de l'Amèrica Llatina i el Carib, un estudi del Transnational Institute (Olivet, Müller i Ghiotto, 2017) determina que la quantitat total que han pagat aquests països per laude als inversors és de 20,5 mil milions de dòlars. Amb aquesta quantia es podria cobrir, per exemple, la meitat del pressupost en salut pública de l'Argentina, o quatre vegades el pressupost de salut i d'educació de Bolívia, segons dades del 2014.

Els sectors on es registren major quantitat de demandes són els que es mostren en el següent gràfic:

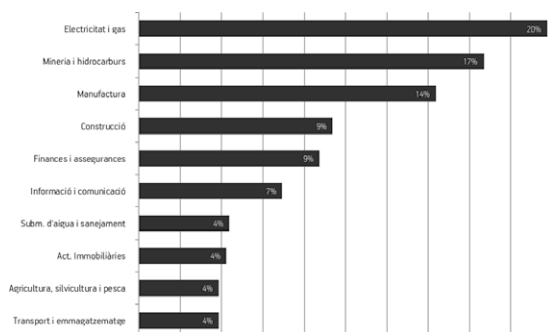

Figura 3-4. Distribució dels sectors on es produeixen demandes. *Font: Elaboració pròpia amb dades del Investment Policy Hub de la UNCTAD. <http://investmentpolicyhub.unctad.org/ISDS>.*

Un efecte que ha tingut el nombre creixent de casos ISDS és l'auge de la indústria de l'arbitratge, que genera uns beneficis astronòmics. Els costos legals i arbitrals d'una disputa inversor-Estat se situen, com a mitjana, en més de 8 milions de dòlars, encara que en alguns casos superen els 30 milions. Els bufets d'elit que porten els casos cobren fins a 1.000 dòlars per hora i advocat, i en molts casos es necessita tot un equip. Tots aquests costos són finançats amb els impostos dels contribuents, fins i tot en països on hi ha persones sense accés a serveis bàsics (Eberhardt i Olivet, 2012).

En definitiva, els principis perillosos dels TCI atorguen a les empreses internacionals tota una sèrie de mecanismes jurídics

dirigits a garantir els seus interessos. El poder corporatiu cada cop pren més força. Els interessos lucratius d'aquestes empreses acaben adquirint categoria de dret i, a més, es posa a la seva disposició l'ISDS, com a via per protegir i defensar aquests «drets». Tal com hem apuntat a l'apartat 1 d'aquest informe, es va construint una arquitectura jurídica per tal de protegir l'interès de lucre de les empreses internacionals. La sobirania dels Estats queda minvada, i protegir els drets socials, sanitaris i ambientals queda supeditat als interessos de les empreses. Si aquests drets entren en contraposició amb els seus guanys, les empreses poden denunciar els Estats per mitjà dels mecanismes que hem presentat. A més, aquestes empreses disposen de total impunitat pel que fa als seus impactes. L'atac a la vida que suposen les seves pràctiques queda garantida i blindada amb aquests tractats.

4. Els TCI, al centre de l'estratègia de la UE

4.1. L'estratègia UE2020

Un cop hem presentat l'evolució dels TCI fins a l'actualitat, en aquest apartat pretenem emmarcar el TTIP, el CETA i el TiSA en l'estratègia de la UE pel que fa a la liberalització comercial. La UE impulsa una ambiciosa agenda comercial destinada a l'expansió radical de la cobertura del seu comerç amb TCI. En els últims anys s'han signat els anomenats acords de «nova generació amb Corea del Sud, Colòmbia, el Perú, sis països de l'Amèrica Central, el Canadà i Singapur. S'està en procés de negociació, amb acords igualment ambiciosos, amb el Japó, països membres de l'ASEAN, països membres de la Unió Africana i de MERCOSUR (Sud-amèrica). Això porta a un volum creixent de transaccions comercials i d'inversions que es fan sota els termes d'un TCI. Mentre que abans del 2006 menys **d'un quart del comerç** de la UE estava cobert pels TCI, la xifra actual és al voltant **d'un terç**, amb la fita d'arribar fins a **dos terços** una vegada que concloquin

totes les negociacions en curs. Aquesta és sens dubte una agenda comercial d'una escala sense precedents (European Commission, 2015a).

La línia estratègica UE2020 se situa del costat d'aquells que aposten per la globalització econòmica, la liberalització comercial i inversions i la desregulació del mercat. Contrastant amb aquells que es distancien d'aquest model i confien més en la cooperació entre els pobles, l'enfortiment de la capacitat reguladora de l'Estat i del mercat intern.

La UE-28, la Xina i els EUA són els principals protagonistes del comerç mundial. L'any 2016, el comerç internacional de béns de la UE-28 amb la resta del món (la suma de les exportacions i importacions extracomunitàries) es va valorar en 3.453.000 milions d'euros. Representa el 15% del comerç mundial de béns. És el segon exportador de béns després de la Xina, i el segon importador després dels Estats Units. I el 2014, la UE-28 va ser el major importador i exportador de serveis del món (Eurostat, 2016).

Dintre de l'estratègia comercial vigent de la UE, Trade for all, concloure les negociacions del TTIP continua sent una de les prioritats *top 10* (European Commission, 2015b). Els EUA són el primer soci d'exportacions de béns de la UE, representant el 20,8% de les exportacions totals fora de la UE el 2016. I és el segon soci en importacions, sumant el 14,5%. Es fa difícil d'imaginar que un Tractat Comercial i Inversions pugui incrementar el volum d'exportacions i importacions de dues economies ja tan integrades. Més aviat, ens revela que l'estratègia comercial de la UE és la voluntat d'afavorir certs sectors i que el comerç mundial es faci sota unes regles del joc ben determinades, la que està negociant *vis-à-vis* amb cadascun dels socis comercials.

La UE abandona així la seva aposta exclusiva pel multilateralisme de l'OMC, per focalitzar-se de ple en la negociació i signatura de tractats bilaterals. Aquest gir en l'estratègia comercial s'ubica el 2006 amb la signatura del Tractat de Lisboa, que dona

competència exclusiva a la Comissió Europea (CE) per a negociar tractats de comerç i inversions en nom dels Estats membres. Competència que ha anat desenvolupant amb total opacitat fins als nostres dies. Amb les negociacions endegades amb els diferents socis i regions (MERCOSUR, ASEAN, i altres), la CE vol aconseguir allò que no ha aconseguit amb la frustrada Ronda de Doha, en termes d'accés a mercats i la inclusió dels anomenats «temes de Singapur»³.

Aquesta agressiva agenda de comerç exterior es fonamenta en els principis bàsics del neoliberalisme. Defensa la UE que en un context de crisi econòmica internacional l'augment de les importacions i exportacions i l'augment de les inversions estrangeres són un dels pocs mitjans que queden a l'abast per estimular el creixement econòmic (European Commission, 2015a). Creixement econòmic valorat com a increment del PIB que mesura només una petita part dels processos i treballs que es fan per sostenir la vida, aquells que tenen lloc al mercat i que generen uns ingressos, però ni de bon tros tots els necessaris i indispensables per cuidar i fer possible la vida en totes les seves etapes.

4.2. Els tractats en cartera de la UE

4.2.1. CETA

El CETA va començar a negociar-se el 2009. Després de quatre anys de negociacions, el 2013 el Canadà i la UE van anunciar que ja havien aconseguit un document de consens, que així i tot van mantenir en secret fins que la cadena ARD alemanya ho va filtrar i va difondre el document complet. Després d'un període de revisió legal i traduccions, el 2015 es va iniciar el procés de

3. Per «temes de Singapur» es coneixen les qüestions referents a les inversions, polítiques de competència, compres del sector públic i facilitació del comerç introduïts durant la Conferència Ministerial del 1996 a Singapur.

ratificació, que es va trobar amb una notable preocupació i oposició de l'opinió pública. Moviments socials i sindicals europeus i canadencs porten a terme una campanya denunciant els privilegis que el CETA atorga a les grans corporacions, i el retrocés en drets que pot ocasionar a la ciutadania.

Les mobilitzacions de la societat civil es van traduir en alguns retards en la votació del CETA al Parlament Europeu i una renegociació del mecanisme de resolució de controvèrsies entre inversors i Estats (el tradicional ISDS), que va ser modificat lleugerament i va passar a anomenar-se ICS (Investment Court System) per aconseguir la majoria de vots favorables al Parlament Europeu, on es va donar el seu consentiment final el 15 de febrer de 2017. Des del 21 de setembre de 2017 el CETA ha entrat en aplicació provisional. La plena entrada en vigor del CETA està subjecta a la conclusió dels procediments nacionals de ratificació de tots els Estats membres, un procés que habitualment triga uns dos anys. L'ICS està ara com ara fora de l'abast de l'aplicació provisional de CETA. Decisió que, probablement, respongui a les polèmiques existents sobre el mecanisme de l'ISDS i el gran poder que dona als inversors estrangers sobre els governs nacionals.

El CETA té un abast ambiciós que inclou la liberalització del comerç de béns i serveis, la inversió, la contractació pública, la política de competència i la propietat intel·lectual. La liberalització del comerç de béns comprèn els productes industrials, agrícoles i pesquers i inclou mesures aranzelàries i no aranzelàries, barreres tècniques al comerç, mesures sanitàries i fitosanitàries, facilitació del comerç i normes d'origen. L'acord també cobreix una sèrie de principis reguladors relacionats amb els serveis i la inversió.

El CETA introdueix el concepte de «llista negativa» als acords signats per la UE per decidir quins serveis són privatitzables o estan subjectes a les normes de l'acord comercial. Segons l'enfocament de la «llista negativa», tots els serveis públics estan exposats a la competència i als desafiaments de les corporacions privades, tret que estiguin explícitament enumerats a la part

d'exempcions. Aquest enfocament de «llista negativa» també es denomina a vegades «llisteu-lo o perdeu-lo». No obstant això, els serveis exempts de les disposicions de CETA sobre serveis públics no estan exempts de les disposicions de protecció de l'inversor de CETA, és a dir, de l'ICS. Això significa que els inversors poden demandar les autoritats europees, nacionals i locals per les decisions preses sobre els serveis públics (com l'aigua, la salut, les pensions i l'educació), fins i tot si són a la llista d'exempcions.

4.2.2. TTIP

El TTIP és un acord comercial proposat entre la UE i els EUA. Si té èxit, el TTIP serà el major acord bilateral de comerç i inversió que es negociï. L'abast del TTIP és similar al del CETA: juntament amb la liberalització aranzelària, busca compromisos significatius en matèria de cooperació reguladora i un marc conjunt basat en normes per al comerç bilateral i la inversió. S'espera que l'acord consisteixi en tres pilars: accés al mercat, cooperació reguladora i harmonització de normatives. Fonamentant-se en aquests pilars, el TTIP pretén eliminar gairebé tots els aranzels duaners, millorar l'accés de la UE i els EUA als mercats de serveis i contractació pública dels altres i reduir les barreres al comerç i la inversió.

Les negociacions sobre el TTIP van començar al juny de 2013 i han arribat fins a la seva 15ª ronda, que es va celebrar a Nova York a l'octubre de 2016. Les negociacions han vingut caracteritzades per una gran opacitat que ha sigut fortament criticada per la societat civil, davant l'evidència que els lobbies empresarials tenen un accés privilegiat per fer arribar les seves demandes al grup negociador delegat per la CE en detriment dels grups de consumidors, sindicats, ONG i altres col·lectius representatius de la societat civil.

Des de l'arribada de Donald Trump a la Casa Blanca les negociacions han quedat suspeses. La CE no ha celebrat cap ronda

de negociació amb l'administració de Trump. Al gener del 2017 els grups negociadors dels EUA i UE van publicar un comunicat conjunt per recapitular els acords aconseguits fins al moment. En la seva llista inclouen: eliminar aranzels en el 97% de les partides aranzelàries, provisions per facilitar els test sanitaris i fitosanitaris en importacions i harmonització en les inspeccions de productes farmacèutics i en les regulacions de seguretat en l'automoció. També feien esment de les seves diferències, aquells aspectes on encara no havien arribat a acords, com per exemple, en el 3% de les partides aranzelàries que fan referència a productes agrícoles, en com expandir l'accés a mercat de serveis clau, l'accés a la contractació pública, i sobretot en la inclusió d'un mecanisme de resolució de disputes, com l'ISDS o l'ICS.

De totes maneres, s'han compromès a seguir avançant en l'harmonització d'aquelles normatives que considerin barreres per al comerç dins del marc de l'OMC i fent ús de la complexa estructura ja ben cimentada, com el Consell Econòmic Transatlàntic, creat en 2007, i que respon als principis de la Cooperació Reguladora. El Consell Econòmic Transatlàntic ha seguit reunint-se com a mínim una vegada a l'any, també durant les negociacions, i en el seu últim informe del 2016 asseguren haver avançat en temes de regulacions sobre cosmètics i accés a matèries primeres crítiques com el petroli.

És evident que els objectius de liberalització del comerç i de les inversions no se circumscriuen únicament a les negociacions del TTIP, sinó que continuen el seu curs fora d'aquest marc ja que les vies obertes per a aquesta finalitat són múltiples i entrelaçades.

4.2.3. TiSA

El TiSA o Acord de Comerç de Serveis és l'intent més ambiciós dels últims anys per expandir el comerç de serveis. Iniciat pels Estats Units i Austràlia, el TiSA es basa en l'Acord General sobre el Comerç de Serveis (AGCS o GATS, per les sigles en anglès) de

l'OMC. Inclou totes les disposicions de l'AGCS i té com a objectiu obrir els mercats i estandarditzar les normes en àrees com llicències i patents, serveis financers, telecomunicacions, comerç electrònic, transport marítim i professionals que es traslladin temporalment a l'estranger.⁴

El TiSA es negocia actualment entre vint-i-tres membres de l'OMC: Austràlia, el Canadà, Xile, Taiwan, Colòmbia, Costa Rica, la UE, Hong Kong, la Xina, Islàndia, Israel, el Japó, Corea, Liechtenstein, Maurici, Mèxic, Nova Zelanda, Noruega, el Pakistan, Panamà, el Perú, Suïssa, Turquia i els Estats Units. D'aquests, la UE actualment no té acords de comerç en serveis amb Taiwan, Israel, Pakistan ni Turquia. Les converses van començar formalment el març del 2013, i els participants van acordar un text bàsic el setembre del 2013. A final del 2013, la majoria dels participants havien indicat quins dels seus mercats de serveis estaven disposats a sotmetre a les normes del tractat i en quina mesura.

A la fi del 2016, les parts negociadores es van reunir a Ginebra en un últim intent desesperat de tancar les negociacions sobre el TiSA. Malgrat els intensos treballs previs, va ser impossible aconseguir un acord. Les dificultats per aconseguir un acord — fins i tot després de vint-i-una rondes de negociació completes i dotzenes de sessions tècniques— donen una idea de la delicadesa de molts dels assumptes a negociar. Els retards i obstacles per arribar a un acord posen de manifest que els serveis són un sector increïblement ampli i divers.

A diferència del que succeeix amb el comerç internacional de béns, no existeixen aranzels o altres restriccions a les fronteres pel que fa al comerç de serveis. De fet, les principals barreres al comerç internacional de serveis que vol eliminar el TiSA són les regulacions dels governs nacionals, regionals i locals. La desregulació afavoreix les corporacions proveïdores de serveis, i pot fer augmentar el risc de frau, d'explotació i, en el cas dels serveis

4. Disponible a: http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/tisa/index_en.htm

financers, de crisi del sistema, i suposa una desprotecció per a les consumidores i consumidors, el medi ambient i l'interès públic.

A més, per a molts serveis bàsics com l'electricitat, l'aigua, el transport públic, l'educació o la sanitat és clau poder garantir la universalitat. La gestió pública pot assegurar la universalitat dels serveis que proveeix, mentre que el sector privat té interessos per no fer-ho. Posar un pagament o copagament a un servei vol dir aixecar barreres a l'accés i deixar sectors de la població exclosos o reduir-los la qualitat segons la seva renda.

Les qüestions principals que estan en joc en les negociacions del TiSA, com succeeix en la majoria dels anomenats acords comercials, no tenen res a veure amb el comerç. Bàsicament, el TiSA se centra a restringir la capacitat de la societat de fer dues coses: en primer lloc, regular i controlar de manera democràtica les activitats de les corporacions multinacionals proveïdores de serveis; i en segon lloc, prestar serveis bàsics a la ciutadania mitjançant una combinació adequada de serveis públics i no lucratius i serveis privats d'elecció pròpia.

Ja des dels seus inicis, el TiSA va ser un projecte dirigit per les corporacions, i això no ha canviat avui dia. L'estratègia sorgia directament de la profunda insatisfacció dels grups de pressió corporatius enfront del ritme lent de les negociacions de l'OMC per ampliar l'abast del AGCS i l'estancament general en la ronda de negociacions en matèria de comerç de l'OMC a Doha. El 2012, aquestes exigències van ser recollides per un grup que es va autodenominar els Really Good Friends of Services (els Autèntics Bons Amics dels Serveis), format per membres de l'OMC procedents gairebé íntegrament del Nord global. La iniciativa del TiSA va ser organitzada i dirigida per la Unió Europea, els Estats Units i Austràlia, els governs de la qual no han deixat de pressionar per consolidar en els acords comercials una comercialització més profunda i una regulació dels serveis favorable als interessos econòmics.

Un dels principals motius per impulsar el TiSA va ser eludir

el gran bloc de països del Sud global de l'OMC que s'oposaven a aconseguir majors compromisos sobre el comerç de serveis. Molts d'aquests països havien vist com els EUA i la UE bloquejaven demandes bàsiques dels països més pobres, que exigien mesures de l'OMC a favor del desenvolupament, com per exemple mesures *antidumping*, més accés al mercat per als seus productes agrícoles i garanties per a la seguretat alimentària, entre altres propostes. Creant aquest grup independent de països escollits a dit i actuant fora dels límits de l'OMC i de la ronda de Doha, els Autèntics Bons Amics dels Serveis i els seus aliats en les corporacions pretenien fer un pas decisiu en la seva vella croada per la liberalització radical dels serveis.

El motiu aparent és dissenyar un ambiciós acord que pugui aprovar algun dia tots els membres de l'OMC i que pugui ser reincorporat al sistema de l'organització. No obstant això, hi ha seriosos problemes legals que posen en dubte la coherència del TiSA amb les normes i els procediments de l'OMC. Molt més probable és que, una vegada consolidat, el TiSA operi fora de l'OMC durant un període de temps en què s'abordarà individualment els països del Sud global i seran pressionats perquè s'adhereixin a l'acord. De fet, la majoria d'analistes coincideixen que l'objectiu últim dels qui promouen el TiSA és aconseguir que les principals economies emergents, com la Xina, el Brasil, l'Índia i Sud-àfrica, s'incorporin una a una a l'acord quan es donin les circumstàncies favorables per fer-ho. Per exemple, la recent victòria d'un govern de dretes al Brasil, un país que abans era un crític acèrrim del TiSA, el converteix en un probable candidat per a una ràpida inclusió en l'acord (Sinclair, 2017).

4.2.4. Altres tractats

La UE ha conclòs o actualitzat recentment acords comercials amb **Corea, el Perú, Colòmbia, el Canadà, el Vietnam, Singapur** i l'últim amb el **Japó**. El 2016 va reobrir negociacions amb

la regió del **MERCOSUR** i **Mèxic** per actualitzar els acords vigents i «modernitzar-los». Segons l'estratègia de la UE, completar l'agenda actual de TCI continua sent una prioritat. També es posa com a objectiu perseguir els interessos econòmics estratègics a la regió de l'est de l'Àsia. Per aprofitar al màxim el ràpid creixement del comerç regional en aquesta zona, es proposa ampliar i concloure les negociacions bilaterals amb els països de **PASEAN**, començant amb el Vietnam (ja conclòs), Malàisia i Indonèsia.

Paral·lelament, i per una major integració econòmica amb els veïns d'Europa, es planteja buscar acords de lliure comerç dins dels marcs de **l'Associació Oriental** i **l'Associació Euromediterrània**, oferint la perspectiva als països a la regió de participar en el mercat intern, sempre que es compleixin unes condicions determinades.

En el cas que totes aquestes negociacions en curs conclouguin amb èxit, els beneficis que s'exposen per justificar l'estratègia són que:

- aproximadament la meitat del comerç exterior de la UE estarà cobert per acords de lliure comerç;
- l'aranzel mitjà que afronten les exportacions de la UE es reduiria a la meitat, aproximadament (fins a l'1,7%) i l'aranzel mitjà d'importació de la UE a gairebé una cinquena part (fins a l'1,3%);
- presos en conjunt, aquests diversos TCI haurien de sumar, com a part de la contribució futura de la política comercial al creixement, fins al 0,5% del PIB de la UE a llarg termini. (Això significa un increment del 0,5% PIB agregant tots els membres de la UE a 10-15 anys.)

Com a estratègia, plantegen una agenda de negociacions molt ambiciosa, però fracassen a l'hora d'explicar quins beneficis reportarà això a la població. Tot i que esmenten repetidament en el text que l'obertura comercial crea llocs de treball, no ofereixen dades concretes. Els estudis encarregats per la CE per analitzar l'impacte de diversos TCI que té en cartera s'han posat en qüestió

per l'estimació que fan de creació de nous llocs de treball, ja que utilitzen models de simulació que assumeixen plena ocupació i total flexibilitat de les persones treballadores entre sectors i dels salaris, una hipòtesi que no es compleix a la realitat (Capaldo, 2015; Kohler, 2016).

5. Els TCI des d'una perspectiva de gènere: enfocaments i antecedents

5.1. Liberalització comercial i gènere

Un cop hem mostrat l'evolució dels TCI fins a arribar al TTIP, el CETA i el TiSA i hem vist els seus principis fonamentals, en aquest apartat mostrem els impactes de gènere que tenen els TCI i la forma en què s'emmarquen en el capitalisme patriarcal. Per fer-ho, presentem, en primer lloc, un marc general sobre TCI i gènere, així com les principals conclusions a què han arribat els estudis fets sobre la temàtica pel que fa als TCI ja aplicats. En segon lloc, mostrem alguns elements relatius a la liberalització comercial en el marc de la UE i el gènere. En tercer i últim lloc, finalitzem aquest apartat amb algunes evidències dels impactes de gènere que han tingut TCI ja aplicats.

Abans d'entrar específicament en la qüestió del gènere, volem iniciar aquest apartat fent un apunt sobre com els TCI funcionen sobre la base de les desigualtats. Segons l'OMC, els acords d'associació econòmica han de ser una eina de cooperació entre països des d'on, reconeixent les asimetries i desigualtats actuals, es treballi per assolir un major equilibri en la distribució dels costos i beneficis del comerç. En un principi, aquesta idea d'equitat va inspirar la creació de l'OMC. Suposadament, es partia de la creença que unes regles clares i uniformes que regissin els intercanvis de tots els països havien de resultar en una major participació dels més desafavorits i, per tant, en una reducció de les

desigualtats. No obstant això, la realitat mostra que ni tan sols les negociacions portades a terme dins del marc de l'OMC, que en teoria havien de permetre a tots els membres participar de manera igual en la presa de decisions, no han estat transparents, democràtiques ni participatives. Així, la liberalització del mercat s'ha fet de manera desigual: els països més rics han aprofitat la seva força negociadora per modificar principis multilaterals segons els seus interessos nacionals.

De manera similar, en les negociacions comercials i d'inversions de la UE, les grans corporacions hi han participat de forma privilegiada, fos directament o per mitjà de *lobbies* empresarials, per tal de garantir que els acords finals obeeixin els interessos de les seves agendes, per sobre de l'interès general. No s'han fet processos transparents participatius que involucrin democràticament les institucions electes a escala nacional i subnacional, ni tampoc les organitzacions de la societat civil, en particular, els representants dels grups més vulnerables que suporten el pes de les relacions de mercat injust i la injustícia social. En definitiva, aquests TCI s'han construït sobre les desigualtats entre països a escala global i en benefici dels països més enriquits, i també sobre les desigualtats entre els interessos del poder corporatiu i la població en general.

D'altra banda, els estudis realitzats des d'una perspectiva de gènere han mostrat com aquests tractats també se sostenen sobre les desigualtats de gènere i provoquen un impacte diferencial entre dones i homes. Encara que les decisions de política comercial semblin remotes a la vida quotidiana de dones i homes, la realitat és ben diferent. Els estudis mostren que els TCI impacten de manera desigual en dones i homes en relació amb el mercat laboral i també en relació amb la càrrega de treball de cures.

En primer lloc, respecte al mercat laboral, només cal observar que quan canvien les relacions comercials entre països, per un canvi d'aranzels, de quotes, etc., els països modifiquen la seva dinàmica produint, venent i comprant béns diferents. Això necessàriament provoca un canvi en les condicions de producció, d'accés

al mercat, d'ocupació i d'ingressos. Com que existeix una divisió sexual del treball i una segregació per sexes en el mercat laboral, els impactes han de ser forçosament diferents per a homes i dones.

Com a principi fonamental, els TCI cerquen la competitivitat en preus i accedir a recursos naturals dels socis comercials que els manquen a uns i altres. La competitivitat en preus es pot assolir amb un major component tecnològic en els processos, en alguns casos, més a l'abast de països de l'òrbita occidental, o si no, abaratint costos principalment de mà d'obra. Constatem una tendència global creixent a l'increment de la flexibilitat laboral, tant en l'àmbit normatiu com institucional i en polítiques laborals. Tot això ha afectat amplis sectors de treballadors i treballadores i ha deteriorat la qualitat de l'ocupació, augmentant el treball informal (sense contracte) i la precarietat (inestabilitat, falta de cobertura de la seguretat social). Efectivament, molts estudis evidencien que els països de l'Àsia, l'Amèrica Llatina i el Carib, i d'Àfrica, exposats a una ràpida obertura comercial, han basat fonamentalment la seva competitivitat en l'abaratiment dels costos laborals i una major flexibilitat.

Alhora, també s'alerta que les dones constitueixen la major part de persones que treballen en sectors flexibles i informals amb condicions de treball sovint precàries (Declaració del Grup de Treball de dones sobre el Finançament per al Desenvolupament). Concretament, els estudis evidencien que l'expansió del comerç ha estat associada a un augment de l'ocupació femenina en les indústries d'exportació. Això podria portar beneficis per a l'autonomia de les dones, l'estatus a la llar o aportar incentius per invertir en l'educació de les dones en alguns països. Però alerten que la força de treball femenina pot ser objecte més fàcilment de més explotació com a font de competitivitat, perquè de mitjana perceben salaris menors, estan subjectes a restriccions (a vegades legals) per accedir a determinats llocs de treball, es concentren en la micro i petita empresa, i poden tenir més barreres per fer valer els seus drets (Espino *et al.*, 2009).

És a dir, els TCI necessiten el treball de les dones, no només en l'àmbit reproductiu i de cures, on fan una feina gratuïta, sinó que també fan ús del treball precaritzat de les dones en l'àmbit productiu. En aquest sentit, aquests tractats no només generen impactes desiguals en relació amb el mercat laboral, sinó que també se sostenen sobre aquestes desigualtats.

En segon lloc, també s'ha estudiat l'impacte d'aquests tractats per a les dones al sector rural. Les dones no s'han beneficiat de la liberalització comercial en el sector agrícola, perquè les seves explotacions acostumen a ser petites o de subsistència, i no estan destinades a la producció per a l'exportació. D'altra banda, no poden competir amb els productes importats a molt baix preu (Garay, 2017; IANGWE, 2011). A més, aquests acords atempten contra la sobirania alimentària, en la mesura que la terra es concentra en la producció per a l'exportació i que s'impulsa l'abandonament de la producció d'aliments bàsics per a la població. D'altra banda, les patents i el control de les llavors per part del poder corporatiu també afecten aquesta sobirania. Les dones, com que són les principals responsables de l'alimentació de la llar i les que tradicionalment s'ocupen més de la producció per a la subsistència, queden especialment afectades per aquesta pèrdua de sobirania alimentària.

En tercer i últim lloc, els estudis sobre la liberalització comercial a l'Argentina, Xile, l'Uruguai, Colòmbia i Mèxic fets per la Red Internacional de Género y Comercio assenyalen també efectes pel que fa al treball de cures, sobretot derivats dels retrocessos en la provisió de serveis públics de cures. La privatització de serveis va restringir l'accés de grans sectors de la població, la qual cosa va haver de ser compensada mitjançant el treball de cures fet per les dones de manera gratuïta. Les dones dels sectors empobrits van veure incrementada la seva càrrega de treball de cures (Bidegain, 2009). Es mostraran més detalls sobre aquesta qüestió a l'apartat 8 de l'informe. Cal mencionar que les famílies que s'ho podien permetre també podien compensar aquesta privatització mitjançant la contractació de treballadores de la llar,

un sector molt feminitzat i precaritzat. Per tant, aquestes privatitzacions van comptar amb el treball de cures fet per les dones de manera gratuïta o molt precaritzada.

En definitiva, tal com es va mostrant al llarg del text, les polítiques comercials dels TCI s'emmarquen en el capitalisme patriarcal i se sostenen sobre les desigualtats entre homes i dones. Fan ús de la gratuïtat o precarietat de treball de cures així com de les desigualtats en l'àmbit laboral. En aquest sentit, incorporar una perspectiva de gènere en polítiques comercials destinades a enfortir el capitalisme neoliberal, per mitjà d'un procés de liberalització i d'un major pes del capital, seria inútil, atès que les desigualtats de gènere són part intrínseca d'aquest procés. Si bé una part dels estudis realitzats fan recomanacions dirigides a millorar aquests acords per tal que incloguin una perspectiva de gènere, tal com anem argumentant, cal situar els TCI en el capitalisme patriarcal. El projecte que persegueixen i pel qual tenen sentit és neoliberal i patriarcal.

5.2. Revisió de les polítiques d'igualtat de gènere en l'estratègia comercial de la UE

El que volem mostrar en aquest apartat és la manca de sensibilitat de gènere de la UE en els seus tractats i especialment en el CETA, aprovat recentment. Si bé, com hem dit, aquests tractats responen a una lògica neoliberal i patriarcal, i per tant no podrien respondre a una idea d'igualtat, en el marc de la UE ni tan sols s'incorpora una perspectiva que tingui en compte els efectes diferencials que aquests tractats podrien tenir en termes de gènere. Existeixen profundes desigualtats socials i de gènere tant en el si dels Estats membres de la UE com en els socis comercials, verificables amb les estadístiques oficials de cada país, que haurien de ser una base de diagnosi per abordar els acords comercials, amb la finalitat de contribuir a disminuir aquestes situacions o, si més no, a no agreujar-les.

Per mostrar aquesta ceguesa de gènere ens basarem en l'estudi de Marzia Fontana (2016) encarregat per la Direcció General de Polítiques Internes de la UE. En concret, la política d'equitat de gènere de la UE hauria de conduir a la incorporació de mesures per assolir la igualtat d'oportunitats per a dones i homes en totes les seves polítiques i accions, incloses les relacions externes. De fet, l'objectiu de transversalització de la perspectiva de gènere s'inclou al «Compromís estratègic per a la igualtat entre dones i homes» per al període 2016-2019. Una manera de fer efectiu aquest compromís estratègic seria incloure la perspectiva de gènere als acords internacionals.

Tanmateix, les polítiques més recents de la UE no apunten cap a aquesta direcció. Podem verificar que en els últims TCI acordats no es mencionen les qüestions de gènere en relació amb el comerç. Acusen, per tant, la ceguera de gènere en polítiques comercials i contribueixen a la perpetuació de les desigualtats existents. Segons l'esmentat estudi (Fontana, 2016), la UE sosté una visió de «neutralitat de gènere» del comerç internacional, malgrat la creixent i significativa investigació econòmica que suggereix tot el contrari. El principi fonamental que evidencia la investigació és que les polítiques comercials de la UE tenen lloc en el context d'estructures econòmiques que estan modelades per la diferència de gènere (en la distribució del treball remunerat i no remunerat) i, per tant, invariablement tindran efectes de gènere.

La qüestió de la igualtat de gènere en les Avaluacions d'Impacte Sostenible (AIS)

Una manifestació del compromís poc convincent de la Direcció General de Comerç (DG de Comerç) de la CE amb els objectius d'igualtat de gènere és la manca d'una anàlisi sistemàtica de gènere en les Avaluacions d'Impacte Sostenible (AIS) dels TCI. Aquest tema està acuradament documentat per Elina Viilup (2015).

Els AIS s'han dut a terme des de 1999 i tenen com a objectiu fet «avaluacions independents» dels possibles efectes econòmics, socials i ambientals de les reformes específiques negociades en un acord comercial concret. Solen implicar simulacions econòmiques d'escenaris de comerç alternatius duts a terme per un equip de persones expertes assessores nomenades pel personal de la DG de Comerç i consultes pertinents. Segons el manual de l'AIS, se suposa que la igualtat de gènere s'aborda sota l'anomenat «Capítol social». Les AIS es destaquen a l'Estratègia d'igualtat de gènere de la UE 2010-2015 com a eina principal per abordar les preocupacions de gènere en les negociacions comercials. Les directrius del manual sobre com fer anàlisis de gènere, tanmateix, només són vagament especificades i esmentades amb menys claredat que les pautes d'altres àmbits de política.

En la seva acurada anàlisi, Viilup revisa vint-i-cinc AIS, tant d'acabades com en curs, i conclou que «en la majoria dels casos, les AIS inclouen aspectes de gènere, però el component de gènere sol ser mínim i l'anàlisi no es fa de manera sistemàtica» (2015). Aquesta avaluació confirma les avaluacions anteriors que van trobar que hi havia poca evidència que el gènere s'inclogués sistemàticament en les AIS i que les consideracions de gènere fossin realment utilitzades pels negociadors del comerç.

Revisió de l'AIS del CETA des d'una perspectiva de gènere

En un document de gairebé cinc-cents pàgines, la paraula «dones» només s'utilitza sis vegades i la paraula «gènere» tres vegades. En el resum executiu no es fa cap esment de possibles implicacions de gènere, siguin positives o negatives.

Quan descriu els impactes potencials de l'ocupació del CETA a l'agricultura de la UE, l'informe AIS només afirma que les dones de l'agricultura de la UE solen experimentar el nivell més alt d'accidents no fatals de tots els treballadors. En una secció posterior, es discuteixen els efectes esperats del treball en els sectors tèxtil i de la confecció, i s'observa que una gran proporció

de treballadors en aquests sectors són dones. També s'observa que les persones que treballen en aquests sectors tendeixen a tenir un nivell de formació més baix que la mà d'obra mitjana de la UE, però les dues dades recollides no sembla que es considerin problemàtiques i no són més elaborades. A més, al llarg de tot el document, cap de les taules que informen sobre les xifres d'ocupació no desgranen les dades per sexe. Tot això suggereix que les poques (molt poques) referències a les dones en el text han d'haver estat una mica posteriors i, sens dubte, no s'han adoptat de manera consistent unes ulleres de gènere en cap punt de l'anàlisi.

Hauria estat perfectament possible fer una anàlisi més sistemàtica de gènere en referència a la quantitat i la qualitat de l'ocupació, ja que les estadístiques laborals desglossades per sexe tant per al Canadà com per a la UE són de més qualitat i més fàcils que les fetes per a altres països. També hi ha un nombre creixent de models d'equilibri general computable (CGE) reconeguts pel gènere —la principal eina metodològica utilitzada en l' AIS per estimar els impactes macroeconòmics i laborals— que podrien haver estat utilitzats com a plantilla.

Particularment indicatiu de la limitada comprensió de «gènere» de l'equip de recerca és un comentari que es fa a l'informe en relació amb possibles efectes laborals en el sector miner: «... com que les indústries afectades que es tracten aquí estan predominantment poblades per treballadors masculins, no s'espera que hi hagi un impacte sobre la igualtat de gènere o la pobresa». És estrany que els autors pensin, com sembla, que les relacions de gènere i les llacunes de gènere només poden veure's afectades per canvis en les oportunitats laborals de les dones, però no per canvis en les oportunitats laborals dels homes. I que els canvis en l'ocupació dels homes tampoc tenen implicacions per a la pobresa.

5.3. Evidències sobre els impactes de gènere dels TCI

A continuació, es presenten dos casos concrets dels impactes dels TCI sobre les dones focalitzat en dos països, Mèxic i el Perú. Els estudis que hi ha en aquesta àrea són nombrosos, i podríem fer menció a altres casos. No obstant això, hem triat aquests perquè la recerca realitzada en aquests dos casos vinculen molt directament els TCI amb les desigualtats de gènere.

5.3.1. El cas del TLCAN

Existeix un precedent preocupant d'acord regional de comerç i d'inversions, el TLCAN (o NAFTA, per les sigles en anglès), signat pels EUA, el Canadà i Mèxic el 1994. Tot i que és molt complex treure conclusions sobre els efectes d'un acord per les nombroses variables que hi entren en joc, trobem anàlisis compartides àmpliament d'alguns dels impactes que ha comportat el TLCAN després de vint anys d'aplicació.

Tot i les promeses inicials de la creació de prop d'un milió de llocs de treball als EUA per aconseguir el suport dels sindicats, el Congrés dels EUA reconeix que el TLCAN ha provocat la desaparició de 700.000 llocs de treball a causa de la deslocalització industrial cap a Mèxic de grans empreses⁵, majoritàriament de petites i mitjanes empreses del sector de l'automoció. Mentre que les grans corporacions es poden traslladar allà on els costos de producció siguin més baixos, els seus proveïdors més petits no tenen aquesta capacitat. Encara que els efectes es concentrin en un sector, les conseqüències poden ser generalitzades per poblacions i regions senceres que n'eren dependents.

5. Dades de l'informe *Transatlantic Agreement, But at What Cost to SMEs?*, de Veblen Institute for Economic Reforms, coordinat per Dupré, Mathilde (2015). Disponible a: http://www.veblen-institute.org/IMG/pdf/smes_and_ttip_vebleninstitute_eng_20_nov_2015.pdf

L'obertura de Mèxic a la inversió estrangera ha donat lloc a l'especialització de la indústria manufacturera d'exportació basant-se fonamentalment en les maquiladores. Les maquiladores pertanyen majoritàriament a grans empreses amb seu als EUA, que utilitzen un elevat contingut de components importats (s'estima que al voltant del 95% del components són importats), agreguen valor per exemple amb operacions d'assemblatge, i re-exporten el producte una altra vegada. És a dir, la competitivitat de Mèxic es basa principalment en els salaris baixos, cosa que crea un cercle viciós de competició a la baixa de salaris i prestacions per a la classe treballadora. Actualment, el sector de les maquiladores ha perdut competitivitat davant els salaris més baixos de la Xina. En el procés d'especialització de la indústria maquiladora d'exportació s'ha observat una masculinització de la força de treball. La participació femenina es va reduir del 77,2% al 41,4% entre el 1982 i el 1999. La masculinització de la força de treball es pot explicar parcialment pel canvi de composició de la producció de les maquiladores, amb una major participació d'equipaments electrònics, maquinària i parts d'automoció (Espino *et al.*, 2009).

El sector terciari és el que més ha crescut en llocs de treball durant els últims anys. S'estima que en els primers quinze anys de NAFTA va augmentar del 50% al 60% del total de l'ocupació a Mèxic. El 75% de les dones econòmicament actives s'ocupen a l'àrea de serveis. Aquest sector aplega una gran varietat d'activitats, des de serveis financers i treball domèstic fins a serveis turístics, de salut i d'educació. És el sector que inclou el percentatge més alt de treball informal i flexibilitat laboral, per exemple, en el sector turístic. Les dones solen ser vistes com a força de treball relativament més flexible. A més, donada la «feminització dels serveis», han estat més vulnerables als treballs temporals, de temps parcial, sense els contractes adequats ni el respecte als seus drets sindicals (Espino *et al.*, 2009).

5.3.2. El cas del Perú

El segon govern d'Alan Garcia es va caracteritzar per una liberalització comercial accelerada que el va portar a la negociació i conclusió de nou TCI en cinc anys (2006-2011). Durant el període 2005-2012 la inversió estrangera es va multiplicar gairebé per cinc, amb el sector de la mineria com el que concentra la proporció d'inversions més alta, amb un 22%.⁶ Les exportacions es van incrementar un 173% en el mateix període.

TCI signats pel Perú

2006 Estats Units, Xile

2008 Singapur, Canadà

2009 Xina

2010 Unió Europea

2011 Costa Rica, Panamà, Japó

El creixement en activitats d'extracció no han aportat més benestar, sinó que té uns enormes costos per a la població:

- Consum abusiu d'aigua (incompatible amb activitats productives com l'agricultura, la ramaderia o la pesca).
- Desaparició de fonts d'aigua i dessecació de llacunes i aqüífers.
- Abocaments de substàncies tòxiques (contaminació de cursos fluvials i terres).
- Contaminació d'aqüífers fruit dels processos de lixiviació.
- Pol·lució de l'aire (pols en suspensió).
- Remoció de grans superfícies de terra i la seva cobertura vegetal (alteracions irreversibles del paisatge) (ACSUR, 2013).

6. Dades del Banco Central de Reserva del Perú (BCRP).

La signatura de TCI ha estat essencial per garantir una seguretat jurídica a les inversions de capital transnacional, com és la possibilitat de demandar els Estats per lucre cessant mitjançant la clàusula ISDS, i la lliure repatriació de beneficis a les empreses mare de les mineres. Sumat a l'espoliació de recursos naturals que suposa la mineria, s'ha de tenir en compte que la «nova mineria», la mineria de cel obert, genera molt pocs llocs de treball. Igual que altres sectors laborals, la megamineria ofereix un accés desigual al treball. Les ocupacions directes de la minera solen ser per a homes. En general, l'oferta laboral per a les dones se centra en serveis no qualificats i en el sector del comerç informal. Posem com a exemple un programa d'ocupació temporal de l'empresa Xtrata a Las Bambas (Perú):

El programa d'ocupació temporal contempla que cada família treballi almenys 60 dies/any, amb un jornal de 30 sols (1.800 sols anuals). L'empresa assigna un nombre de jornals per comunitat. L'assemblea comunal acorda les famílies que brindaran els seus serveis, i cada família reparteix l'ocupació sobre la base de criteris pràctics. Per exemple, si el marit ja té feina, és la dona qui treballa per a l'empresa. El programa comporta perjudicis per a les dones:

- Augment de càrrega de treball per a les dones.
- Càrregues addicionals per a nens i nenes (el treball temporal suposa una transferència de tasques de pasturatge, filat i teixit a menors, les tasques domèstiques recauen en les nenes, generant problemes d'absentisme escolar).
- Tensions entre homes i dones per l'accés al programa d'ocupació temporal.

Part III. Anàlisi del TTIP, el CETA i el TISA des d'una perspectiva feminista

En aquesta tercera part presentem una part fonamental dels resultats de l'estudi, en què mostrem com el TTIP, el CETA i el TISA poden tenir impactes desiguals entre dones i homes i que se sostenen sobre les desigualtats de gènere existents. Per fer-ho, hem fet servir dades secundàries. Hem analitzat, principalment, fonts estadístiques i legals que ens han permès aproximar-nos a aquests tractats des d'una perspectiva feminista.

Els acords als quals s'arriben i que s'apliquen mitjançant els TCI estan clarament determinats pels objectius macroeconòmics que es volen assolir. Des dels anys vuitanta, moment a partir del qual impera el pensament neoliberal en el panorama polític, la gestió macroeconòmica generalment se centra en un conjunt molt reduït d'objectius com ara el creixement del producte interior brut (PIB) o la reducció de la inflació a nivells ínfims. Les qüestions relatives a la desigualtat o la distribució estan absents o s'aborden de manera deficient (UN Women, 2016). Sovint se suposa que el creixement econòmic implicarà solucions per a problemes persistents com la desigualtat de gènere, però les dades demostren que un creixement més ràpid, per si sol, no permet superar aquests problemes. A més, aquests indicadors parteixen d'una visió androcèntrica de l'economia, ja que es limiten únicament a l'esfera mercantil.

Les polítiques comercials, com la política monetària o la fiscal, són part de les polítiques macroeconòmiques que defineixen els Estats. Especialment, a partir de la dècada dels noranta, les polítiques comercials, inspirades pel Consens de Washington (1989), han comportat reformes econòmiques estructurals basades en la liberalització econòmica i s'han orientat a l'obertura comercial i financera, eliminant barreres i obstacles al flux de mercaderies, serveis i capitals.

Les polítiques macroeconòmiques s'ocupen dels agregats econòmics, generalment sense fer referència a la igualtat de gènere ni tenir en consideració els diferents efectes que pot tenir una determinada política per a homes i dones. En conseqüència, sovint es diu que aquestes polítiques són neutrals en matèria de gènere. No obstant això, les polítiques econòmiques tenen efectes des del punt de vista del gènere, ja que interactuen amb les característiques estructurals de l'economia i la divisió sexual del treball. En primer lloc, les polítiques macroeconòmiques tenen efectes directes tant en la quantitat com en la qualitat de les oportunitats d'ocupació per a les dones i els homes. A més, a causa de la gran segregació ocupacional en el mercat laboral, les polítiques econòmiques tenen clars efectes sobre alguns sectors especials, com ara el dels serveis, que afectaran les ocupacions de les dones i els homes de manera diferent. En segon lloc, les polítiques macroeconòmiques afecten la càrrega de treball domèstic i de cura no remunerat amb els seus efectes sobre l'ocupació, els ingressos de les llars i els nivells de vida. La demanda de treball no remunerat pot augmentar en èpoques de trastorns econòmics, i incrementar la càrrega que suporten les dones, especialment les que disposen de menys recursos. I en tercer lloc, les polítiques macroeconòmiques afecten els recursos de què disposen els governs per finançar les polítiques socials i els programes de protecció social que poden utilitzar-se per reduir el desavantatge socioeconòmic de les dones. A més, com hem dit, aquestes polítiques se sostenen en les desigualtats de gènere.

Per analitzar el TTIP, el CETA i el TiSA, ens hem fixat en tres temes fonamentals que fan referència als mites sobre els quals gira la defensa de la liberalització comercial. Se suposa que aquesta liberalització porta a més oportunitats laborals, a un millor funcionament dels mercats financers i a una major eficiència dels serveis públics. El que pretenem amb aquest apartat és desmuntar aquests mites des d'una perspectiva feminista. Som conscients que aquestes tres temàtiques responen a una visió reduïda de

l'economia. El mercat laboral, els mercats financers i els serveis públics són tots elements que tenen a veure amb l'esfera pública. El que volem és, precisament, fer una crítica feminista als supòsits sobre els quals es sostenen aquests mites, així com mostrar el seu vincle amb l'esfera domèstica i amb la comunitat per a cadascuna d'aquestes temàtiques.

Així, en les seccions següents abordarem les diferents problemàtiques de les polítiques enfocades a la liberalització del comerç i les inversions des de tres perspectives:

1. L'efecte que té l'increment del comerç exterior sobre la quantitat i la qualitat de les oportunitats de treball en les dones i com aquest increment es fonamenta en les desigualtats laborals entre homes i dones. Aquesta anàlisi es pot trobar a l'apartat 6.

2. L'efecte que té la integració econòmica i la llibertat de fluxos de capital en la desestabilització de les economies nacionals i les conseqüències diferenciades per a les dones. Mostrarem com les crisis financeres i la seva resposta política generen o agreugen situacions de vulnerabilitat que acaben provocant el desenvolupament d'estratègies de benestar que suposen una major càrrega de cures. Aquesta anàlisi es troba a l'apartat 7.

3. Les conseqüències que tenen les privatitzacions dels serveis i les limitacions dels governs per garantir la realització dels drets econòmics i socials per a tots i totes. Analitzem, especialment, com la privatització dels serveis de cures i dels serveis bàsics afecta especialment les dones. Aquest anàlisi es troba a l'apartat 8.

A l'hora de fer l'anàlisi no ens quedarem només amb els efectes. Tal com hem apuntat a l'apartat 1 d'aquest informe, per aplicar una perspectiva feminista a l'estudi dels TCI, a més d'analitzar els seus efectes desiguals per a dones i homes, tenim també en compte dues dimensions més. D'una banda, anirem més enllà dels efectes i emmarcarem aquests tractats en el capitalisme patriarcal, mostrant per a cadascuna de les tres temàtiques com els TCI fan ús de les desigualtats inherents a la divisió sexual del

treball. D'altra banda, la perspectiva feminista també implica que a partir de la nostra anàlisi mostrem com aquests tractats suposen una mercantilització de la vida i un agreujament del conflicte capital-vida.

En el següent quadre, es pot trobar un esquema d'aquesta tercera part de l'informe:

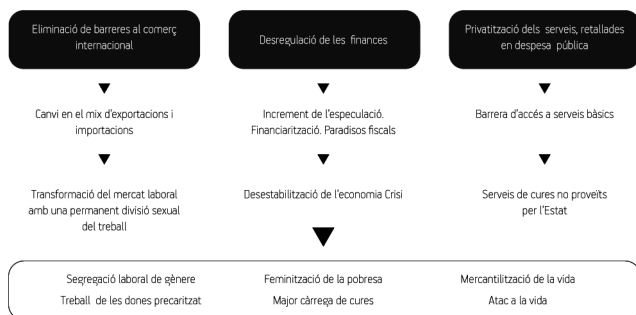

Figura 6-5. Esquema de l'anàlisi dels TCI amb perspectiva feminista.

6. Comerç internacional, mercat laboral i dones

Els actors internacionals que defensen que els TCI són mecanismes necessaris per protegir les inversions i el comerç internacional argumenten que una major obertura del comerç és font de creació de llocs de treball. En aquest discurs, és freqüent assumir que la creació d'ocupació és un subproducte automàtic del creixement econòmic. En realitat, el creixement no es tradueix automàticament en més i millors llocs de treball. Els estudis han documentat en molts països una reducció del nombre de nous llocs de treball que es creen quan la producció s'amplia (UN Women, 2016).

Entre el 2006 i el 2008, la Red Internacional de Género y Comercio, Capítulo Latinoamericano, va investigar el tipus d'interacció laboral que promovia el comerç internacional per a homes

i dones de l'Argentina, el Brasil, Colòmbia, Xile, Mèxic i l'Uruguai, considerant els seus principals socis comercials. L'estudi va concloure que les polítiques comercials per si soles no contribueixen a diversificar les estructures productives ni a generar ocupació femenina addicional. El comerç internacional no absorbeix una proporció important de l'ocupació total i, en particular, no ho fa respecte a l'ocupació de les dones en aquests països, perquè les exportacions es concentren en poques branques, les quals tenen poc contingut d'ocupació femenina. Aquesta conclusió es relativitza en el cas de Colòmbia i Mèxic a causa de la importància de la indústria de la vestimenta i les maquiladores. En tot cas, de forma general, afirmen que la liberalització comercial no ha demostrat la capacitat d'aconseguir una distribució equitativa del benestar; ans al contrari, s'han reproduït les desigualtats, les disparitats socials i la pobresa, al mateix temps que es va generar creixement econòmic. Aquest últim, per si mateix, va demostrar no generar ocupació ni millorar la qualitat de vida de les poblacions en conjunt (Espino *et al.*, 2009).

Per una altra banda, Naila Kabber i Luisa Natali (2013) fan una revisió de la bibliografia existent que intenta relacionar creixement econòmic i equitat de gènere. Per a tal fi, analitzen estudis que tenen enfocaments diversos. Un primer grup analitza si la igualtat de gènere té un impacte en el creixement econòmic, mentre que el segon grup analitza l'impacte del creixement econòmic en la igualtat de gènere. La recerca de la primera relació té una visió «instrumental» de la igualtat de gènere. Assumeix que si es constata que la igualtat de gènere contribueix de manera rellevant al creixement econòmic, hi ha clarament un fonament instrumental per a la seva promoció, i donaria així als defensors de la igualtat de gènere un públic més receptiu en l'esfera política. Els estudis del segon corrent, en canvi, donen un valor intrínsec a la igualtat de gènere. Es considera un objectiu important per si mateix i que cal assolir per dignitat humana i justícia social. Des d'aquesta perspectiva, si el creixement econòmic contribueix

a la igualtat de gènere, es pot confiar a perseguir el creixement econòmic per si mateix per aconseguir un desenvolupament més equitatiu. Si, d'altra banda, el creixement econòmic té poca o nul·la incidència sobre la igualtat de gènere o hi té un impacte negatiu, això implicaria que les estratègies de creixement haurien de ser reformulades basant-se en línies més equitatives i/o mesures addicionals per garantir una distribució més equitativa dels beneficis del creixement.

Aquest segon grup d'estudis sorgeix de les preocupacions que assenyalen que les reformes macroeconòmiques escomeses a partir dels anys noranta, especialment en països del Sud global, van tenir un impacte particularment advers sobre les dones, reduint els serveis públics que havien donat suport als rols reproductius i que les obligaven a augmentar els seus esforços productius en resposta als incentius del mercat i a la disminució dels ingressos masculins. En la revisió de les diferents metodologies utilitzades i les evidències que presenten els estudis, conclouen que la literatura existent suggereix que la relació entre igualtat de gènere i creixement econòmic és asimètrica. És a dir, van trobar que l'evidència que la igualtat de gènere, especialment en l'educació i l'ocupació, contribueix al creixement econòmic és molt més consistent i robusta que la relació que el creixement econòmic contribueix a la igualtat de gènere en termes de salut, benestar i drets.

En particular, en aquest estudi volem abordar la qüestió si una major obertura comercial internacional millora les oportunitats d'ocupació de les dones en relació amb les dels homes. I ens focalitzarem en el cas concret de l'Estat espanyol. Repassarem els principals índexs d'obertura comercial i l'estructura dels sectors exportadors, per després estudiar l'evolució d'alguns indicadors rellevants sobre la situació de les dones al mercat laboral. Coincidim amb la visió que l'anàlisi d'impactes és necessari però no suficient. Amb aquest estudi només volem aportar algunes evidències amb dades per desmitificar els arguments, esgrimits des

de l'esfera política i mitjans de comunicació hegemònics, amb els quals s'estan justificant unes polítiques macroeconòmiques intrínsecament injustes i discriminatòries.

6.1. El cas de l'Estat espanyol

Aquest apartat de l'informe té per objecte estudiar el contingut laboral femení en els sectors d'activitat econòmica orientats a les exportacions. Partint de l'argument que les exportacions promouen la creació de llocs de treball, volem conèixer la capacitat que tenen els sectors exportadors en la millora del benestar de les dones. Per a tal fi, primer es van identificar els principals béns i serveis exportats el 2016, per després establir la relació entre aquests productes i serveis amb les activitats econòmiques necessàries per produir-los, basant-nos en la classificació CNAE2009. Finalment s'analitza la presència femenina en aquests sectors, la bretxa salarial i el tipus de jornada, segons les estadístiques que ofereix l'INE.

Hauria estat interessant relacionar l'ocupació creada per les exportacions amb indicadors socials, com per exemple el nivell d'estudis o el tipus d'ocupació, però l'INE no ofereix estadístiques que relacionin les ocupacions per branques i aquests indicadors segregats per sexes. Una de les dificultats dels estudis que intenten discernir els efectes diferencials entre homes i dones de les polítiques que es porten a terme és justament la manca de dades desagregades per sexes.

6.1.1. El perfil de les exportacions

L'adhesió a les institucions europees va constituir un imperatiu d'homologació de l'economia espanyola amb les de la resta de la comunitat europea. Amb la signatura del Tractat de Maastricht el 1992 (que va entrar en vigor el 1993), s'inicia una transformació estructural de l'economia espanyola per complir les condicions

prèvies a l'adopció de l'euro. L'entrada en vigor del mercat únic el 1993 desmantella completament tot tipus de barreres comercials, que es tradueix en un pes creixent dels fluxos de comerç en el PIB. S'estableix la lliure circulació de béns, serveis i capitals en la comunitat europea. D'aquesta manera, l'economia espanyola accelera la seva obertura al comerç exterior.

Les dades principals de comerç exterior corresponen a les exportacions i importacions de béns i serveis. Són indicadors àmpliament utilitzats per definir el nivell d'internacionalització o d'obertura comercial d'una economia. Una ràtio que es fa servir habitualment és el coeficient d'obertura externa (COE) que expressa la suma de les exportacions (X) i les importacions (M) com a percentatge del PIB. Aquest coeficient indica el pes que tenen les transaccions internacionals dintre del PIB nacional, de manera que una ràtio elevada indica una major obertura.

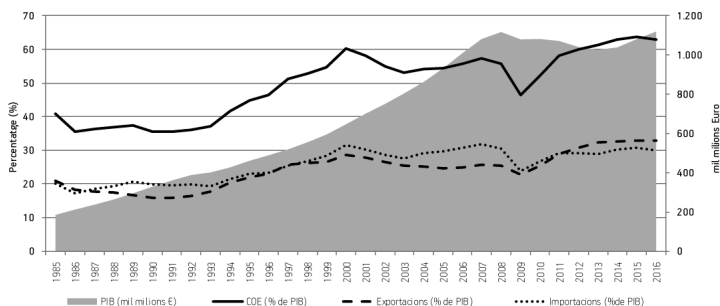

Figura 6-6. Evolució del PIB i del coeficient d'obertura externa.

Font: Elaboració pròpia amb dades del Banc Mundial.

En aquesta gràfica estan sumades les exportacions i importacions de béns i serveis, tot i que segueixen dinàmiques molt diferents. Per a l'objecte del nostre estudi ens interessa conèixer les dimensions i la importància del comerç exterior sobre el conjunt de l'economia productiva.

Hi ha tres elements importants a destacar de la Figura 6-6:

- El COE té una evolució creixent, excepte en períodes molt curts. Del 1985 al 2016 el seu increment ha estat del 22%. Entre el 2008 i 2009, moment d'emergència de la crisi, presenta un decreixement abrupte, a causa fonamentalment de la disminució de les importacions en un 24%. Però la gràfica mostra com a partir del 2009 la ràtio creix a pesar del decreixement del PIB. No només creix la ràtio, sinó que les exportacions en valor absolut també ho fan, demostrant així que les exportacions tenen cada vegada més rellevància per a l'economia espanyola.
- A partir del 2009 hi ha un canvi de signe en la balança de comerç exterior, i les exportacions són majors que les importacions. Això és a causa d'una combinació de factors:
 - Primer, la crisi del 2008 fa que hi hagi menys demanda de petroli, principal bé causant del dèficit en la balança dels béns.
 - Segon, l'Estat espanyol genera grans superàvits en el compte de serveis turístics. Per serveis turístics es consideren les despeses que fan els i les turistes a territori del receptor. Segons la classificació de l'OMC, els serveis i béns que consumeixen els i les turistes es consideren importacions del seu país d'origen, i exportacions del país que els subministra.⁷
 - Tercer, a partir del 2009 es produeix un fort canvi en el signe del compte de serveis no turístics, que passen a registrar superàvits. Les dades disponibles indiquen que aquest canvi podria ser estructural, i no solament una sortida temporal a l'exterior de les empreses de serveis espanyoles davant la feblesa de la demanda interna, després de l'última crisi iniciada el 2008. De fet, els in-

7. L'OMC fa una classificació dels serveis en funció de la modalitat de provisió. Els serveis turístics es proveeixen segons el Mode 2 d'aquesta classificació.

gressos per serveis no turístics superen els ingressos del turisme en la balança de pagaments des del 2009. Per branques, destaquen, pel seu dinamisme i aportació al creixement en l'última dècada: els serveis professionals a empreses (consultories, auditories, tècnics, etc.) i els serveis d'informació i telecomunicacions.

Sumant el saldo de béns i serveis, s'obté el saldo de la balança comercial, que passa a ser per primera vegada positiva el 2012, i fins al 2016, últim any del qual disposem de dades. Per tant, podem concloure que l'economia de l'Estat espanyol es pot considerar una economia oberta internacionalment, amb un elevat pes de les exportacions sobre el seu PIB i, a més, orientada cap a la internacionalització de les seves empreses i serveis.

6.1.2. Els sectors econòmics orientats a les exportacions

A partir de dades d'exportació de béns⁸ i de serveis⁹, hem elaborat una relació entre els serveis i béns més exportats i les activitats econòmiques relacionades. La classificació d'activitats econòmiques que fa servir l'Enquesta de la Població Activa (EPA) és l'anomenada CNAE2009. Segons aquesta classificació hi ha vuitanta-vuit divisions. N'hem seleccionat dinou amb contingut de treball a les exportacions de béns, i vint-i-dos amb contingut de treball en l'exportació de serveis. Les activitats econòmiques seleccionades són les que es mostren a la següent taula:

8. A l'annex es troba el llistat de béns més exportats segons dades de l'ICEX

9. A l'annex es troba el llistat de serveis més exportats segons dades de l'ECIS

TREBALL CONTINGUT ALS BÉNS MÉS EXPORTATS		TREBALL CONTINGUT ALS SERVEIS MÉS EXPORTATS	
1	Agricultura, ganadería, caza y servicios relacionados con las mismas	1	Venta y reparación de vehículos de motor y motocicletas
2	Extracción de crudo de petróleo y gas natural	2	Comercio al por mayor e intermediarios del comercio, excepto de vehículos de motor y motocicletas
3	Extracción de minerales metálicos	3	Comercio al por menor, excepto de vehículos de motor y motocicletas
4	Actividades de apoyo a las industrias extractivas	4	Transporte terrestre y por tubería
5	Industria de la alimentación	5	Transporte marítimo y por vías navegables interiores
6	Industria textil	6	Transporte aéreo
7	Confección de prendas de vestir	7	Almacenamiento y actividades anexas al transporte
8	Industria del papel	8	Actividades postales y de correos
9	Coquerías y refino de petróleo	9	Servicios de alojamiento
10	Industria química	10	Servicios de comidas y bebidas
11	Fabricación de productos farmacéuticos	11	Telecomunicaciones
12	Fabricación de otros productos minerales no metálicos	12	Programación, consultoría y otras actividades relacionadas con la informática
13	Metalurgia; fabricación de productos de hierro, acero y ferroaleaciones	13	Servicios de información
14	Fabricación de productos metálicos, excepto maquinaria y equipo	14	Servicios financieros, excepto seguros y fondos de pensiones
15	Fabricación de productos informáticos, electrónicos y ópticos	15	Seguros, reaseguros y fondos de pensiones, excepto Seguridad Social obligatoria
16	Fabricación de material y equipo eléctrico	16	Actividades auxiliares a los servicios financieros y a los seguros
17	Fabricación de maquinaria y equipo n.c.o.p.	17	Actividades jurídicas y de contabilidad
18	Fabricación de vehículos de motor, remolques y semirremolques	18	Actividades de las sedes centrales; actividades de consultoría de gestión empresarial
19	Fabricación de otro material de transporte	19	Servicios técnicos de arquitectura e ingeniería; ensayos y análisis técnicos
		20	Investigación y desarrollo
		21	Publicidad y estudios de mercado
		22	Otras actividades profesionales, científicas y técnicas

Taula 6-1. Sectors econòmics amb major treball contingut a les exportacions.

Font: Elaboració pròpia.

6.1.3. La bretxa de representació als sectors exportadors

Ha estat necessari agrupar aquesta selecció de dades d'ocupació segons són aplegades per branques a l'EPA per tal de poder assignar-les a les activitats econòmiques corresponents. Després de fer l'agrupació, vàlida per comparar les dades d'ocupació del 2001 i del 2016, la selecció s'ha reduït a divuit branques econòmiques. A continuació hem procedit a ordenar les branques econòmiques de major a menor segons el nombre de dones ocupades a cadascuna d'elles, per seleccionar aquelles que continguin treball femení i que siguin d'interès per a l'objecte de l'estudi. Per identificar la representació i la presència femenina en cada una de les activitats, hem utilitzat els indicadors que es detallen a continuació.

Anàlisi de la representació femenina en les branques amb contingut de treball rellevant en les exportacions:

Comparem el nombre de persones que ocupen les activitats exportadores seleccionades els anys 2001¹⁰ i 2016.

2016					2001			
	Total (milers)	Act. Exporta- cions	% del Total	%Sexe a Exp.	Total (milers)	Act. Expor- tacions	% del Total	%Sexe a Exp.
Total	18.341,5	9.726,7	53,0%		16.146,3	9.385,7	58,1%	
Homes	10.000,8	5.812,2	58,1%	59,8%	10.150,5	6.001,7	59,1%	63,9%
Dones	8.340,8	3.914,1	46,9%	40,2%	5.995,7	3.384,5	56,4%	36,1%

Taula 6-2. Comparació del total de l'ocupació a les activitats exportadores, 2001-2016.
Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EPA 2016.

10. Hem agafat dades del 2001 perquè són les més antigues que es poden trobar de l'EPA a l'INE.

Per cadascun dels anys, la primera columna és el total de persones ocupades. La segona columna correspon al nombre de persones ocupades en les branques amb una major orientació exportadora. La tercera columna indica el percentatge de les persones ocupades que representen les activitats seleccionades. I la quarta columna expressa la representació per sexes dins d'aquest conjunt d'activitats.

El percentatge de dones ocupades en activitats orientades a l'exportació ha disminuït entre el 2001 i el 2016. Si el 2001 el 56,4% de les dones estaven ocupades en aquest tipus d'activitats, el 2016 només n'eren el 46,9%. Això indica que entre el 2001 i el 2016, hi ha hagut un increment en la participació de les dones en el mercat laboral, però majoritàriament no ho han fet en aquestes activitats. Mentre que l'increment del total d'ocupades en el període 2001-2016 és del 39,1%, dins del conjunt d'activitats orientades a l'exportació, l'increment ha estat del 15,6% (comparació de la primera i la segona columna entre els anys d'estudi).

És remarcable que la suma de l'ocupació de les dones en les branques seleccionades el 2016 és només del 47%, mentre que la dels homes és del 58%. Això ens indica que en el conjunt global d'activitats orientades a l'exportació les dones estan infrarepresentades.

S'aprecia com el nombre de llocs de treball masculins ha disminuït (-189,5 milers de llocs) mentre que els femenins han augmentat (529,6 milers de llocs). Es compleix així una evidència ja comprovada, que la globalització econòmica augmenta l'ocupació femenina, fenomen que s'ha anomenat «feminització de la globalització» (Espino *et al.*, 2009). Això fa que la presència femenina en aquest conjunt d'activitats hagi augmentat del 36,1% al 40,2%.

A continuació detallem les dades del 2016:

SECTOR	ACTIVITAT ECONÒMICA	Total (milers)	Homes (milers)	Dones (milers)	% Dones
T	Comerç majorista i minorista	2.968,9	1.484,8	1.484,0	50%
T	Hostaleria	1.604,2	764,7	839,4	52%
T	Activitats empresarials	901,7	459,2	442,4	49%
T	Activitats financeres i assegurances	457,9	222,9	235,0	51%
T	Transport i emmagatzematge	932,0	752,0	180,0	19%
P	Agricultura	712,0	541,2	170,8	24%
S	Ind. Alimentació i begudes	423,7	265,4	158,2	37%
T	Informació i comunicacions	407,8	297,4	110,4	27%
S	Ind. Química i farmacèutica	184,4	113,1	71,3	39%
S	Fabricació de vehicles	289,9	234,9	55,0	19%
S	Ind. Tèxtil	96,3	44,3	52,0	54%
S	Metal·lúrgia i fabr. productes metàl·lics	306,4	274,4	32,0	10%
S	Fabricació de material elèctric, electrònic i informàtic	102,8	76,1	26,7	26%
S	Fabricació de maquinària i equipament mecànic	145,9	120,1	25,8	18%
S	Fabricació de productes minerals no metàl·lics	97,2	83,6	13,6	14%
S	Ind. Paper	50,9	38,8	12,1	24%
S	Ind. Petrolera	14,2	12,3	1,9	13%
S	Indústries Extractives	30,5	27,0	3,5	11%

Taula 6 3. Ocupació d'homes i dones a les activitats exportadores, 2016.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de EPA 2016, INE.

On els sectors es classifiquen (P) Primari, (S) Secundari o Manufacturer i (T) Terciari o Serveis.

L'anàlisi d'aquesta taula ens mostra que les dones estan concentrades en molt poques branques del total de les exportadores: comerç majorista i al detall, hostaleria, activitats empresarials, activitats financeres on sumen el 36% del total de dones ocupades. Del sector de la indústria destaca la branca tèxtil, on hi ha també una sobrerrepresentació de dones: són el 54% de les persones ocupades, però aquesta branca només ocupa el 0,6% del total de les dones.

A la resta d'activitats hi ha una clara baixa representació femenina. Són branques del sector primari i industrial, on en molts casos la proporció femenina d'ocupació en aquella branca no arriba el 30%. Les úniques activitats industrials que superen el 30% són la indústria tèxtil, la indústria de l'alimentació i la indústria química i farmacèutica.

A continuació detallem les dades del 2001:

SECTOR	ACTIVITAT ECONÒMICA	Total	Homes	Dones	% Dones
T	Comerç majorista i minorista	2.565,3	1.404,3	1.161,1	45%
T	Hostaleria	1.023,5	535,7	487,8	48%
T	Activitats empresarials	991,8	486,3	505,4	51%
T	Activitats financeres i assegurances	392,9	240,4	152,5	39%
T	Transport i emmagatzematge	975,8	777,1	198,8	20%
P	Agricultura	951,4	692,4	259,0	27%
S	Ind. Alimentació i begudes	429,1	291,7	137,4	32%
T	Informació i comunicacions	146,8	104,6	42,2	29%
S	Ind. Química i farmacèutica	171,6	117,5	54,1	31%
S	Fabricació de vehicles	307,1	265,5	41,6	13%
S	Ind. Tèxtil	269,9	99,2	170,7	63%
S	Metal·lúrgia i fabr. productes metàl·lics	433,3	395,2	38,2	9%
S	Fabricació de material elèctric, electrònic i informàtic	184,8	126,0	59,0	32%
S	Fabricació de maquinària i equipament mecànic	220,4	187,4	33,1	15%
S	Fabricació de productes minerals no metàl·lics	195,5	167,3	28,2	14%
S	Ind. Paper	48,8	40,6	8,2	17%
S	Ind. Petrolera	13,5	11,1	2,4	18%
S	Indústries Extractives	64,2	59,4	4,8	7%

Taula 6-4. Ocupació d'homes i dones a les activitats exportadores, 2001.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EPA 2001, INE.

En el següent gràfic comparem la variació d'ocupació d'homes i dones entre el 2001 i el 2016.

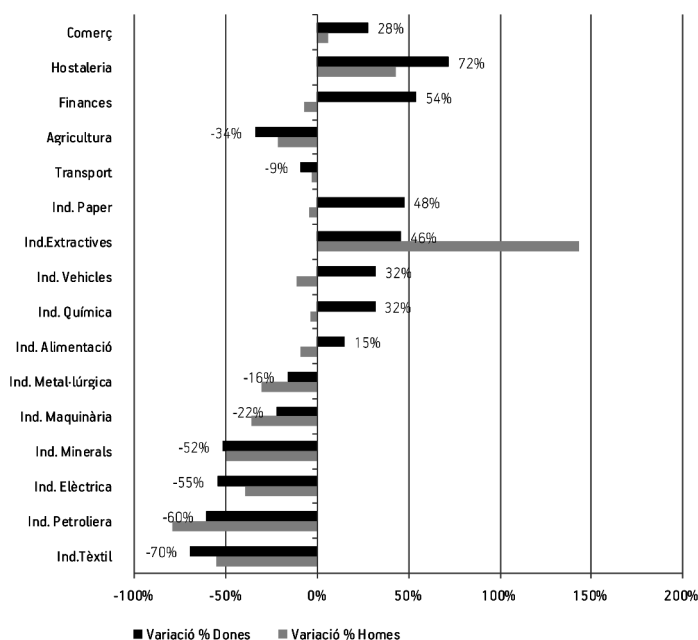

Figura 6-7. Comparació del contingut de treball femení, 2001-2016.

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EPA 2016.

Nota: Les activitats «Activitats Empresariales» i «Informació i comunicacions» no les hem pogut comparar perquè la classificació de les activitats econòmiques del 2001 i 2016 de l'EPA no ho fa impossible. Les activitats agrupen subactivitats diferents a cadascun dels anys, per això no són comparables.

En activitats on ha crescut el nombre de dones ocupades destaquen: comerç, hostaleria i activitats financeres. Les tres activitats pertanyen al sector serveis, i les dues primeres estan molt relacionades amb el turisme. També són activitats que tenen un alt component de temporalitat, estacionalitat i jornades parcials. Cal tenir en compte que l'increment de llocs de treball de les activitats financeres es deu únicament al contingut femení, ja que l'ocupació d'homes disminueix i la de les dones aug-

menta un 54,1%. D'altra banda, les activitats que han experimentat una disminució més forta del nombre de llocs de treball femenins són la indústria tèxtil i, en segon lloc, l'agricultura.

Pel que fa a les activitats del sector industrial on han augmentat les dones, s'evidencia un comportament comú, l'ocupació femenina ha augmentat mentre que la masculina ha disminuït. Això succeeix a la indústria química, del paper i de vehicles (on la representació femenina és només del 19%). En canvi, a les indústries extractives l'ocupació dels homes ha augmentat 3 vegades més que la de les dones.

En conclusió, s'observa que de les setze activitats exportadores comparades (onze del sector indústria, una del sector agricultura i quatre del sector serveis, perquè dues no són comparables):

- De les onze branques del sector indústria, només cinc experimenten un lleuger increment d'ocupació femenina, que són la indústria de l'alimentació, la química, de vehicles, la del paper i les extractives.
- Gairebé tot l'increment d'ocupació femenina es concentra en tres activitats, que són: comerç, hostaleria i activitats financeres.
- A més, l'increment en activitats financeres és totalment femení i l'increment en hostaleria és també en gran mesura feminitzat (molt més gran que l'increment de llocs de treball d'homes).
- Que la resta d'activitats on hi ha hagut un decreixement de l'ocupació femenina, també han disminuït els llocs de treball d'homes. A més, la indústria tèxtil és la que ha sofert una major pèrdua de llocs de treball en valor absoluts, seguida per l'agricultura.

Anàlisi de la representació femenina en la totalitat de les branques:

Veient la baixa representació de les dones en la majoria de les branques amb més elevat contingut de treball en les exportacions, sorgeix la pregunta: llavors, en quines activitats es concentren les dones? Hem volgut determinar quines són les branques que ocupen una proporció més elevada de dones partint de la totalitat de les dades que ofereix l'EPA 2016, sense tenir en compte si estan orientades a l'exportació. Per a tal fi, hem partit de la taula completa d'ocupació de l'EPA 2016, l'hem ordenat de major a menor segons el nombre de dones ocupades per activitat, hem seleccionat aquelles activitats que sumades ocupaven el 80% de les dones i les hem agrupat en dotze branques perquè siguin comparables amb les dades de l'EPA 2001.

	2016				2001			
	Total (milers)	Act. Maj. Dones	% del Total	%Sexe a Maj. Dones	Total (milers)	Act. Maj. Dones	% del Total	%Sexe a Maj. Dones
Total	18.341,5	12.337,1	67,3%		16.146,3	9.401,8	58,2%	
Homes	10.000,8	5.367,5	53,7%	43,5%	10.150,5	4.704,0	46,3%	50,0%
Dones	8.340,8	6.969,2	83,6%	56,5%	5.995,7	4.811,0	80,2%	51,2%

Taula 6-5. Comparació del total de l'ocupació en les activitats majoritàries de dones, 2001-2016. *Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EPA 2001 i 2016.*

A continuació comparem en detall les activitats on es concentren les dones ocupades en el mercat laboral.

#	2001			2016			Variació en %		
	Total 01 (milers)	Dones 01 (milers)	% Dones	Total 16 (milers)	Dones 16 (milers)	% Dones	Variació % Dones	Variació Abs Dones (%)	Var. Total (%)
CO	2.202,8	1.112,2	50,5%	2.648,1	1.448,7	54,7%	4,2%	30,3%	20,2%
SA	852,4	617,3	72,4%	1.510,6	1.165,9	77,2%	4,8%	88,9%	77,2%
ED	891,4	554,7	62,2%	1.267,8	846,6	66,8%	4,5%	52,6%	42,2%
HO	1.023,5	487,8	47,7%	1.604,2	839,4	52,3%	4,7%	72,1%	56,7%
LL	460,9	412,7	89,5%	624,0	552,3	88,5%	-1,0%	33,8%	35,4%
PU	1.002,3	361,1	36,0%	1.266,4	522,3	41,2%	5,2%	44,6%	26,3%
AD	----	----	----	568,5	347,4	61,1%	--	--	--
FI	392,9	152,5	38,8%	457,9	235,0	51,3%	12,5%	54,1%	16,5%
EM	991,8	505,4	51,0%	924,4	455,2	49,2%	-1,7%	-9,9%	-6,8%
SE	203,3	151,7	74,6%	274,6	210,8	76,8%	2,1%	39,0%	35,1%
AL	429,1	137,4	32,0%	478,6	174,8	36,5%	4,5%	27,2%	11,5%
AG	951,4	259,0	27,2%	712,0	170,8	24,0%	-3,2%	-34,1%	-25,2%

Taula 6-6. Comparació del contingut de treball femení en activitats majoritàries de dones, 2001-2016. Font: Elaboració pròpia a partir de les dades de l'EPA 2001 i 2016.

De les dotze branques seleccionades, vuit són de serveis. Segons les dades del 2016, en conjunt sumen el 76% de les dones ocupades. És a dir, la majoria de les dones en el mercat laboral estan ocupades en serveis. Dins del conjunt de branques de serveis s'observa una sobrerrepresentació femenina destacable a:

- activitats sanitàries i serveis socials
- activitat de les llars
- altres serveis
- educació

Com podem veure, són activitats orientades a les cures i a l'educació, la qual cosa és una mostra de com es reproduïx la divisió sexual del treball a l'esfera mercantil. D'altra banda, en el període 2001-2016, les activitats ja feminitzades han incremen-

tat el percentatge de dones: comerç, hostaleria, activitats sanitàries i d'educació.

6.1.4. La manca de creació de treball dels sectors exportadors

Tal com mencionàvem a l'inici d'aquest apartat, ni l'augment de les exportacions ni el creixement del PIB estan lligats d'una manera clara a la creació de llocs de treball. Tot i que és una afirmació molt repetida, especialment als mitjans de comunicació i per algunes opcions polítiques, la literatura no demostra evidències clares d'aquesta correlació. La creació de llocs de treball depèn de molts factors i polítiques públiques i no està relacionada de manera unívoca ni amb el comportament del PIB ni amb el de les exportacions.

Agafem com a cas l'evolució de la creació de treball a l'Estat espanyol en els sectors corresponents a l'exportació de béns. Tot i que l'exportació de béns des del 2009 mostra una tendència creixent, no passa igual amb la generació de llocs de treball. Això s'explica, en part, per l'augment de la productivitat, és a dir, per la capacitat de produir més valor amb menys quantitat d'hores de treball i, per tant, de menys llocs de treball.

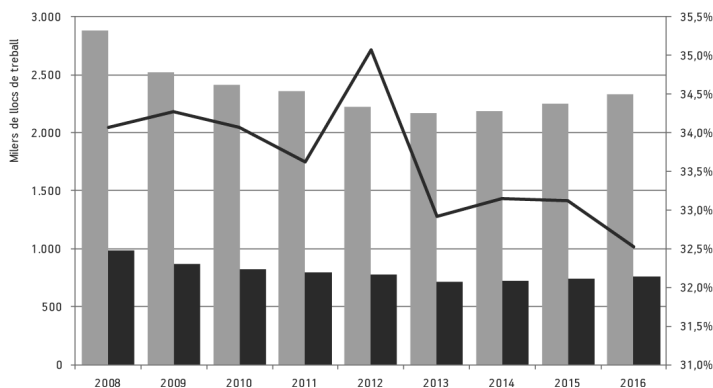

Figura 6-7. Evolució de les exportacions de béns i dels llocs de treball 2006-2016. *Font: Les dades d'exportació de béns s'han extret de les publicacions de l'ICEX. Les dades de l'ocupació s'han extret de la Comptabilidad Nacional Anual de España que publica l'INE, per als sectors agricultura, indústries extractives i indústries manufactureres.*

A més, segons dades de l'EPA, el quocient entre dones i homes amb ocupació en aquests sectors ha disminuït del 2008 al 2016, baixant del 34,1 % al 32,5 % (veure Figura 6-8).

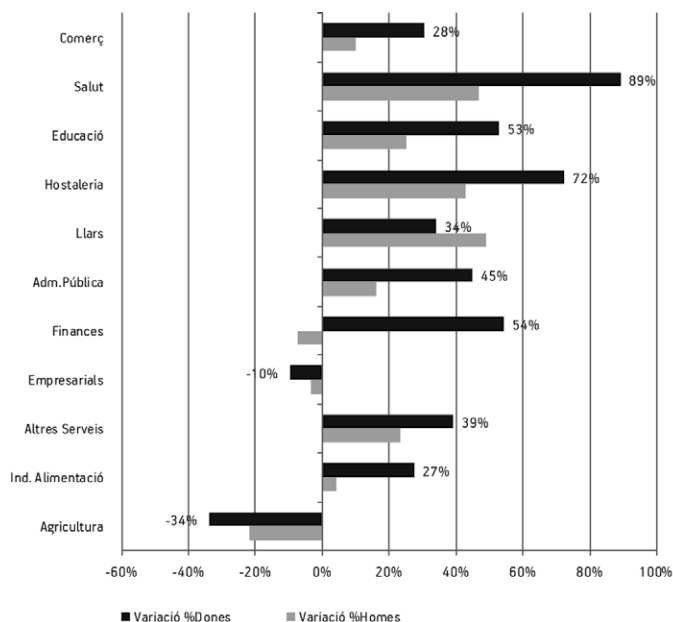

Figura 6-8. Evolució de l'ocupació d'homes i dones en agricultura, indústries extractives i manufactureres. Font: EPA Sèrie 2008-2016.

6.1.5. La bretxa de participació en el mercat laboral

En aquest apartat analitzem la participació de les dones en el mercat laboral. La bretxa de participació és la diferència entre la taxa d'ocupació d'homes i dones expressada en percentatge. A la taula 6-7 s'observa com la bretxa decreix durant el període de crisi més forta, 2009-2012, mentre que des del 2013 aquesta bretxa va creixent. En períodes de crisi augmenta el nombre de membres de la llar que participen en el mercat laboral. La davallada dels

ingressos a la llar i l'atur masculí fan que les dones incrementin la seva participació laboral. Tot i que la participació dels homes en aquests anys encara és superior a la de les dones, la bretxa disminueix considerablement. Un cop hi ha hagut una baixada de la taxa d'atur en els darrers anys, aquesta bretxa torna a augmentar.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
16 i més anys	14,0%	12,8%	11,6%	10,1%	9,8%	10,3%	11,0%	11,2%

Taula 6-7. Bretxa de participació en el mercat laboral, 2009-2016. *Font: INE.*

6.1.6. La bretxa salarial als sectors exportadors

La següent taula conté les dades de la bretxa salarial considerant tots els sectors excepte el primari i els serveis a les llars, que segons la classificació de la CNAE2009 corresponen a les seccions de la B a la S. És a dir, la bretxa està calculada amb el salari mitjà dels sectors extractiu, manufacturer i de serveis (excepte serveis a les llars). Aquesta és la dada agregada que ofereix l'Eurostat. La bretxa salarial expressa la diferència en percentatge del salari mitjà per hora entre homes i dones. Sobre aquest indicador, s'ha de tenir en compte que només comptabilitza els salaris mitjans de persones que treballin en centres de més de deu treballadors/es. Donat que hi ha un nombre més alt de dones treballant en centres amb menys de deu persones que homes, aquest indicador podria estar invisibilitzant part de la realitat del treball remunerat femení.

Tal com podem veure a la taula 6-8, la bretxa salarial s'incrementa en anys de crisi. Per tant, les dones en aquest període participen més en el mercat laboral, però aquelles que s'incorporen ho fan en pitjors condicions. Hi ha un nombre més alt de dones, però perceben un salari menor, la qual cosa fa disminuir el salari mitjà respecte al dels homes.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014
Bretxa salarial	15,8%	15,3%	16,8%	17,8%	17,2%	14,0%

Taula 6-8. Bretxa salarial agregada 2009-2014. *Font: INE.*

La figura 6-11, que es mostra a continuació, presenta el guany mitjà anual desagregat per seccions econòmiques i sexe. Comparem com ha evolucionat el guany mitjà de les dones entre els anys 2008 i 2015 i el comparem amb el guany mitjà dels homes el 2015, segons les dades disponibles desagregades per sexe.

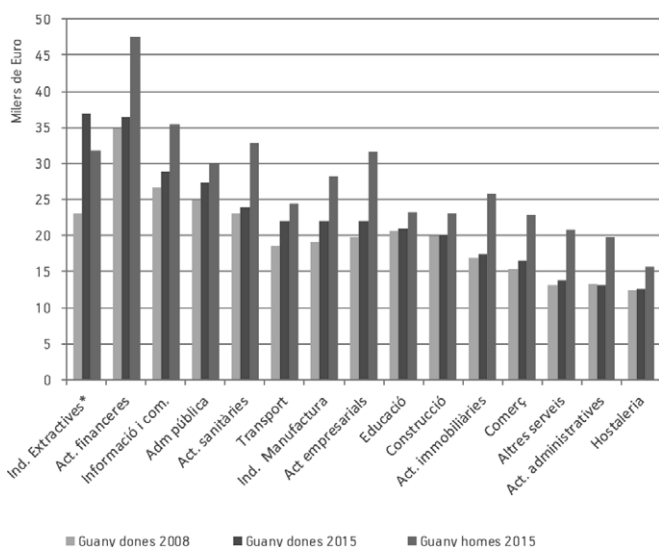

Figura 6-11. Comparació del guany mitjà per seccions econòmiques. *Font: Dades de l'EPA.*

La figura 6-12 mostra la variació del quocient salarial entre homes i dones. El quocient és la divisió dels guanys mitjans de les dones entre els dels homes. Així, per exemple, el 2008 el quocient salarial d'activitats del transport era un 81% i mostra un creixement del 9% el 2015, fent que sigui un 90%. Quant més elevat sigui el quocient més igualats estaran els salaris, sent el 100% el màxim. Les activitats marcades amb un asterisc vol dir que la

mostra és massa petita per donar una dada fiable (nota de l'INE). Per aquesta raó no seran considerades en l'anàlisi de comparació.

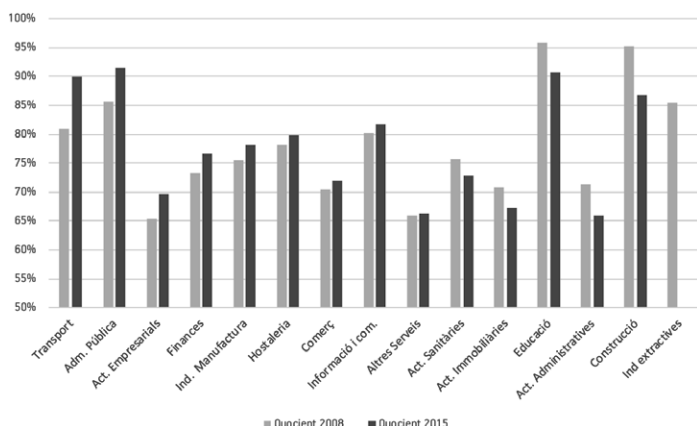

Figura 6-12. Evolució del quocient salarial entre homes i dones. *Font: Dades de l'EPA.*

A la figura 6-12, s'observa que la major part de les activitats amb una orientació a l'exportació presenten un quocient baix, menor del 82%, com són les activitats empresarials, financeres i d'informació, l'hostaleria, el comerç i la indústria manufacturera. En canvi, les activitats que presenten un quocient més alt entre els guanys d'homes i dones, major del 90%, són aquelles més regulades pel sector públic, com són l'administració pública i l'educació. També s'observa que altres activitats amb un quocient elevat són aquelles on la presència femenina és minoritària, com són les indústries extractives, el transport i la construcció.

En les activitats més orientades a l'exportació, el quocient dels guanys no ha patit un decreixement, tot i que els menors increments de quocient s'han donat en les activitats on es concentren més dones, com són l'hostaleria, el comerç i les indústries manufactureres.

Contràriament, allà on s'han eixamplat més les distàncies entre homes i dones és en les activitats sanitàries i de serveis socials, immobiliàries, d'educació, administratives i la construcció. Aques-

tes activitats tenen en comú que la majoria, exceptuant activitats sanitàries, estan ubicades en la part baixa de salaris mitjans (entre els 12.000 euros i els 21.000 euros). A més, algunes presenten una sobrerrepresentació del treball assalariat femení, és el cas de les activitats sanitàries, immobiliàries, administratives i l'educació.

En les activitats exportadores és on les dones han experimentat un increment més alt dels guanys, per sobre del 8%, però també és on hi ha una representació més baixa del treball femení, per exemple: transport (19,1%), manufactura (15,4%), activitats empresarials (10,8%), informació i comunicacions (8,9%) i construcció (8,0%). En canvi, en hostaleria, on hi ha una elevada ocupació d'homes i dones, la variació de guanys ha estat irrellevant per ambdós sexes.

En conclusió, en el període 2008-2015, les dones han experimentat un major augment dels guanys en activitats amb baixa representació femenina, que coincideixen amb les orientades a l'exportació i en l'administració pública. A més, coincideix que aquestes activitats són les que perceben uns salaris mitjans més elevats. Quant a l'evolució dels guanys dels homes, s'observa un comportament similar. Els guanys mitjans dels homes han experimentat un major increment en:

- Activitats amb salaris mitjans elevats. L'excepció són les activitats financeres, tot i que s'ha de tenir en compte que aquesta activitat és la que percep un salari mitjà més elevat.
- Activitats amb baixa representació femenina, com són les indústries extractives (17,8%), manufactura (11,5%) i construcció (10,9%).

6.1.7. La jornada parcial involuntària feminitzada

A l'Estat espanyol en els últims anys s'ha experimentat un increment de les jornades parcials, que ha vingut acompanyat de destrucció de llocs de treball i també d'una disminució de la bretxa

de participació en el mercat laboral entre homes i dones, tal com hem vist en apartats anteriors. La figura de sota mostra la tendència creixent de les jornades parcials del 2009 al 2015, tendència que sembla que canvia el 2016. Les jornades parcials no afecten de la mateixa manera homes i dones: mentre que el 2016 el 7,8% de l'ocupació masculina era a temps parcial, per a les dones era del 24,1%.

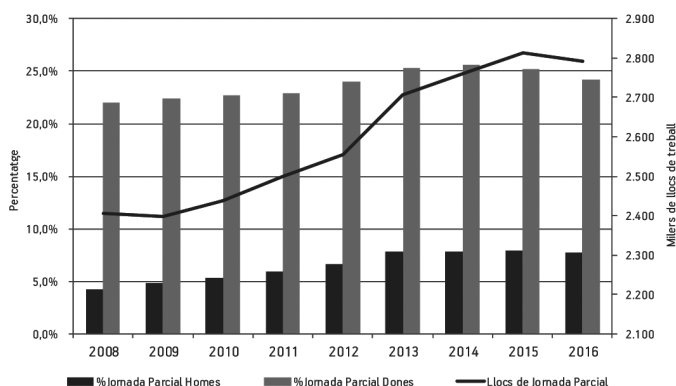

Figura 6-13. Evolució de la jornada parcial, 2008-2016. INE.

A les taules següents s'analitza el grau d'incidència de les jornades parcials per branca econòmica i per sexes. La primera taula mostra els percentatges globals d'ocupació a jornada parcial el 2016 segons l'INE. La taula 6-10 correspon al subconjunt d'activitats econòmiques amb contingut de treball a les exportacions de béns. La 6-11 correspon a aquelles amb contingut de treball a les exportacions de serveis. I finalment, la taula 6-12 mostra la incidència de la jornada parcial a les activitats amb una presència femenina significant. Les taules están ordenades segons el nombre de dones ocupades per activitat, de major a menor.

Considerant totes les activitats econòmiques el 72% de les jornades parcials són de llocs de treball de dones. De les activitats

amb una orientació a l'exportació les que concentren el nombre més alt de dones a jornada parcial són les activitats de comerç i d'hostaleria, on a més hi ha una clara sobrerepresentació femenina.

- En comerç, el 8,3% dels homes que hi treballen ho fan a jornada parcial, enfront del 25,2% de les dones. En definitiva, el 75,2% de les jornades parcials en el comerç són de dones.
- En hostaleria, el 19,9% dels homes que hi treballen ho fan a jornada parcial, enfront del 31,4% de les dones. En definitiva, el 63,4% de les jornades parcials són de dones.

De les activitats exportadores, la que té una menor incidència de jornades parcials femenines és transport i emmagatzematge, on el 42,1% de les jornades parcials són de dones. En canvi, l'activitat amb una major representació de jornada parcial femenina és activitats financeres, on del total de jornades parcials, el 77,2% són de dones.

Ocupació Total	% Representació Dones	Ocupació Jornada Parcial	%Homes en J. Parcial	%Dones en J. Parcial	Jornades Parcials de Dones
18.341,5	45%	2790,5	8%	24%	72%

Taula 6-9 Jornada parcial en el total de les activitats econòmiques, 2016. Dades en milers. INE.

	Ocupació Total	% Representació Dones	Ocupació Jornada Parcial	%Homes en J. Parcial	%Dones en J. Parcial	Jornades Parcials de Dones
Indústria	2.284,2	25%	125,6	3%	13%	60%
Agricultura	774,5	23%	62,3	6%	14%	41%
Ind. Extractives	30,5	11%	0,6	1%	9%	50%

Taula 6-10. Jornada parcial en activitats amb exportació de béns, 2016. Dades en milers. INE.

	Ocupació Total	% Representació Dones	Ocupació Jornada Parcial	% Homes en J. Parcial	% Dones en J. Parcial	Jornades Parcial de Dones
Comerç	2.968,9	50%	498,5	8%	25%	75%
Hostaleria	1.604,1	52%	415,2	20%	31%	63%
Transport	932,1	49%	74,6	6%	17%	42%
Act. Empresarials	924,4	51%	105,4	6%	17%	72%
Informació	545,6	19%	39,3	5%	13%	55%
Act. Financeres	457,9	31%	28,9	3%	9%	77%

Taula 6-11. Jornada parcial en activitats amb exportació de serveis, 2016. Dades en milers. *INE*.

	Ocupació Total	% Representació Dones	Ocupació Jornada Parcial	% Homes en J. Parcial	% Dones en J. Parcial	Jornades Parcial de Dones
Comerç	2.968,9	50%	498,5	8%	25%	75%
Salut	1.510,7	77%	240,3	10%	18%	86%
Educació	1.267,8	67%	246,3	16%	21%	72%
Hostaleria	1.604,1	52%	415,2	20%	31%	63%
Act. Llars	624,0	89%	330,0	22%	57%	95%
Adm. Pública	1.266,4	41%	62,4	2%	9%	73%
Act. Administratives	940,0	53%	273,9	12%	44%	80%
Act. Empresarials	924,4	49%	105,4	6%	17%	72%
Altres serveis	434,6	66%	85,6	12%	24%	80%
Act. Financeres	457,9	51%	28,9	3%	9%	77%

Taula 6-12. Jornada parcial en activitats amb elevada representació femenina, 2016. Dades en milers. *INE*.

En conclusió, les activitats en què la jornada parcial femenina està sobrerrepresentada, és a dir, és molt més freqüent que la jornada parcial masculina, són les activitats on en general hi ha una sobrerrepresentació de les dones. Aquestes activitats, en concret, són: comerç (25,2% de les dones s'ocupen a jornada parcial); activitats sanitàries (17,2%); educació (21,0%); hostaleria (31,4%); activitats de les llars (56,9%); activitats administratives (43,8%); altres serveis (23,8%).

A la següent taula analitzem les causes de la jornada parcial en homes i dones, utilitzant les dades publicades per l'INE a l'enquesta «Raons de la feina a temps parcial» de la publicació *Mujeres y Hombres en España*.

Resposta enquesta	Dones%	Homes%	Dones (milers)	Homes (milers)	Proporció
Total J. Parcial 2016			2.014,0	776,5	
No trobar completa	59,8%	67,8%	1.204,4	526,5	2,3
Cures	13,1%	1,9%	263,8	14,8	17,9
Altres oblig familiars	6,6%	1,2%	132,9	9,3	14,3
Formació	4,3%	11,8%	86,6	91,6	0,9
Enfermetat	0,9%	0,9%	18,1	7,0	2,6
Altres	15,3%	16,4%	308,1	127,3	2,4

Taula 6-13. Comparativa de la principal raó de la jornada parcial, 2016. *Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.*

Els resultats d'aquesta enquesta es presenten en percentatge. Es pot observar que la gran majoria dels enquestats expressen que estan a jornada parcial perquè no han trobat una feina a jornada completa. Si apliquem el nombre total de persones ocupades a jornada parcial a aquests percentatges, resulta que per cada home que no ha trobat una feina a jornada completa, hi ha 2,3 dones en la mateixa situació.

El més rellevant és que el 13,5% de dones amb jornada parcial assenyalen les cures com a causa principal, davant l'escàs 1,1% dels homes. Si a aquests percentatges els apliquem el valor absolut de les jornades parcials, és a dir, prenem en consideració que el 70% del nombre de persones en jornada parcial són dones, resulta que per cada home que al·lega la causa «cures», hi ha 17,9 dones que «escullen» jornada parcial per dedicar hores a les cures. A la causa «altres obligacions familiars» s'observen unes proporcions similars, per cada home que expressa tenir jornada completa per «altres obligacions familiars», ho fan 14,3 dones.

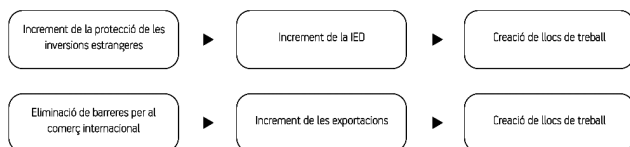
6.2. Conclusions sobre mercat laboral, TCI i gènere

Els TCI són un element més en l'aprofundiment del capitalisme patriarcal. Es fonamenten en el treball de cures gratuït, menyspreat i invisibilitzat que fan les dones, per crear una il·lusió de competitivitat entre països. Aquesta recerca de la competitivitat mitjançant diferents mecanismes, com són les privatitzacions, la reducció de la despesa pública o l'abaratiment de la mà d'obra té efectes desiguals per a dones i homes i, a més, fa ús d'aquestes desigualtats. De l'anàlisi dels impactes sobre les dones es desprèn que no es tracta de mers efectes, sinó que aquests tractats se sostenen sobre les desigualtats de gènere existents i s'emmarquen en un sistema que aprofita el menyspreu del treball de cures i que precaritza els treballs fets per les dones.

Un argument freqüentment esgrimit per justificar els TCI és que la protecció de les inversions estrangeres i l'eliminació de les barreres al comerç internacional provocarà un increment de les inversions estrangeres directes (IED) i de les exportacions, i que alhora, aquests dos factors estan directament relacionats amb la creació de llocs de treball. Aquest fil argumental es repeteix a l'estratègia UE2020, on els estudis d'avaluació d'impacte afirmen literalment que «l'obertura crea ocupació» per justificar el man-

dat de negociacions de la CE i, a més, és acceptat per un ampli sector dels mitjans de comunicació hegemònics.

Les relacions que la narrativa neoliberal estableix són fonamentalment dues:

En canvi, una revisió de la literatura i les anàlisis realitzades en aquesta recerca no demostren que hi hagi un fonament clar per afirmar que existeixen aquestes relacions de causa-efecte sense tenir en compte altres factors, elements estructurals socials i econòmics i un conjunt de polítiques públiques que afavoreixin la creació de llocs de treball.

Sobre el primer argument, una enquesta desenvolupada per Lauge N. Skovgaard Poulsen (2010) evidencia que la gran majoria de les multinacionals no semblen tenir en compte els TCI quan decideixen on i quant invertir a l'estranger. Un cas emblemàtic és el del Brasil. El Brasil és l'únic país del Sud global que no ha ratificat cap TCI, ni cap tractat d'inversió regional ni multilateral, ni el conveni del CIADI. No obstant això, el Brasil continua sent un dels llocs d'inversió més atractius per a les multinacionals.

A més, la condició que s'ha de complir perquè la IED contribueixi a la creació de llocs de treball és que ajudi al desenvolupament del teixit industrial i productiu local. És a dir, que la indústria o els negocis instal·lats al país receptor utilitzin components o un alt contingut de treball local. Si, altrament, la IED que arriba fa servir components importats o treball estranger, com poden ser *call centers* deslocalitzats, l'impacte en la creació de llocs de treball serà baix. Aquest és el cas de Mèxic, on diversos estudis demostren que el creixement de la indústria maquiladora,

durant els anys noranta, ha contribuït molt poc al desenvolupament de la indústria local i a la creació de llocs de treball de qualitat (Zepeda, Timothy i Gallegher, 2009). A més, l'increment d'ocupació en aquest sector ha estat cobert principalment per dones amb unes condicions de treball precàries, és a dir, combinant situacions de contractes temporals, jornades parcials i sense plena cobertura de la seguretat social (Espino *et al.*, 2009). Les investigacions portades a terme a l'Amèrica Llatina i altres economies emergents demostren que la bretxa salarial entre homes i dones ha estat utilitzada per ocupar dones de manera desproporcionada en alguns sectors i, així, augmentar la competitivitat (UN Women, 2016). És un exemple de com les desigualtats de gènere poden contribuir al creixement orientat a l'exportació, i una de les raons per les quals es pot afirmar que els TCI es fonamenten en les desigualtats entre homes i dones.

Sobre el segon argument, **analitzat el cas de l'Estat espanyol en el període 2009-2014**, la recerca demostra que un creixement de les exportacions per si sol no va acompanyat d'un augment dels llocs de treball. En aquest període, les exportacions de mercaderies, incloent-hi productes de l'agricultura i de les indústries extractives i manufactureres, mostren una tendència creixent. En canvi, l'ocupació en aquests sectors segueix una tendència clarament a la baixa. A més, també s'observa que l'ocupació de les dones en aquestes activitats decreix en relació amb la dels homes, passant del 25,5% el 2009 al 24,9% el 2014.

Una altra pregunta que s'ha fet aquesta recerca és si una major obertura comercial, és a dir, una economia orientada a les exportacions, beneficiava les dones en més i millors llocs de treball. Aquest estudi s'ha fet amb dades de l'Estat espanyol, una economia oberta, on les exportacions i importacions tenen un pes creixent en el PIB des del 2001, data en què s'ha posat el punt inicial de la comparativa.

Les activitats econòmiques amb un percentatge de contingut de treball rellevant en les exportacions són l'agricultura,

les indústries extractives i manufactureres i alguns serveis, en concret, transport, activitats empresarials, financeres, comerç i hostaleria. L'anàlisi de l'evolució de la participació laboral constata que les dones estan infrarrepresentades en la majoria de les activitats amb una orientació cap a les exportacions, excepte a l'hostaleria, el comerç, la indústria tèxtil, les activitats financeres i les empresarials. En la resta d'activitats, fonamentalment manufactureres, la representació femenina no arriba al 40%.

A més, la representació femenina ha disminuït en el període de 2001-2016, tot i que les exportacions han crescut. El percentatge de dones ocupades en aquest tipus d'activitats ha passat del 56,1% (2001) al 46,9% (2016). En definitiva, es pot afirmar que el comerç internacional de béns i serveis no té capacitat d'absorbir el creixement en l'ocupació femenina, que pel mateix període de temps ha crescut un 28% (passant de 6 milions de dones ocupades a 8,3 milions).

Pel que fa als salaris, se n'ha analitzat l'evolució en el període 2008-2015. L'anàlisi evidencia que el creixement més alt de guanys anuals mitjans, tant per a dones com per a homes, es dona en:

- activitats amb menys representació femenina, que coincideixen amb les de major orientació a les exportacions,
- activitats que ja perceben uns guanys superiors a la mitjana, que el 2015 se situava en 20.000 euros.

Per tant, aquelles activitats que han percebut un menor increment de guanys són aquelles amb una sobrerrepresentació femenina i que ja se situen en la part baixa de la taula de salaris mitjans, com són les activitats administratives, l'hostaleria i l'educació.

A més, també s'aprecia que en la majoria d'activitats amb un contingut d'exportacions més elevat, els guanys de les dones en relació amb els dels homes és baix, no arriba al 80%. Només són excepció el transport i les activitats d'informació i comunicacions. Mentre que en sectors més regulats per l'àmbit públic,

com l'educació i l'administració pública, aquest quocient se situa al voltant del 90%.

S'observa que la bretxa de participació de les dones decreix en els anys de crisi més forta, del 2009 al 2013. És a dir, hi ha una major incorporació de les dones al mercat laboral, mentre que a partir del 2013 la bretxa torna a mostrar una tendència creixent. La incorporació de les dones al mercat laboral forma part de les estratègies de supervivència de les llars i de les dones en èpoques de crisi. Però, alhora, ho fan en pitjors condicions, ja que en el mateix període de temps, s'observa com la bretxa salarial creix d'un 15,8% a un 17,2%, i la jornada parcial ho fa d'un 22,4% a un 25,3% del total de dones al mercat laboral.

Cal destacar l'elevat grau d'incidència de les jornades parcials en les dones. El 2016, el 24,1% de les dones al mercat laboral tenien jornada parcial, enfront del 7,8% dels homes. Això implica que el 72,2% de les jornades parcials són de dones. Es revela una major incidència en activitats on hi ha una sobrerrepresentació femenina com els serveis a les llars, activitats sanitàries i serveis socials, l'educació, el comerç i hostaleria, activitats administratives i altres serveis. En canvi, en les activitats exportadores només el 13,2% de les dones estan a jornades parcials (per sota de la mitjana).

Convé remarcar l'impacte que té la privatització dels serveis de cures o la seva absència per a la incorporació de les dones al mercat laboral. Segons les dades d'una enquesta de l'INE, el 2016, per cada home que està en jornada parcial perquè no troba una de completa, hi ha 2,3 dones. Per cada home que al·lega que treballa a jornada parcial per haver de dedicar hores al treball de cures, hi ha 17,9 dones en aquesta situació. Per últim, per cada home que diu que té una jornada parcial per «altres obligacions familiars o personals», hi ha 14,3 dones que responen per la mateixa raó.

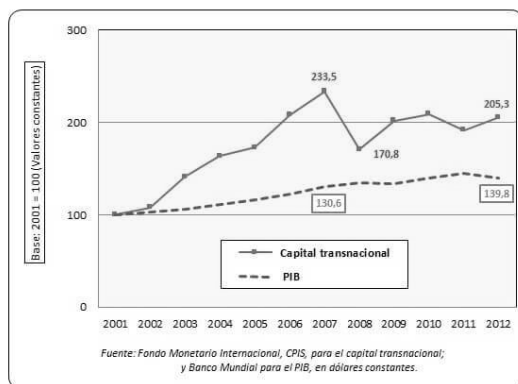
7. Desregulació financera, crisi i dones

7.1. La financiarització de l'economia

Des de les darreres dècades hi ha hagut un procés conegut com a financiarització de l'economia. Un dels elements que han caracteritzat la globalització neoliberal ha estat la gran desregulació dels mercats financers, que cada cop prenen més protagonisme i arriben a ocupar una posició dominant per sobre l'economia real. Les finances, que en principi haurien d'estar al servei de l'economia real per tal de garantir el finançament necessari per al seu exercici, connectant estalvi amb crèdit i inversió, acaben tenint un paper protagonista i dominant en el conjunt de l'economia. La producció de béns i serveis, l'ocupació i, en definitiva, les condicions de vida de gran part de la població queden exposades a la volatilitat especulativa dels mercats financers (Larrañaga, 2013).

Segons dades del Fons Monetari Internacional i del Banc Mundial, el capital financer internacional fins abans de la crisi va experimentar un creixement exponencial i es va situar molt per sobre del PIB mundial. Tot i que aquest creixement s'ha desacelerat, encara supera sobradament el PIB (Ioé, 2014).

Gráfico 1. Evolución del capital financiero transnacional y del PIB a nivel mundial (2001-2012)

Aquest procés es va iniciar amb la caiguda de Bretton Woods el 1976 amb l'establiment de tipus de canvi variables per a les divises. A partir d'aquell moment, el seu valor venia determinat pel mercat i les monedes es convertien en un recurs per poder fer operacions especulatives. A partir de llavors, es va iniciar un procés de desregulació del mercat financer i d'economia especulativa. La fe neoliberal en els mercats lliures, com la millor i més perfecta forma de funcionament econòmic, va comportar que la ideologia neoliberal promogués aquesta desregulació dels mercats financers que permetien i permeten l'obtenció de beneficis ràpids, opacs i fora de control. Es produeix un canvi profund en el sistema financer, amb: una liberalització dels moviments de capitals entre països amb l'aparició de paradisos fiscals; l'eliminació de restriccions sobre l'actuació de les institucions financeres; la liberalització en la creació de productes financers —com els productes derivats, basats en altres productes financers; la creació d'empreses financeres; i passar d'una regulació pública a una privada per mitjà d'empreses de qualificació de riscos (Recio, 2009). En definitiva, el resultat acaba sent un sector financer sobredimensionat i que cada cop és més difícil de poder controlar.

Aquesta financiarització de l'economia es tradueix en diversos aspectes. En primer lloc, la producció ha quedat subordinada i condicionada a la volatilitat especulativa. L'economia anomenada «real» adopta un paper secundari i supeditat a l'hegemonia financera. En les darreres dècades hem estat veient com el valor d'una empresa queda mesurat pel seu valor a la borsa i no per la qualitat del que ofereix ni, encara menys, per la seva contribució social. D'altra banda, cada cop prenen més força les inversions en els mercats financers enfront de les inversions productives (Bastida, 2011). A més, els bancs ja no tenen com a funció principal impulsar la generació de riquesa a l'economia real, sinó que generen riquesa amb la pròpia activitat financera. El sector financer passa de ser un mitjà amb finalitats productives a un fi productiu. Es generen diners a partir de diners.

En segon lloc, hi ha hagut un procés de desregulació dels mercats financers que ha enfortit aquesta financiarització, dificultant el control i l'actuació enfront de bombolles financeres com les que hem vist que s'han donat en la crisi actual. Les últimes dècades d'auge del capitalisme neoliberal s'han caracteritzat pel desenvolupament de polítiques de liberalització i de desregulació, i és en l'àmbit financer on hi ha hagut més pressions en aquest sentit. Les crisis del deute extern a l'Amèrica Llatina o les del sud-est asiàtic no han servit per apostar per més prudència financera i una millora en la regulació i el control, ans al contrari (Bastida, 2011). S'ha continuat avançant en un procés de desregulació amb algunes mesures de control que queden en mans d'empreses auditores que han mostrat no ser independents.

Aquesta desregulació ha permès la creació d'actius financers opacs i d'alt risc, que han contribuït a la generació de la bombolla financera. Els grups financers posen en marxa l'enginyeria financera creant productes que escapen de les regulacions que les autoritats poden intentar establir en algun moment. Un clar exemple són les Obligacions de Deute Garantit (CDO per les sigles en anglès), que és un tipus de producte financer format per actius financers diversificats i dividits en diferents trams de risc. En plena bombolla immobiliària, aquests CDO van estar fonamentalment associats a les hipoteques *subprime*. En un mateix producte, es combinaven crèdits segurs amb crèdits d'alt risc com aquestes hipoteques, i es dividien en trams amb diferents tipus de risc i d'interès. Aquests productes incloïen cada cop més actius de risc molt elevat. La complexitat dels càlculs que hi ha darrere d'aquests productes operen de manera que no només són difícils de controlar sinó que, a més, suposen un element d'atracció per als inversors. Les oportunitats en termes de guanys que es generen amb aquests productes són molt altes, tot i que això ve acompanyat de risc i d'inestabilitat. D'aquesta manera, es generen bombolles financeres que quan esclaten provoquen crisis com la que vivim.

A més, la sobredimensió del sector financer, i el seu poder, acaba incidint fortament en la resposta política que s'adopta per fer front a la crisi. Així com després de les crisis del deute a l'Amèrica Llatina i de les crisis del sud-est asiàtic no es va avançar cap a un procés de regulació de l'àmbit financer, en la darrera crisi, si bé han sorgit veus crítiques que han qüestionat el paper de les entitats financeres i que han proposat l'establiment de mesures que evitessin processos especulatius com els que hem viscut, la solució política ha anat destinada, com sabem, i amb poques excepcions, al rescat financer. Només a Islàndia es va condemnar els responsables de les entitats financeres que van alimentar la bombolla financera i se'n van aprofitar, i es va decidir amb un referèndum que no es destinarien diners públics al rescat de la banca i que no es garantirien les pèrdues per bancarrota dels bancs islandesos als grans inversors estrangers.¹¹ Hi ha hagut múltiples propostes i crítiques que han estat desoïdes per part dels governs, que han apostat per donar resposta als interessos del capital i, més concretament, dels creditors i de les entitats financeres. Algunes d'aquestes propostes i crítiques han estat les de Lourdes Benería i Carmen Sarasúa (2011), que es refereixen a les pràctiques que van portar a la crisi financera com a delictes i crims econòmics contra la humanitat. Les autores fan servir la definició de crim contra la humanitat de la Cort Penal Internacional, segons la qual aquests crims constitueixen els actes inhumans que provoquen greus patiments o atempten contra la salut mental o psíquica de qui els pateix, comesos com a part d'un atac generalitzat contra una població. En aquest sentit, mostren la importància de definir els delictes econòmics, investigar-los, identificar-ne els responsables i castigar-los perquè no quedin impunes i es puguin evitar futurs delictes.

11. Pastrana, Eva (7 de juny de 2012). «La solución de Islandia para salir de la crisis: ni un céntimo para los bancos.» *ABC.es*. Disponible a: <http://www.abc.es/20120607/economia/abci-solucion-islandia-para-salir-201206061408.html>

D'altra banda, també el Nobel d'Economia Joseph Stiglitz defensa una identificació i condemna dels responsables de la crisi. En aquest sentit, apunta cap als directius de les entitats financeres, a qui s'ha de fer responsables financerament. Així, critica que els incentius d'aquests directius no estiguessin ni tan sols alineats amb els interessos dels seus accionistes. Van rebre bonificacions molt abundoses en moments en què els resultats eren bons i van evadir les conseqüències quan eren dolents, de manera que s'incentiva un comportament massa arriscat (Stiglitz, 2010). A més, també sosté que les accions dels directius podrien constituir delictes. D'altra banda, defensa una major regulació financera que impedeixi els comportaments excessivament arriscats de les entitats financeres i que no considerin els seus efectes per a l'economia o per a la població. Aquesta regulació pot incloure establir restriccions a la forma de remunerar els executius, garantir la transparència, regular la comptabilitat o restringir l'ús dels productes derivats.

Tot i aquestes propostes i crítiques, no només no s'han buscat responsabilitats pel que fa a identificar i condemnar les persones i entitats responsables i que han estat enormement beneficiades per aquesta bombolla financera, sinó que a més s'han destinat grans quantitats de diners públics per rescatar aquestes entitats, la qual cosa va en benefici dels agents creditors, que s'han aprofitat de la bombolla, i en detriment de la població. Amb aquests rescats s'han socialitzat els riscos de capital, mentre que cada cop es confinen més els riscos de la vida per ser solucionats a les llars. El rescat de la banca ha ofegat els pressupostos públics i s'han aplicat retallades que han suposat que el benestar cada cop hagi de ser més garantit mitjançant les estratègies desenvolupades a les llars i a les comunitats, on les dones són les principals responsables de garantir aquest benestar. A més, cada cop s'avança més en el procés de financiarització, atorgant més poder a la banca i protegint els seus interessos amb els rescats. Alhora, tenim el cas de la reforma exprés de l'article 135 de la constitució espanyola,

que va ser aprovat amb el rescat bancari i que fixa un límit per al dèficit públic i estableix que el pagament del deute ha de ser una prioritat absoluta. Els interessos dels creditors internacionals queden, d'aquesta manera, protegits per sobre dels interessos de la població.

**7.2. TTIP, CETA i TiSA:
l'agreujament de la
financiarització i la desregulació
financera**

El TTIP, el CETA i el TiSA agreugen aquest procés de financiarització. Amb la seva negociació i aprovació, no només no es dona resposta a les alarmes i crítiques fetes pel que fa als perills de la desregulació financera, sinó que suposa continuar la senda de la desregulació, la qual cosa pot portar a una major exposició a futures crisis provocades per les bombolles financeres. Les negociacions fetes en el marc del TTIP tenen com a interès que la regulació financera no suposi un obstacle per al comerç, acotant els marges dels parlaments nacionals i de les entitats reguladors en matèria financera. Així, entre altres coses, el TTIP inclou (Vander, 2014):

- La prohibició de redactar normes financeres com les relatives a limitar el valor total de les operacions de les institucions financeres. D'aquesta manera, s'impediria regular l'excés d'activitats especulatives.
- Una clàusula d'excepció de les mesures cautelars establertes per les entitats reguladores del sector financer, de manera que s'impedeix que aquestes mesures siguin excessivament costoses.
- La creació d'un marc de cooperació en matèria reguladora en què participaran la Comissió Europea i els Estats Units, que mitjançant negociacions opaques prendran acords sobre la regulació financera, establint estàndards que s'escaparan de les decisions dels parlaments nacionals però en els quals el *lobby* financer tindrà una gran influència. A més,

aquests estàndards seguirien una lògica de mínim comú denominador.

- L'aplicació del mecanisme de l'ISDS de protecció d'inversions, la qual cosa acabaria permetent que les institucions financeres estrangeres impedissin reformes financeres que anessin en detriment dels seus interessos.
- Es reforçaria el flux lliure de capitals, tot i els riscos associats a la propagació de les crisis financeres. L'FMI ha admès que restriccions en aquests fluxos haurien reduït la gravetat de la crisi a Grècia i a l'Estat Espanyol. Tot i això, s'aposta per una major liberalització dels capitals.

Per altra banda, el TiSA inclou un capítol de serveis financers que impedeix *de facto* la regulació de les finances, que és tot el contrari del que es va dir que calia fer després de la crisi del 2008. Wikileaks va fer públic l'annex d'aquest tractat relatiu al sistema financer. L'annex filtrat conté passatges proposats pels EUA i Panamà, un important paradís fiscal, en els quals s'insta que qualsevol nou servei financer quedi cobert automàticament pel TiSA. Cada part haurà de permetre als proveïdors de serveis financers de qualsevol altra part abastir qualsevol servei nou que estigui permès als proveïdors nacionals sense adoptar cap nova llei ni modificar-ne una d'existent. No obstant això, com ja han assenyalat nombroses veus expertes i analistes de finances, la proliferació de nous productes financers i de difícil comprensió, com les obligacions de deute garantit, les assegurances contra l'impagament de deute i els seus complexos derivats, van ser una de les principals causes de l'esclat i de la gravetat de la crisi financera del 2008 (Sinclair, 2017). A més, les entitats financeres estrangeres també podran fer ús del mecanisme de l'ISDS inclòs en el TiSA.

Respecte al CETA, incrementarà notablement el risc de les parts (UE i Canadà) a ser demandades per bancs, asseguradores i societats financeres. El CETA atorga més drets sobre els quals el sector financer pot iniciar una demanda. Comparat amb altres

TCI, com el NAFTA, on el sector financer tenia dret (ja significatiu) a transferir lliurement fons i estar protegit davant d'expropiacions, el CETA, a més a més, obre la porta a demandes per conceptes tan amplis i ambigus com el tracte just i equitatiu (Eberhardt, Redlin i Toubau, 2014).

7.3. El cost de la financiarització des d'una perspectiva feminista: vulnerabilitats, estratègies i cures

El cost de les crisis generades per aquest procés de financiarització de l'economia no és equitatiu. Tampoc la resposta política a aquestes crisis —que, tal com s'ha mostrat, ha anat en benefici dels interessos de les entitats financeres— no ha afectat tota la població de la mateixa manera. Hi ha col·lectius que queden especialment perjudicats, la qual cosa ve marcada per qüestions d'origen, d'ètnia, de classe i de gènere. Pel que fa al gènere, a l'apartat 8 mostrarem com les respostes a la crisi, com les retallades, s'han sustentat sobre les desigualtats inherents al repartiment del treball de cures. En aquest apartat ens centrem a analitzar com l'agreuament de les situacions de vulnerabilitat i pobresa provocades per les crisis derivades d'aquesta financiarització té efectes desiguals en homes i dones, relacionats, en primer lloc, amb la feminització de la pobresa i, en segon lloc, amb les estratègies de benestar que es desenvolupen en contextos de vulnerabilitat socioeconòmica i que estan molt relacionades amb el treball de cures.

7.3.1. Feminització de la pobresa

Des dels anys noranta es comença a fer servir el terme de «feminització de la pobresa», en al·lusió a la constatació que a escala mundial la taxa de pobresa de les dones se situa per sobre de la dels homes. Hi ha diversos factors que es troben darrere d'aquest

fet. La divisió sexual del treball i la no valoració del treball de cures són a la base de la menor i pitjor participació de les dones al mercat laboral i del menor accés i control als recursos.

Pel que fa a la crisi financera, provocada pel procés de financerització a què fem referència, ha tingut efectes importants per a la població, com és l'augment de la pobresa. En l'àmbit espanyol, al següent gràfic podem veure que el risc de pobresa augmenta des que va començar la crisi, tot i que des de l'any 2014 va disminuint.

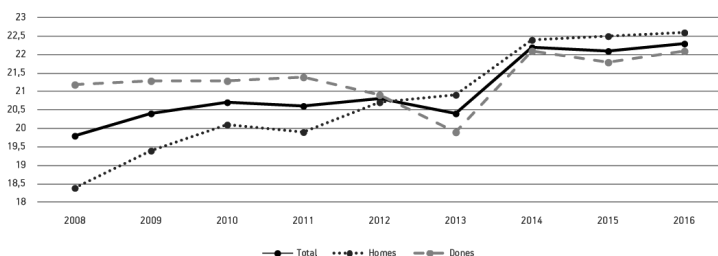

Figura 7-15. Evolució de la taxa de risc de pobresa, 2008-2016 a l'Estat espanyol.
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de Condicions de Vida de l'INE.

La taxa de risc de pobresa de l'Enquesta de Condicions de Vida (ECV) de l'INE es refereix al percentatge de persones amb un nivell d'ingressos anuals per sota del 60% de la mitjana dels ingressos per unitat de consum. Els ingressos per unitat de consum s'obtenen dividint els ingressos totals de la llar entre els seus membres aplicant un factor segons l'edat. Pel que fa al gènere, el fet que els càlculs es facin d'acord amb els ingressos per llar, invisibilitza les desigualtats que es produeixen al seu interior. Aquest indicador parteix del supòsit que els ingressos a la llar es reparteixen de manera equitativa entre els seus membres. Es considera que els individus que formen la llar tenen les mateixes condicions de vida i el mateix control dels recursos econòmics. A més, emmascaren la manca d'autonomia econòmica de moltes dones, així

com les relacions desiguals a les quals pot derivar. D'aquesta manera, si bé el gràfic anterior mostra que a partir del 2012 la taxa de risc de pobresa dels homes a l'Estat espanyol és més alta que la de les dones, cal tenir en compte la manera com s'ha elaborat aquest indicador (González, 2016; CCOO, 2016).

Com a resposta al biaix androcèntric en el mesurament de la pobresa, la Càtedra d'Inclusió Social de la Universitat Rovira i Virgili proposa un indicador que parteixi del supòsit d'autonomia i que es calcula partint dels ingressos individuals. Segons dades de l'ECV de l'INE, el nivell d'ingressos anual de les dones se situa sempre per sota del dels homes, tal com podem veure al següent gràfic:

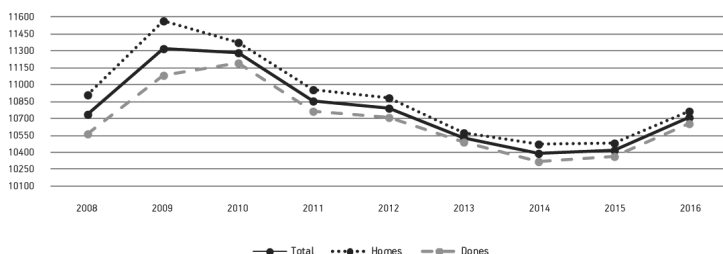

Figura 7-16. Evolució de la renda anual per persona i per sexe, 2008-2016 a l'Estat espanyol. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de Condicions de Vida de l'INE.

Si utilitzem l'indicador de taxa de pobresa sota el supòsit d'autonomia calculat en l'àmbit català per la Universitat Rovira i Virgili, al següent gràfic veiem com les dades mostren que la pobresa de les dones se situa molt per sobre de la dels homes, contràriament al que mostren les dades sense aquest supòsit:

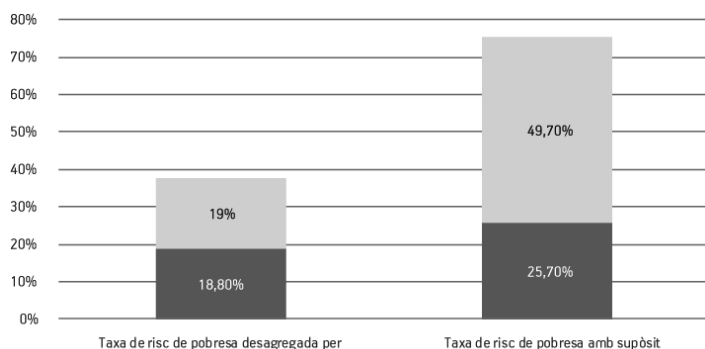

Figura 7-17. Diferències en taxes de risc de pobresa. *Font: Dades extretes de González (2016).*

Per tant, si tenim en compte indicadors que no invisibilitzin les relacions desiguals que es produeixen a les llars, la taxa de risc de pobresa és més alta per a les dones que per als homes. Les crisis provocades pel procés de financiarització generen un augment de la pobresa que afecta especialment les dones. Un enfortiment d'aquesta financiarització amb els TCI pot portar a noves crisis generadores de pobresa, amb conseqüències desiguals entre dones i homes.

7.3.2. Pobresa, estratègies i cures

Tal com hem apuntat al tercer capítol, a l'Amèrica Llatina les crisis del deute extern de finals dels setanta i principis dels vuitanta van tenir com a resposta l'aplicació de PAE dictaminats per l'FMI i el BM, que van respondre als interessos dels bancs comercials dels països del Nord. Les mesures preses, que van en la línia d'una major financiarització de l'economia, amb un ofegament dels pressupostos públics a causa del pagament desproporcional dels interessos del deute, tal com hem anat argumentant, van generar un agreujament de la crisi social, amb un augment de l'atur, de les desigualtats de renda i dels índexs de pobresa.

Pel que fa al gènere, d'una banda, aquests PAE van suposar retrocessos en les polítiques de benestar que van derivar en una major càrrega de cures a les llars i a les comunitats, tal com mostrem a l'apartat 8.2.1. D'altra banda, en contextos de crisi i de pobresa es desenvolupen estratègies de supervivència i benestar que se sostenen fortament sobre el treball de cures fet principalment per dones. Aquest concepte d'estratègies de supervivència i benestar es va començar a utilitzar, precisament, arran de les crisis del deute extern a l'Amèrica Llatina, a partir d'estudis que pretenien analitzar les estratègies que les famílies de sectors socioeconòmics baixos havien desenvolupat per fer front a situacions de pobresa originades o accentuades per la crisi i la seva resposta política (Molina, 2006). Es tractava d'estudiar com les famílies podien satisfer les necessitats i el benestar dels seus membres en un context d'escassetat de recursos, mirant de contrarestar el deteriorament de les seves condicions de vida. Es van fer recerques en què l'objecte d'estudi eren les denominades estratègies de supervivència, estratègies familiars de vida, estratègies de benestar i estratègies de reproducció.

Amalia Eguía i Susana Ortale (2004) classifiquen aquestes estratègies en: participació en programes socials; opcions autogenerades per les llars com l'autoabastiment, les xarxes informals o el treball domèstic; estratègies vinculades a l'atenció de la salut; pràctiques vinculades a l'alimentació; i estratègies laborals. Així, la menor disponibilitat de recursos econòmics a les llars d'ingressos baixos, derivada de l'increment de les desigualtats econòmiques generades per aquests programes, fa que les dones realitzin més activitats dirigides a la producció de béns i serveis per a l'autoconsum. Tal com mostra Maria Sagrario Floro (1995) a partir d'un recull d'estudis en diversos països del Sud, hi ha una tendència a substituir béns que abans s'adquirien al mercat per productes elaborats a la llar. A més, estudis sobre les estratègies de consum de les llars en països del Sud en els quals s'han aplicat ajustos estructurals emmarcats en un procés de financiaritza-

ció revelen que les dones incrementen també el temps destinat a comprar a menor preu, com és el cas de l'estudi de Moser (1989) a l'Equador o de Benería (1992) a Mèxic. D'aquesta manera, el treball no remunerat de les dones actua com a amortidor de la disminució del consum en el mercat de béns i serveis.

D'altra banda, la manca d'alternatives d'ocupació per part dels membres de la llar porta a un increment de la participació de les dones en el mercat laboral, la qual es canalitza en sectors precaritzats associats a salaris baixos i a llargues jornades de treball, així com en el sector informal, tal com hem mostrat a l'apartat 7. Nilufer Cagatay i Sule Ozler (1995) fan un estudi en noranta-sis països en què s'han aplicat aquests programes que mostra l'augment de la participació laboral femenina; Moser (1989) conclou el mateix per al cas de l'Equador; i Benería (1992) estudia el cas de Mèxic i revela que una de les estratègies que utilitzen les llars per sortir de la crisi és la d'incrementar el nombre de membres amb una ocupació, i no són només les dones les que incrementen la participació laboral, sinó també altres membres de la família, com les i els adolescents, que en alguns casos interrompen la seva formació. Pel que fa a la participació en el sector informal, diversos estudis han mostrat que aquests programes han comportat que, davant la desocupació d'altres membres de la família i les dificultats econòmiques a què s'han d'afrontar les llars, les dones treballin i s'autoocupin en el sector informal, desproveïdes de tot tipus de protecció social associada a l'ocupació (Benería i Feldman, 1992; Ward, 1990).

Per tant, les estratègies de supervivència de les llars durant els períodes d'ajust estructural emmarcats en un context de finançarització es tradueixen, bàsicament, en un increment del treball de les dones, tant del remunerat com del no remunerat. Davant l'absència d'un Estat del benestar i la disminució de serveis públics, les famílies —i dins d'elles, les dones— passen a ser una font d'alternatives per a la supervivència i el benestar. Les dones s'han vist especialment afectades per les crisis del deute i

pels processos de reestructuració que les han succeït, perquè es veuen forçades a equilibrar el treball remunerat amb la subsistència i la producció domèstica per a la satisfacció de les necessitats familiars. Diane Elson afirma que «la reestructuració implica la subordinació de cada vegada més activitats i persones a un càlcul del guany i la pèrdua financera i dels capricis de les forces del mercat, amb els consegüents riscos de pèrdua de drets» (1995, p. 1853). Cal afegir que l'increment del treball de les dones no és només en l'àmbit quantitatiu sinó també qualitatiu, produint-se una intensificació del treball domèstic i més superposicions d'activitats, fet que pot repercutir en més sensacions d'estrès i en una disminució de la qualitat de les cures, cosa que assenyala, de nou, Moser (1989) per al cas de l'Equador.

En el cas espanyol, també les estratègies de supervivència i benestar desenvolupades per les famílies en temps de crisi incideixen i es recolzen en l'organització del treball de cures. Dins d'aquestes estratègies es troben les relacionades amb el mercat laboral. Davant la disminució dels ingressos i l'increment de la pobresa, augmenta la participació laboral dels membres de la família, i són especialment les dones que han incrementat la taxa d'activitat des que va començar la crisi a l'Estat espanyol, sobretot les majors de 55 anys que eren mestresses de casa, tal com es pot apreciar a la Taula 7-14. La taxa d'activitat laboral per a les dones d'entre 55 i 59 anys passa del 41,75% el 2007 al 61,07% el 2015 i per a aquelles amb una edat entre els 60 i els 64 anys passa del 22,94% al 35,63%. Aquests dos grups d'edat són els que han experimentat un creixement més gran de la taxa d'activitat laboral. En el següent gràfic es pot apreciar que, mentre que per al cas de les dones hi ha hagut un increment en la participació en el mercat laboral, per al cas dels homes aquesta participació ha disminuït.

	Taxa d'activitat laboral dones										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Creixement taxa 2007-2016
Total	49,51	50,93	52,01	52,7	53,39	53,98	53,94	53,67	53,7	53,64	8,34%
De 16 a 19 anys	24,54	25,13	20,28	18,31	17,08	15,8	14,5	13,29	13,04	12,01	-51,06%
De 20 a 24 anys	62,56	63,4	63,1	61,84	61,37	59,26	57,34	55,22	54,5	52,34	-16,34%
De 25 a 29 anys	81,74	83,4	83,88	85,04	84,08	84,34	84,61	84,34	82,75	82,91	1,43%
De 30 a 34 anys	79,79	81,88	83,12	84,41	85,64	85,99	87,14	87,44	86,97	85,4	7,03%
De 35 a 39 anys	74,71	77,03	79,99	81,79	83,37	85,11	85,51	85,97	86,16	86,65	15,98%
De 40 a 44 anys	72,88	74,6	77,35	77,68	79,38	81,32	82,4	82,78	83,05	84,68	16,19%
De 45 a 49 anys	68,01	70,33	73,06	75,15	76,2	78,36	78,96	78,87	79,9	80,67	18,61%
De 50 a 54 anys	58,24	60,51	62,75	66,58	68,25	70,41	71,64	72,72	73,52	73,72	26,58%
De 55 a 59 anys	41,75	44,22	47,86	48,88	53,13	55,98	57,78	58,66	61,07	63,05	51,02%
De 60 a 64 anys	22,94	23,69	25,82	27,43	29,53	30,57	31,07	33,27	35,63	38,21	66,56%
De 65 a 69 anys	3,27	4,2	4,43	4,53	4,47	4,48	4,05	3,69	4,44	4,71	44,04%
De 70 i més anys	0,43	0,52	0,45	0,49	0,53	0,56	0,42	0,37	0,33	0,38	-11,63%

Taula 7-14. Participació de les dones en el mercat laboral per grups d'edat a l'Estat espanyol. 2007-2015. *Font: Elaboració pròpia a partir de dades de la EPA (INE). Mitja anual dels quatre trimestres.*

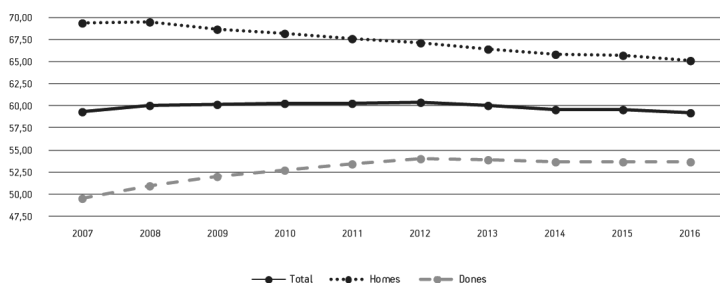

Figura 7-18. Evolució de la participació d'homes i dones al mercat laboral. *Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'EPA (INE). Mitjana anual dels quatre trimestres.*

El treball en l'economia informal també és un recurs per a moltes persones que desenvolupen iniciatives d'autoocupació com la recollida de residus, les reformes, la venda ambulant o l'ocupació domèstica, on predominen les dones, tal com mostra l'informe «La desposseïció de la vida quotidiana», elaborat pel Seminari d'Economia Crítica TAIFA (Bayo *et al.*, 2016) amb dades procedents de fonts secundàries i també de treball de camp amb entrevistes en profunditat.

D'altra banda, la caiguda dels recursos també força moltes famílies a reduir el consum i canviar-ne els patrons. Segons es pot apreciar a la Taula 7-15, la despesa mitjana anual per llar a l'Estat espanyol ha passat de 31.641 euros el 2007 a 28.199,88 euros el 2016. Des del 2014 el consum es va recuperant lentament.

	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007	Variació% 2007- 2016
Total	28.199,88	27.419,52	27.037,74	27.097,95	28.142,73	29.130,03	29.434,67	30.187,49	31.711,01	31.641,27	-10,88%
1. Aliments i begudes no alcohòliques	4.123,28	4.125,43	4.028,21	4.098,35	4.140,68	4.149,20	4.192,12	4.317,23	4.576,92	4.459,67	-7,54%
2. Begudes alcohòliques, tabac i narcòtics	536,36	522,64	509,85	533,82	578,68	606,08	617,91	619,29	613,16	597,01	-10,16%
3. Articles de vestir i calçat	1.451,41	1.395,27	1.375,75	1.348,38	1.403,10	1.544,77	1.654,10	1.743,99	1.942,64	2.075,51	-30,07%
4. Habitatge, aigua, electricitat, gas i altres combustibles	8.705,62	8.709,88	8.746,96	8.963,51	9.089,21	9.155,04	8.871,49	8.906,85	8.644,86	8.124,40	7,15%
5. Mobiliari, equip, de la llar i despeses corrents de conservació de l'habitatge	1.282,65	1.164,95	1.099,99	1.147,28	1.239,88	1.371,88	1.432,91	1.525,54	1.644,30	1.792,77	-28,45%
6. Salut	966,69	971,98	954,74	869,91	896,72	894,71	932,74	956,15	1.009,45	942,01	2,62%
7. Transports	3.263,58	3.158,07	3.227,06	3.120,60	3.320,84	3.493,51	3.635,72	3.610,69	4.342,94	4.528,96	-27,94%
8. Comunicacions	882,15	791,98	793,23	823,25	861,30	903,83	920,12	949,58	967,94	927,07	-4,85%
9. Oci, espectacles i cultura	1.593,76	1.593,08	1.532,81	1.536,88	1.670,30	1.852,41	1.945,40	2.049,23	2.180,90	2.218,20	-28,15%
10. Ensenyament	399,05	380,22	369,15	360,64	332,05	309,36	304,73	284,29	295,15	288,75	38,20%
11. Hotels, cafès i restaurants	2.780,46	2.547,67	2.334,30	2.250,86	2.459,17	2.656,25	2.698,82	2.862,58	3.076,23	3.249,13	-14,42%
12. Altres béns i serveis	2.214,87	2.058,35	2.065,70	2.044,47	2.150,81	2.192,99	2.228,61	2.362,07	2.416,51	2.437,80	-9,14%

Taula 7-15. Despesa mitjana per llar del 2007 al 2016 a l'Estat espanyol.

Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de Pressupostos Familiars de l'INE.

Entre els grups de despesa que més han disminuït es troben els relacionats amb la cultura, l'oci i el turisme. Així, el transport s'ha reduït en un 28%; la despesa en oci, espectacles i cultura, també en un 28%; i la d'hotels, cafès i restaurants, en un 14%. Els canvis en els hàbits en relació amb l'oci derivats de la crisi incideixen en el treball domèstic, ja que es menja més a casa i es prepara menjar per emportar per a activitats a l'aire lliure o per al lloc de treball. Són les dones les que es veuen més afectades per aquests canvis, perquè han de preparar carmanyoles o han de participar en activitats d'oci que requereixen de menys diners però de més temps per cuinar, preparar o recollir (Bayo *et al.*, 2016). Altres canvis en el lleure són els relatius a l'aprofitament d'activitats i espais gratuïts.

La despesa en alimentació no és de les que més s'ha reduït, però tot i això el 2016 el consum va ser un 7,5% inferior que el 2007. Això ha suposat no només comprar menys sinó també comprar diferent. Es busquen ofertes i promocions —cosa que de vegades requereix dividir la compra en diversos establiments—, es compren productes de marca blanca i es mira més el preu. Passa igual amb la despesa en roba i calçat, que és de les que s'han vist més afectades, disminuint en un 30%. Aquestes estratègies d'estalvi afecten també el treball domèstic, que es veu incrementat en la mesura que augmenta el temps destinat a les compres, no només per haver d'anar a diversos establiments, sinó també per haver d'informar-se prèviament de preus i ofertes. No obstant això, no és només una qüestió de temps. La gestió de les despeses familiars i la planificació de menjars i altres assumptes de la vida quotidiana —que també formen part de la feina domèstica— es fa més complexa. Organitzar la despesa suposa un gran esforç en un context de crisi i un exercici més alt de planificació. Les dones acaben sent les «organitzadores de crisis quotidianes» (Bayo *et al.*, 2016, p. 136), i s'han d'encarregar de distribuir els escassos recursos disponibles per garantir el benestar de la família. Pel que Pérez Orozco denomina «economia de retalls» (2014, p. 146), les dones adopten un paper fonamental.

Altres qüestions que podem assenyalar de la taula és que ha augmentat la despesa en serveis bàsics. Ha estat per l'increment del preu de l'energia, en un context de creixent pobresa energètica. A l'apartat 8 de l'informe, en mostrem una anàlisi. D'altra banda també han augmentat les despeses en salut i en educació. Per tant, davant les retallades, les famílies han hagut de fer un esforç econòmic extra per tal de garantir qüestions bàsiques com aquestes.

En relació amb el treball domèstic remunerat, la despesa destinada a la contractació de serveis domèstics i de cura s'ha vist reduït. Així ho mostra la taula 7-16, en la qual es pot observar que la despesa mitjana anual per llar en aquest concepte ha passat de 342,49 euros el 2007 a 223,28 el 2013 i 281,16 el 2016. Des del 2014 hi ha un increment d'aquesta despesa. La menor contractació de serveis domèstics requereix que aquests siguin substituïts per treball no remunerat, fet principalment per les dones a les llars. No obstant això, en els últims anys, sobretot des del 2011, hi va havent un increment dels pagaments a la Seguretat Social del servei domèstic, la qual cosa pot ser deguda a l'entrada en vigor de la nova regulació el 2012. Això deixa veure que pot haver-hi una major regularitat, però la despesa total és menor, cosa que pot atribuir-se tant al fet que hi hagi menys famílies que contractin aquests serveis com a una disminució dels salaris o de les jornades. Si bé aquesta pot derivar d'una pitjor situació econòmica de qui contracta, sovint també hi ha un aprofitament de la vulnerabilitat de les treballadores de la llar i de les seves menors oportunitats laborals.

	2016	2015	2014	2013	2012	2011	2010	2009	2008	2007
Servei domèstic (exclòs Seg. Social)	281,16	228,57	210,73	206,06	243,72	303,52	305,69	304,53	315,57	332,43
Pagaments Seg. Social		16,93	17,73	17,22	15,77	8,90	10,76	9,38	8,97	10,06
TOTAL	281,16	245,50	228,46	223,28	259,49	312,42	316,45	313,91	324,54	342,49

Taula 7-16. Despesa mitjana per llar amb servei domèstic del 2007 al 2016.
Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'Enquesta de Pressupostos Familiars de l'INE.

D'altra banda, les xarxes socials i comunitàries són un recurs important davant la disminució d'ingressos i la vulnerabilitat econòmica més alta. Aquestes xarxes serveixen tant per al desenvolupament d'estratègies d'estalvi com també com a font de cures i de benestar. Algunes estratègies per obtenir béns de primera necessitat tenen a veure amb acudir a institucions i desenvolupar iniciatives d'autogestió i informals, com bancs de temps, okupacions, bancs d'aliments, horts comunitaris, grups de criança, menjadors populars o mercats d'intercanvi. Aquest tipus d'iniciatives han proliferat des que va començar la crisi, i han estat desenvolupades tant per institucions com per organitzacions del tercer sector, associacions, moviments i grups de barri (Bayo *et al.*, 2016). El seu desenvolupament i manteniment requereix dedicació, i les iniciatives més centrades en les cures són aquelles en què s'han implicat les dones, que ofereixen el seu temps i energies en un context de crisi no només a la llar sinó també a l'espai comunitari.

7.4. Conclusions sobre financiarització, TCI i gènere

Per tant, el desplegament d'estratègies de supervivència i benestar, davant un context de més vulnerabilitat derivada de la crisi necessita d'un augment de la càrrega de cures, que és assumit principalment per les dones dels col·lectius més empobrits per la crisi. Per garantir el benestar de les famílies, les dones han de destinar més temps i energies a les cures.

En definitiva, tant a l'Amèrica Llatina com en el cas espanyol, les mesures neoliberals aplicades que emfatitzen el procés de financiarització són possibles per l'acumulació per desposseïció que el sistema capitalista patriarcal fa del treball de cures i, al seu torn, agreugen aquesta desposseïció. Hi ha un augment de la càrrega de treball de les dones que no es pot entendre com un efecte col·lateral de les mesures preses davant la crisi ni de la liberalització financera, sinó que forma part intrínseca del

sistema capitalista patriarcal i de les polítiques que s'hi desenvolupen.

Les mesures tendents a garantir el pagament del deute financer suposen el desviament de fons públics per al pagament del capital i dels interessos d'aquest deute, cosa que és possible gràcies al treball de cures fet a les llars per les dones, que compensa els efectes de les retallades que genera aquest desviament. Per tant, la prioritat del pagament del deute financer es trasllada a un increment de l'acumulació per desposseïció que el capitalisme patriarcal fa del treball de cures. Així, a l'Estat espanyol, segons dades de la plataforma *Impacto de Género Ya!*, la despesa destinada als interessos del deute en els Pressupostos Generals de l'Estat del 2013 ascendia a gairebé 40.000 milions d'euros.

L'aprovació del TTIP, del CETA i del TiSA suposaria un avançament cap al procés ja iniciat de financiarització i desregulació financera, que portaria la població a no veure reconeguts els seus drets fonamentals i continuar enfrontant-se a retallades i a la mercantilització de la vida. Augmentarien els riscos de travessar una crisi com la que hem viscut des del 2008 a les societats occidentals o com la que es viu a l'Amèrica Llatina des de la dècada dels vuitanta. Les situacions de vulnerabilitat esdevingudes o agreujades per aquestes crisis i per la seva resposta política, destinada a protegir els interessos del capital financer, acaben suposant una sobrecàrrega de treball especialment per a les dones de menys recursos. D'aquesta manera, aquest procés de financiarització que quedaria emfatitzat pels tractats de comerç i inversió se sustentaria en el treball de cures fet sobretot per les dones de manera no remunerada.

8. Privatització de serveis: cures i serveis bàsics al servei del poder corporatiu

8.1. La privatització dels serveis en el marc de la liberalització comercial

La liberalització dels serveis provoca una mercantilització dels béns comuns, com l'aigua, l'energia o les cures, i fa que s'avanci cap a un procés de privatització i retallades en serveis socials públics. Els serveis públics estan dissenyats per satisfer les necessitats socials bàsiques de la població i estan dirigits al seu benestar, per aquesta raó és contradictori que es deixin en mans del mercat, centrat en l'acumulació i en la cerca del màxim benefici individual. Davant dels principis que regeixen els serveis públics, com que tinguin un caràcter universal, que siguin assequibles per a tota la població i que responguin al seu benestar, les empreses capitalistes es regeixen pels interessos lucratius. En el projecte de liberalització del mercat, s'entén que la regulació per part de l'Estat dels serveis públics per tal de garantir l'accés a tota la població, és una ingerència (restricció) a les lleis de l'oferta i la demanda del mercat. Els acords comercials promouen la privatització i comercialització de serveis per tal de ser explotats i respondre als interessos lucratius de les empreses internacionals. La mercantilització de la vida queda enfortida per mitjà dels TCI i de la privatització dels serveis públics, atès que qüestions fonamentals per a la sostenibilitat de la vida queden cada cop més al servei del poder corporatiu. Es passa d'una lògica del bé comú i de satisfacció de necessitats bàsiques a una lògica d'acumulació i de lucre, responnent als interessos de les empreses internacionals i blindant jurídicament drets associats a aquests interessos.

La funció distributiva dels Estats i de respondre al benestar de la població queda limitada, fins i tot en el futur, com anirem veient, amb els TCI. El TTIP, el CETA i el TiSA incorporen me-

canismes per tal de respondre als interessos del capital i que les empreses internacionals puguin aprofitar les oportunitats de negoci que suposa la provisió de serveis bàsics, socials i de cures. La lògica del capital del màxim benefici individual prima per sobre de la lògica de la vida i de respondre al benestar de la població. Aquests tractats comportaran un menor accés i un deteriorament d'aquests serveis, que afectaran, sobretot, la població més empobrida, que no podrà fer front al cost de la seva privatització.

Tal com anem apuntant al llarg d'aquest text, per tal d'anàlitzar els TCI des d'una perspectiva de gènere, és important no només estudiar els efectes desiguals que poden tenir per a dones i homes sinó també mostrar com se sostenen sobre aquestes desigualtats. Així, és cert que el procés de liberalització comercial que vivim en el marc de la globalització neoliberal ha tingut efectes sobre les desigualtats de gènere, però, a més, cal situar aquest procés en el marc d'un sistema capitalista patriarcal que se sosté sobre aquestes desigualtats, especialment pel que fa al menyspreu, la gratuïtat i la precarització del treball de cures, assumit principalment per les dones. En aquest sentit, i pel que fa als serveis, en aquest apartat ens centrem sobretot en com els TCI porten cap a una major privatització dels serveis relacionats amb les cures i cap a una menor provisió pública d'aquests serveis. També tractarem sobre l'accés a serveis bàsics com l'aigua. Cal emmarcar aquesta privatització en un procés de neoliberalització que afecta la provisió pública de serveis bàsics i de cures. Es fomenta l'oferta privada d'aquests serveis, de manera que només en poden accedir aquelles persones que disposin de suficients ingressos econòmics. Per tant, es restringeix l'accés de grans sectors de la població a aquests serveis, la qual cosa acaben compensant amb el treball de cures que fan les dones a les llars (Pérez Orozco, 2017). Això implica que els serveis de cures es resolguin a la llar, especialment en les famílies que no es puguin permetre l'encariment derivat de la seva privatització i restricció, i siguin assumits principalment per les dones de manera gratuïta. En els serveis bàsics, un menor ac-

cés a l'aigua o a l'energia pot comportar també una major càrrega del treball assumit per les dones, tal com mostrarem a l'últim apartat. Pel que fa a les cures, també s'ha de tenir en compte que part d'aquests serveis queden proveïts mitjançant la contractació de treballadores de la llar, aprofitant la precarització d'aquest tipus de feina, altament feminitzada.

Aquestes privatitzacions dels serveis comporten una major càrrega de treball de cures a les llars, i tenen efectes desiguals per a homes i dones. D'altra banda, en el moment de portar a terme les privatitzacions, ja es compta que seran sobretot les dones les que acabaran assumint aquesta feina a la llar, fent ús de les desigualtats inherents a la divisió sexual del treball. Cal tenir en compte altres eixos de desigualtat en aquest sentit, i són sobretot les dones migrades, de classe social baixa i de menys recursos econòmics les que es veuran més afectades, tal com ja hem apuntat.

A continuació mostrem aquesta relació entre els TCI i els serveis bàsics i de cures. Per començar, en presentem els antecedents, assenyalant les aportacions que han fet diversos estudis des d'una perspectiva de gènere sobre els TCI que ja han estat aprovats i que estan en marxa. Un cop mostrats aquests antecedents, analitzem com el TTIP, el CETA i el TiSA poden afectar els serveis des d'una perspectiva de gènere.

8.2. Antecedents

8.2.1. Els antecedents de la privatització dels serveis de cures

En primer lloc, en relació amb experiències passades de TCI, val a dir que els efectes sobre les cures dels TCI en aquests països s'han d'emmarcar en un procés d'ofensiva neoliberal que inclou els PAE, tal com ja hem mencionat a l'apartat 2. En els països de l'Amèrica Llatina, aquests programes, que inclouen el mandat de la liberalització comercial, van comportar la disminució de la despesa social, de manera que es van traslladar serveis que eren

públics a l'esfera privada (Elson, 1995; Cagatay, Grown i Elson, 1995). A més, els TCI permetien enfortir les oportunitats privades en aquest sentit. La creixent participació de les dones en el mercat laboral en aquests països no va anar acompanyada d'una major assumpció pública de les cures. Més aviat, els règims de benestar en la regió, que ja tenien un marcat caràcter familista, queden recolzats cada cop més en la família, amb un pes important de les dones com a proveïdores i garants del benestar. Amb els canvis estructurals dels anys noranta, els Estats perden protagonisme, mentre que la família i els mercats constitueixen un pilar central (Salvador, 2007).

Sobre la recerca en relació amb la liberalització comercial i els serveis de cures, cal destacar les anàlisis realitzades en el marc del projecte «Comercio, género y equidad en América Latina: conocimiento para la acción política» de la Red Internacional de Género y Comercio, Capítulo Latinoamericano. Així, Paola Azar, Alma Espino i Soledad Salvador (2009) assenyalen com l'oferta privada troba nínxols de mercat a problemes no resolts pel sector públic, de manera que l'accés als serveis queda determinat pel nivell d'ingressos. En els països analitzats amb aquest projecte —l'Argentina, el Brasil, Xile, Colòmbia, Mèxic i l'Uruguai—, les autores mostren com el sector privat ocupa gran part d'aquests serveis. Així, per exemple, a Colòmbia l'any 2005 —un cop ja instaurat el projecte neoliberal— els serveis públics de cures a infants menors de 6 anys només cobrien el 5% dels fills i filles de les dones que treballen remuneradament (Bidegain, 2009). D'altra banda, en relació amb la salut, el pes del sector privat en aquests països és molt elevat. A l'Argentina, l'estudi de Norma Sanchís (2007) mostra que, com a conseqüència de les reformes estructurals, el 1980 els centres de salut públics representaven un 51% del total, mentre que el 1995 representaven un 43%. Alhora, més enllà de la cobertura pública de serveis, l'autora també destaca com hi va haver un deteriorament en la qualitat dels serveis de cures públics sobretot per a la població amb menys ingres-

sos, la qual cosa dificulta la participació de les dones d'aquests sectors en el mercat laboral i, a més, comporta haver de desenvolupar estratègies per garantir el benestar dels membres de la llar que passen per una major càrrega de treball de cures. Per últim, la cobertura de salut per a les persones grans és també una problemàtica comuna a aquests països i una oportunitat de mercat per al sector privat. A excepció del Brasil, on el sistema públic cobreix el 70% de la població, a la resta dels països l'any 2005 aquesta cobertura no arribava al 30% (Bidegain, 2009).

Cal mencionar que en el marc d'aquesta expansió de la globalització neoliberal per mitjà dels PAE en els països de Llatinoamèrica, hi va haver un procés consistent a aturar l'avançament en la universalització dels serveis públics. A partir de l'aplicació d'aquests programes, la menor disponibilitat de recursos públics derivada de l'obligada prioritat de retornar el deute extern adquirit i de pagar els seus interessos, fa que en els països on s'estava ampliant la cobertura i l'oferta pública de serveis, el procés quedi truncat. Els TLC suposen, en aquest marc, una oportunitat per a les empreses privades a l'hora de cobrir els serveis que ja no oferien els Estats. S'abandona el procés de major universalització per donar pas al desenvolupament de programes focalitzats, dirigits únicament a la població més empobrida. Aquests programes s'emmarquen en el procés d'aplicació de mesures d'ajustament amb la finalitat de compensar-ne els efectes. En molts casos, es tracta de programes fortament recolzats sobre el treball gratuït de les dones pobres. Així, dels països mencionats, només a Xile s'han portat a terme mesures per brindar serveis de cura infantil amb la finalitat que les dones de pocs recursos puguin participar en el mercat laboral. A la resta dels països els serveis públics de cures per a infants de 0 a 3 anys s'emmarquen en programes de lluita contra la pobresa, i ofereixen assistència als infants amb la presència de les mares (Bidegain, 2009). Aquests programes sovint es recolzen en el treball de les anomenades «mares comunitàries», que assumeixen el rol de cuidadores en els centres infantils i, al-

hora, poden participar en la gestió dels programes. Si bé poden rebre una bonificació econòmica, en cap cas es tracta d'un sou. Així, per exemple, en el cas de Colòmbia, els programes públics de cures per a infants de 0 a 3 anys de l'Institut Colombià de Benestar Familiar (ICBF) sorgeixen de la iniciativa de les dones dels sectors populars que cuiden els infants del barri mentre les mares treballen remuneradament. La compensació econòmica que reben de l'Estat és molt baixa i no els reconeixen drets com la seguretat social (Salvador, 2007). Aquest programa a Colòmbia segueix en l'actualitat, i compta amb 69.000 mares comunitàries que atenen un milió setanta-set mil nenes i nens en la modalitat comunitària de l'educació inicial.¹² Per tant, de nou, les cures queden resoltes amb el treball de les dones, especialment de les més pobres.

Es poden trobar altres experiències de com els TCI han impactat en serveis relacionats amb les cures, com és el cas de la sanitat. Tal com hem anat assenyalant, amb aquests tractats es blinden les privatitzacions de serveis realitzades, de manera que si un govern en un futur vol recuperar els serveis anteriorment privatitzats, es troba amb dificultats serioses, ja que s'ha d'enfrontar a les empreses internacionals que tenen els seus interessos protegits jurídicament. Tal com hem mostrat al capítol 4, davant una nova normativa governamental destinada a fer que els serveis tornin a ser públics, les empreses poden al·legar que aquesta normativa equival a una expropiació indirecta. Els interessos lucratius del poder corporatiu queden blindats amb aquests acords, i amb l'ISDS s'estableixen mecanismes jurídics per tal que les empreses puguin demandar els Estats davant del que consideren una expropiació indirecta. Pel que fa a la sanitat es poden trobar dos exemples paradigmàtics d'aquesta qüestió, els d'Eslovàquia i Polònia, que resumim a continuació.

12. Font: Instituto Colombiano de Bienestar Familiar. Disponible a: <https://www.icbf.gov.co/programas-y-estrategias/primera-infancia/acerca-de/madres-comunitarias>

A Eslovàquia els plans d'assegurança de salut privats es van introduir per primer cop l'any 2004. Empreses privades internacionals van aprofitar aquest nou mercat, com l'holandesa Eureko Group, amb Achmea i Rabobank com a principals accionistes. Altres empreses holandeses de Penta Group van entrar també en el negoci d'assegurances de salut a Eslovàquia, va ser el cas de Dòvera i Apollo. L'any 2007 un nou govern va canviar la llei amb la finalitat de reduir el paper del sector privat en la sanitat. Una part d'aquella llei establia que les asseguradores de salut només podien utilitzar els beneficis obtinguts per ser reinvertits en el negoci d'assegurances de salut, de manera que no es poguessin repartir dividendes. La intenció era assegurar que els fons públics destinats a les empreses privades d'assegurances es dirigissin al benefici de la població i no de persones particulars, com eren els accionistes d'aquestes empreses. Com a resposta a la llei, que perjudicava l'afany lucratiu de les empreses d'assegurances internacionals, aquestes empreses van presentar un cas d'arbitratge fent servir el mecanisme de l'ISDS per reclamar una indemnització per pèrdues de guanys, en virtut del tractat d'inversió que havien signat els Països Baixos amb Txecoslovàquia l'any 1991 (Hall, 2010). El 2012, el Tribunal Permanent d'Arbitratge de l'Haiava declarar que Eslovàquia havia de pagar 22 milions d'euros més interessos i càrrecs legals a l'empresa Achmea (accionista d'Eureko Group) (Fritz, 2015). Eslovàquia va presentar un recurs d'anul·lació al·legant que la clàusula d'arbitratge de l'acord entre Holanda i Eslovàquia era contrària als tractats de la UE. No obstant això, l'advocat general del Tribunal de Justícia de la UE va dictaminar que aquesta clàusula per a la protecció d'inversions era compatible amb la legislació europea (Europapress, 2017).

Pel que fa al cas de Polònia, tenim de nou la intervenció d'Eureko Group. L'empresa PZU és un 33% propietat d'Eureko i opera en gran part de l'assegurança de salut pública i en el sistema de pensions del país, gestionant els fons de pensions així com la prestació de serveis financers. Aquesta empresa era 100%

propietat de l'Estat fins a l'any 1999, quan el govern va vendre un 30% de l'empresa a Eureko. L'any 2001 el govern planejava que l'empresa sortís a borsa, i amb aquesta maniobra Eureko esperava adquirir un 21% més d'accions i passar a tenir el control de l'empresa amb una participació superior al 50%. No obstant això, el govern va anul·lar l'operació, i els posteriors governs no van voler vendre més accions a Eureko. Com a resposta, Eureko va reclamar una indemnització d'uns 2.000 milions d'euros per mitjà d'un tribunal d'arbitratge emparat en el tractat d'inversió entre els Països Baixos i Polònia. L'empresa va obtenir dues compensacions amb aquest arbitratge el 2005 i el 2007. L'any 2009, per resoldre la controvèrsia, el govern polonès va acordar que PZU pagués un dividend especial a Eureko per valor de 1.850 milions d'euros. L'acord també comprometia el govern a la privatització per sortida a borsa de PZU abans del 2012 i garantia pagaments a Eureko en cas que no fos així. Finalment, el maig del 2010 PZU va sortir a borsa (Eurotopics, 2010).

Per tant, el poder corporatiu queda protegit jurídicament amb els tractats d'inversió, de manera que la privatització de serveis públics com la sanitat queda blindada. La sanitat, que és un element bàsic per a la sostenibilitat de la vida, opera sota la lògica d'acumulació capitalista. La salut de les persones és cada cop més un negoci i la seva gestió mitjançant empreses internacionals respon a l'afany de lucre d'aquestes empreses. La mercantilització de la vida avança de tal manera amb aquests tractats que s'estableix com un dret jurídic i es torna irreversible.

8.2.2. Els antecedents de la privatització dels serveis bàsics: el cas de l'aigua

Tal com afirma Maude Barlow (2017), els TCI impulsats pel poder corporatiu suposen una amenaça per al medi ambient i per a l'aigua. En primer lloc, això és perquè l'interès de creixement de

les empreses i la no-consideració dels efectes que pot tenir la seva activitat sobre el medi ambient, pot provocar contaminació i major escassetat dels recursos hídrics. En segon lloc, els TCI promouen la producció agrícola per a l'exportació, la qual és intensiva en l'ús d'aigua. La creixent escassetat d'aigua al món està directament relacionada amb el lliure comerç. En un estudi publicat per la National Academy of Sciences, Arjen Hoekstra i el seu equip de la Universitat de Twente dels Països Baixos mostren que més d'una cinquena part dels subministraments d'aigua a tot el món van destinats als cultius per a l'exportació (citat a Maude Barlow, 2017). El consum i la contaminació de l'aigua estan directament vinculats a la globalització neoliberal. En tercer i últim lloc, els TCI faciliten cada cop més la mercantilització d'un recurs bàsic per a la vida com és l'aigua.

En el marc dels TCI, el mecanisme de l'ISDS fa que les empreses internacionals puguin demandar un govern en cas que introdueixi lleis que afectin els seus guanys. En el cas de l'aigua, totes les normatives relatives a protegir aquest recurs, per exemple, de la contaminació són susceptibles de generar una denúncia per part de les empreses perjudicades. Podem trobar antecedents en aquest sentit. El Canadà és un dels països més demandats per aquest mecanisme. En el marc del NAFTA s'han presentat trenta-set denúncies a tribunals d'arbitratge contra el govern del Canadà, vint-i-dos contra el de Mèxic i vint-i-un contra el dels Estats Units. El govern dels Estats Units mai ha perdut cap d'aquests casos, mentre que el Canadà i Mèxic han hagut de pagar a les empreses dels Estats Units més de 200 milions de dòlars en aquest concepte. Gairebé dos terços de les denúncies presentades contra el govern del Canadà estan relacionades amb el medi ambient o la gestió dels recursos naturals (Marlow, 2017). Diversos casos tenen a veure més directament amb la protecció de l'aigua, com ara els relatius a prohibir productes químics contaminants. Així, podem trobar el cas de Mèxic i l'empresa de gestió de residus nord-americana Metalclad. L'any 1997 el govern

es va negar que Metalclad continués descarregant residus tòxics, un cop va saber que havia abocat indegudament més de 20.000 tones de residus perillosos que van contaminar l'aigua. L'empresa va denunciar Mèxic davant d'un tribunal d'arbitratge, i Mèxic es va veure obligat a pagar més de 15 milions de dòlars. Un altre cas és el del govern del Quebec, que el 2006 va prohibir un plaguicida que contaminava les aigües subterrànies i que es va demostrar que era tòxic per la vida aquàtica. L'any 2011 el govern va haver de fer una comunicació pública conforme que el plaguicida no suposava un risc inacceptable per a la salut humana, després que l'empresa Dow Agro Sciences l'amenacés amb una denúncia emparant-se amb el NAFTA. Com a últim exemple, el 2013 l'empresa Lone Pine va demandar el govern canadenc perquè pagués 250 milions de dòlars després que el Quebec introduís una moratòria temporal per a les activitats de *fracking* sota el riu Saint Lawrence fins que finalitzessin els estudis que es feien sobre el seu impacte ambiental.

En relació amb el servei de subministrament de l'aigua, també podem trobar casos d'empreses que han denunciat governs fent servir l'ISDS. Així, tenim el cas de l'Argentina, que va haver de pagar més de 400 milions de dòlars en concepte de danys per haver abaixat el preu de l'aigua durant la greu crisi econòmica que va patir el 2001 (Eropean Water Movement, 2015).

Per tant, els interessos del poder corporatiu queden jurídicament protegits amb els TCI, que els atorguen eines que els permeten que aquests interessos tinguin la categoria de drets. La mercantilització de la vida arriba a tal punt que fins i tot un bé imprescindible com l'aigua entra dins dels acords comercials. Els governs, si bé són els que signen aquests acords i permeten l'avançament del poder corporatiu, un cop els signen es veuen amb molt poques possibilitats de legislar a favor de la sostenibilitat de la vida humana i natural quan això pot suposar una disminució dels guanys de les empreses internacionals.

8.3. TCI i serveis des d'una perspectiva feminista

En relació amb el TTIP, el CETA i el TiSA, els serveis públics es veuran afectats perquè quedara confinats dins dels límits actuals, de manera que serà molt més difícil avançar cap a una major assumpció pública de serveis bàsics, socials i de cures. Amb aquests tractats les empreses podran aprofitar el nínxol de mercat existent pel que fa a aquests serveis i bloquejar les iniciatives públiques que vagin dirigides a oferir nous serveis o a recuperar els serveis privatitzats (Sinclair i Mertins-Kirkwood, 2014). Les privatitzacions de serveis públics quedaran, per mitjà dels mecanismes dels tractats, com una qüestió irreversible. Tot i que els negociadors defensen que aquests tractats no obliguen els governs a privatitzar, a la pràctica un sol govern de caire neoliberal pot bloquejar les capacitats de tots els governs futurs pel que fa als serveis públics (Sinclair i Mertins-Kirkwood, 2014). A més, cada cop hi haurà més serveis públics privatitzats. La mercantilització de la vida avançaria amb aquests tractats, quedant cada cop més dimensions de la vida al servei del poder corporatiu, i blindant jurídicament drets associats a aquest poder. Qüestions bàsiques per a la sostenibilitat de la vida com són l'aigua, l'energia, la sanitat, l'educació i les cures funcionarien cada cop més sota la lògica d'acumulació i del lucre.

Presentem a continuació quines són les principals eines que inclouen aquests tractats i que afectaran els serveis públics. A partir d'aquí, mostrarem l'impacte desigual de la privatització dels serveis públics i dels serveis bàsics per a dones i homes, situant aquests efectes en el marc del capitalisme patriarcal.

8.3.1. Els mecanismes del TTIP, el CETA i el TiSA per a la privatització dels serveis públics

En el mandat de negociació de la CE dels diferents tractats, hi figura l'objectiu d'assolir la màxima liberalització dels serveis possible. En el cas del TiSA, els països que en formen part ja han fet avenços importants en aquest sentit. Amb el TiSA es tracta d'aconseguir una liberalització radical dels serveis, tal com s'especifica en el seu mandat, de manera que quedin inclosos aquells que no ho estan en altres acords. A més, també es persegueix introduir en aquest acord els principals països emergents —la Xina, el Brasil, l'Índia i Sud-àfrica—, així com altres països del Sud global més petits. D'altra banda, algunes fonts veuen en el TiSA un intent d'aconseguir un grau de «mercantilització» dels serveis en les economies emergents esmentades que no s'ha aconseguit en negociacions dins del marc de l'OMC (Ronda Doha).

Un aspecte fonamental a considerar és la definició que es fa de serveis públics exempts de ser liberalitzats al TTIP, al CETA i al TiSA. En el text es mostra que s'exclou dels acords els serveis subministrats en exercici de facultats governamentals. No obstant això, si bé semblaria que els governs podrien tenir una àmplia capacitat d'excloure del tractat els serveis públics que consideressin, el text especifica que, per serveis prestats en exercici de les facultats governamentals es refereix únicament a «tot servei que no se subministri en condicions comercials ni en competència amb un o diversos proveïdors de serveis». Com que pràcticament totes les empreses privades que es dediquen a proveir serveis, tradicionalment públics, coexisteixen amb els proveïdors públics, es pot interpretar que subministren el servei sota competència o base comercial. Per tant, a la pràctica, aquesta delimitació dels serveis prestats en exercici de les facultats governamentals queda restringida a serveis relatius a l'ordre públic, al sistema judicial o al banc central (Fritz, 2015).

Un altre mecanisme del qual disposen els governs per excloure del tractat determinats serveis públics és el de la llista negativa, que està precisament dissenyat per limitar aquesta possibilitat. Tot aquell servei no inclòs en aquesta llista queda automàticament inclòs en el tractat i és susceptible de mercantilització i privatització. Fins ara, els acords comercials en el marc de la UE contenen una llista positiva, de manera que només els serveis inclosos en la llista formaven part del tractat. Els grups de pressió corporatius han aconseguit amb èxit que el CETA, el TTIP i el TiSA modifiquin aquesta perspectiva i incloguin la llista negativa. Tots els serveis són objecte de mercantilització si no se'n fa una excepció explícita a la llista. Aquesta perspectiva de la llista negativa suposa constrènyer la possibilitat de governs futurs d'ampliar la provisió de serveis públics. D'aquesta manera queda ampliat l'àmbit de l'acord comercial, ja que els governs acaben assumint compromisos en aspectes que poden desconèixer, com són els serveis que podrien proveir-se en el futur (Fritz, 2015).

Una última alternativa és que un govern retiri els seus compromisos i modifiqui la seva llista negativa. Si bé aquesta opció ha quedat contemplada en altres tractats, com l'AGCS, a la pràctica difícilment es fa servir, ja que s'enfronta amb altres articles del tractat dirigits a protegir les inversions privades, com són les obligacions de trinquet i el manteniment de l'*statu quo* —que explicarem més endavant—, de manera que no s'espera que el TiSA inclogui cap disposició que permeti retirar els compromisos, com no s'ha fet al CETA (Sinclair i Mertins-Kirkwood, 2014).

D'altra banda, el CETA i el TiSA també inclouen un mecanisme de llista negativa en relació amb el tracte nacional. La regla del tracte nacional requereix que els governs ofereixin als inversors i proveïdors de serveis estrangers el millor tracte que s'ofereix als nacionals, de manera que defensen l'anomenada igualtat d'oportunitats competitives. Aquesta regla del tracte nacional s'aplicaria a tots aquells serveis i sectors que no estiguin exclosos a la llista negativa. Això fa que quedi molt limitada la capacitat dels

governos de donar prioritat a empreses locals o del tercer sector en les contractacions públiques. Seria molt més difícil portar a terme iniciatives futures com, per exemple, primar contractacions públiques a empreses dins de l'economia social i solidària. Alhora, també es dificultaria afavorir circuits curts de producció i consum que són alternatives per promoure el teixit local, reduir la contaminació i reforçar els hàbits i la cultura d'una regió.

Els mecanismes de manteniment de l'*statu quo* i de trinquet tenen com a objectiu bloquejar les liberalitzacions i privatitzacions dels serveis públics, de manera que es tornin irreversibles. La clàusula de *statu quo* suposa prohibir que qualsevol disposició relacionada amb els serveis públics basada en el mercat sigui modificada per estar basada en l'Estat. D'aquesta manera, quedaria prohibida la creació de monopolis públics a sectors actualment oberts a la competència del sector privat. La clàusula del trinquet requereix que «qualsevol canvi o esmena a una mesura nacional relacionada amb els serveis que actualment no s'ajusta a les obligacions de l'acord (accés al mercat, tracte nacional, tracte de nació més afavorida) es faci en la direcció d'una major conformitat amb l'acord, no menys» (Sinclair i Mertins-Kirkwood, 2014, p. 14). Aquesta disposició ja ha estat acordada i suposaria bloquejar qualsevol mesura futura adoptada per liberalitzar els serveis, de manera que un cop un govern decideixi privatitzar un servei, s'impossibilita que en el futur pugui tornar a un model públic.

Aquests dos mecanismes fan molt difícil portar a terme processos com els de remunicipalització dels serveis. La privatització de serveis bàsics, socials i de cures que s'ha produït en les últimes dècades com a conseqüència de l'ofensiva neoliberal i que ha tingut el punt àlgid en la crisi financera actual, va portar que molts municipis s'hi sumessin i privatitzessin serveis com l'energia, la gestió dels residus, l'atenció domiciliària o l'atenció mèdica, entre d'altres. No obstant això, des de fa uns anys, alguns governs, sobretot municipals, han afrontat aquest procés mitjançant la remunicipalització de serveis que havien estat privatitzats.

Algunes experiències són les de la remunicipalització de l'aigua a l'Argentina, el Canadà, França, Tanzània i Malàisia (Sinclair i Mertins-Kirkwood, 2014) i també al nostre entorn més proper. El 2017 es va crear l'Associació de Municipis Catalans per la Gestió de l'Aigua, on participen Barcelona, Badalona, Sabadell, el Prat de Llobregat, Terrassa, Cerdanyola del Vallès i Santa Coloma de Gramenet. En el cas de Barcelona, s'ha avançat pel que fa a la recuperació de la gestió integral del cicle de l'aigua a l'Àrea Metropolitana de Barcelona, en mans d'Agbar. L'empresa reclama 1.000 milions d'euros en cas que es rescindeixi el contracte, que vincula l'ajuntament fins al 2047. No obstant això, el contracte va ser anul·lat pel Tribunal Superior de Justícia de Catalunya, arran de la denúncia presentada per la plataforma Aigua és Vida, tot i que Agbar ha presentat un recurs al Tribunal Suprem contra l'anul·lació.¹³ Aquests processos de remunicipalització poden quedar truncats amb el CETA, en un procés d'aprovació avançat, la qual cosa no només afecta la gestió de l'aigua sinó també altres serveis públics que futurs governs volguessin recuperar.

D'altra banda, s'ha de tenir en compte també el mecanisme de protecció d'inversions ISDS, que, tal com ja hem explicat, comportaria que els governs que volguessin avançar en el futur cap a una major provisió pública de serveis s'enfrontessin a demandes amb compensacions abundants i difícilment assumibles.

Per últim, un altre element dels acords que afectarà la liberalització i la privatització dels serveis públics és la normalització reguladora, que té per objectiu eliminar les considerades barreres no aranzelàries. El CETA introdueix un organisme de cooperació reguladora, que també està considerat en el TTIP, pel qual les parts es comprometen a revisar regulacions, fins i tot abans que siguin aprovades per parlaments, i col·laborar a alinear es-

13. Valverde, Nacho (15 de juny de 2016). «Los ayuntamientos del cambio tropiezan en la promesa de remunicipalización». *Público.es*. Disponible a: <http://www.publico.es/politica/ayuntamientos-cambio-tropiezan-promesa-remunicipalizacion.html>

tàndards perquè siguin com més similars millor. A la pràctica, això porta a una harmonització de les normes cap al mínim comú denominador en un procés que manca de transparència i atorga a les parts interessades del sector un accés preferencial. Així, per exemple, les empreses de serveis dels EUA pressionen perquè el TTIP inclogui l'eliminació de regulacions relatives a qüestions laborals. Per exemple, l'empresa Home Instead, líder en assistència domiciliària per a persones grans als EUA, opera mitjançant franquícies a diversos països de la UE i va demanar que el TTIP abordés les lleis laborals «inflexibles», com poden ser els considerats amplis beneficis de les vacances remunerades que fan augmentar, segons l'empresa, els costos de l'assistència domiciliària innecessàriament (Fritz, 2015). Tal com hem mostrat a l'apartat 6.1.3, en aquest sector treballen sobretot dones, en gran part migrades, i és un sector molt precaritzat. Cedint a les pressions dels lobbies empresarials, aquests tractats suposarien una major precarització.

8.3.2. TTIP, CETA, TiSA i el trasllat de cures a les llars

La liberalització i privatització dels serveis públics, i el fet de no poder avançar cap a una major provisió en aquest sentit, té efectes desiguals en homes i en dones. El TTIP, el CETA i el TiSA suposarien continuar traslladant responsabilitats dels Estats a les llars, carregant el treball gratuït de les dones, a més que també comportarien blindar aquest procés, tal com hem anat veient a l'anterior apartat. El fet que la població més empobrida no pugui fer front al cost dels serveis privats de cures acabarà comportant que sigui a les llars on s'hagin de continuar resolent les cures, amb una càrrega cada vegada més alta per a les dones. Els Estats ja compten amb el treball gratuït de les dones en el moment de decidir els pressupostos i els acords comercials a què es comprometen. Aquests tractats, en aquest sentit, se sostenen sobre el

menyspreu del treball de cures, i sobre la seva assumpció feminitzada i principalment gratuïta.

Amb la crisi financera actual, ja hem assistit a retallades que han suposat un menor pes en la provisió de cures públiques. Amb els tractats, aquestes retallades podrien quedar enfortides i ser irreversibles. Mostrem a continuació com s'ha donat aquest procés de trasllat a les llars de responsabilitats de cures en el marc de la crisi actual, que podria quedar blindat i emfatitzat pels tractats. Diverses autores assenyalen que en les èpoques de recessió econòmica augmenta el treball a fer a les llars com a conseqüència de la disminució de les despeses socials i dels serveis públics (Benería i Feldman, 1992; Ezquerro, 2012 i 2014; Gálvez, 2013; Gálvez i Rodríguez, 2016; Gálvez i Torres, 2010; Pérez Orozco, 2011 i 2014). Això afecta especialment les dones, a qui se'ls assigna la responsabilitat social de cuidar. En aquest sentit, Ezquerro (2012) apunta que les retallades en l'àmbit espanyol han suposat el retorn d'algunes de les responsabilitats reproductives de l'Estat a les dones o el seu retorn a la llar, cosa que comporta reforçar les obligacions de les dones pel que fa a les cures que se suposaven parcialment superades.

El govern espanyol ha aplicat una lògica neoliberal i mercantilista a l'hora d'elaborar pressupostos públics que compleixin amb els objectius de dèficit dictaminats per la troica i que puguin, també, fer front al rescat bancari i a la devolució del deute financer públic. S'han anat desenvolupant solucions mercantils i privades a problemes de tipus social, com són la sanitat, l'educació, la dependència i els serveis socials. Com a conseqüència, s'han aplicat retallades que han comportat la disminució de la despesa pública social i s'han fet privatitzacions, subcontractes i aliances publicoprivades en determinats serveis, que han tingut diferents efectes en la ciutadania. En primer lloc, ha suposat haver de pagar per serveis que abans l'Estat oferia gratuïtament. Això és el que va succeir, per exemple, quan es va imposar el copagament sanitari. En segon lloc, hi ha serveis públics que s'han

encarit, com l'educació universitària, fet que pot comportar l'exclusió de gran part de la població. En tercer i últim lloc, hi ha hagut un increment de la responsabilitat de les llars a l'hora de suplir els serveis anteriorment oferts per l'Estat. Davant la falta d'una redistribució igualitària del treball de cures, són les dones les que assumeixen de manera gratuïta i invisible aquestes responsabilitats extres de les llars, càrrega que afecta especialment les dones de menys recursos econòmics. Ens centrem en aquest últim aspecte, que és el que més relació té amb les desigualtats entre dones i homes en què s'han donat suport a les mesures d'austeritat. S'analitzen tres partides que s'han vist retallades amb la crisi i que han tingut efectes en aquest sentit: dependència, escoles infantils i sanitat.

En primer lloc, en relació amb la *dependència*, la Llei 39/2006, de 14 de desembre, de Promoció de l'Autonomia Personal i Atenció a les Persones en Situació de Dependència establia un sistema de prestacions per a persones dependents per mitjà de serveis o de prestacions econòmiques per als anomenats cuidadors no professionals, és a dir, per a retribuir qui cuidi d'aquestes persones en l'àmbit familiar. Després de l'inici de la crisi s'han retallat en nombroses ocasions els recursos destinats a dependència. En les successives mesures de caràcter pressupostari preses pel govern amb la intenció de reduir el dèficit públic, la dependència ha estat una de les partides que s'ha vist afectada repetidament. Així, els reials decrets que han anat incorporant retallades han comportat que no es complissin les previsions establertes en el text original de la llei, tenint com a resultat l'eliminació de la retroactivitat en la prestació dels serveis o prestacions atorgades, la pràctica congelació de noves concessions —en especial per a les persones dependents moderades—, la disminució de les prestacions econòmiques per als cuidadors i les cuidadores familiars o la supressió de la bonificació de les quotes a la seguretat social per a aquestes cuidadores. Aquestes reformes es dirigeixen a reduir la despesa en atenció a la dependència, la qual cosa queda reflectida

en els Pressupostos Generals de l'Estat. Tal com mostren les anàlisis fetes per la plataforma Impacto de género ya!¹⁴, les retallades pressupostàries en matèria de dependència en els últims anys han estat les següents:

- Pressupostos Generals de l'Estat 2013: La cobertura de la protecció per dependència va perdre 9.487 persones beneficiàries d'agost a octubre de 2012.
- Pressupostos Generals de l'Estat 2014: La partida destinada a dependència es retalla en 1.029 milions, el 46,7%, passant de 2.205 a 1.176 milions d'euros. Amb les retallades no només no és possible avançar cap a la universalització que estableix la llei, sinó que no es poden substituir les persones beneficiàries que moren. El nombre de beneficiaris va baixar de 771.049 a setembre de 2012 a 736.249 el 2013.
- Pressupostos Generals de l'Estat 2015: L'Estat es compromet a atendre mínimament 723.471 persones, xifra que representa un 45% de les 1.613.570 sol·licitants, amb una mitjana de 136 euros per persona i mes. L'aportació de l'Estat s'estableix en 1.177 milions d'euros per cobrir el nivell mínim i en 5 milions per a infraestructures privades. Això implica un lleu increment pressupostari que no compensa la dràstica caiguda dels anys anteriors.
- Pressupostos Generals de l'Estat 2016: El pressupost destinat a dependència augmenta un 6,4%, arribant a 1.252 milions d'euros, que no és suficient per atendre totes les persones. D'una banda, la cobertura és molt baixa, cosa que fa que només el 47,3% de les persones sol·licitants tinguin ajuda a domicili, centre de dia, treballador o treballadora familiar, residència o paga per a una cuidadora familiar.

14. Aquesta plataforma està formada per vint-i-tres federacions i associacions de dones que treballen per «exigir la realització d'una anàlisi de qualitat de l'impacte de gènere en totes les normatives governamentals espanyoles, especialment en el projecte de llei de Pressupostos Generals de l'Estat». Més informació a: <http://impactodegeneroya.blogia.com/acercade/>

D'altra banda, es redueix la suma destinada per persona, que passa de 136 euros per persona i mes el 2015 a 90,21 euros el 2016.

Amb tot això, es dona una reducció de la protecció a la dependència quan ni tan sols havia finalitzat la implantació de la llei 39/2006, la qual cosa estava previst que passés el 2015. En definitiva, davant una resposta neoliberal a la crisi financera, els recursos públics destinats a la dependència queden seriosament afectats, comptant que les dones seran qui fonamentalment cobriran les deficiències provocades per les retallades. Les dones de classes mitjanes i altes poden compensar aquesta major càrrega de treball mitjançant la contractació de serveis de cures al mercat: pagant residències privades o recorrent a una treballadora de la llar. En canvi, són les dones de menys recursos les que s'han vist més afectades. Si bé la llei de dependència no suposava un canvi en l'organització de les cures, introduïa petites millores que s'han vist truncades per les retallades. Les cuidadores no professionals han vist com el seu treball quedava cada vegada menys reconegut i protegit, i la cobertura no arribava als nivells previstos a la llei, la qual cosa suposa que es continuï assumint que és en l'àmbit familiar on han de proveir-se les cures, principalment per part de les dones.

D'altra banda, cal mencionar que en un context d'envelliment de la població, les retallades i els processos de privatització en dependència suposen obrir un nínxol de mercat molt atractiu per a les empreses, la qual cosa quedaria reforçada amb el TTIP, el CETA i el TiSA. A més, val a dir que actualment una part important dels serveis públics de dependència ja s'ofereixen per mitjà de la concertació amb empreses privades. Així, per exemple, les residències són fonamentalment privades o concertades en el context català, i el servei d'atenció domiciliària a Barcelona s'ofereix per mitjà d'empreses com Clece (del grup ACS), Valoriza (de Sacyr) o la cooperativa Suara. Amb aquests tractats, com

hem vist, quedaria molt limitada la possibilitat de portar a terme processos de remunicipalització dels serveis, a més que empreses internacionals passarien a competir amb empreses locals i de caràcter cooperatiu.

En segon lloc, respecte a les *escoles infantils*, una mesura que des de l'inici de la crisi va afectar greument el finançament d'escoles infantils va ser la presa l'abril del 2012, quan el Ministeri d'Educació va anunciar la supressió del programa Educa 3, que des del 2008 es destinava a la creació de places per a nens i nens menors de 3 anys. La renovació, que havia de fer-se el 2012, va ser cancel·lada. L'explicació que va oferir la secretària d'Estat d'Educació, Montserrat Gomendio, va ser que aquest tipus d'ensenyament és més assistencial que educatiu, de manera que no formava part de les prioritats que el govern va establir. Així, la retallada de més de 600 milions d'euros en educació es va destinar en part a la desaparició d'aquest programa, que havia començat el 2008 amb la finalitat de crear 300.000 noves places públiques per a menors de 3 anys. Aquestes places públiques s'han vist reduïdes amb la supressió del programa.

La següent taula mostra com l'alumnat matriculat en escoles infantils públiques ha baixat de 230.809 abans de la supressió del programa Educa 3 a les 228.303 del curs 2015-2016. Pel que fa a la cobertura de places públiques sobre el total de població de 0 a 2 anys, tot i que ha augmentat, aquest increment s'ha anat alentint. D'aquesta manera, es continuen posposant els compromisos de cobertura d'educació infantil, que no arriba al 35% en el curs 2015-2016.

	2015-16	2014-15	2013-14	2012-13	2011-12	2010-11	2009-10	2008-09	2007-08
Tots els centres	444.492	444.252	443.868	449.406	446.519	432.222	398.475	361.835	285.997
Centres públics	228.303	228.563	228.998	232.040	230.809	218.013	197.556	171.781	125.205
Centres privats	216.189	215.689	214.870	217.366	215.710	214.209	200.919	190.054	160.792
Població de 0 a 2 anys	1.274.764	1.305.490	1.350.548	1.410.326	1.453.310	1.499.806	1.514.562	1.511.837	1.464.291
Cobertura pública de 0 a 2 anys	17,91%	17,51%	16,96%	16,45%	15,88%	14,54%	13,04%	11,36%	8,55%
Cobertura total de 0 a 2 anys	34,87%	34,03%	32,87%	31,87%	30,72%	28,82%	26,31%	23,93%	19,53%

Taula 8-17. Alumnat matriculat a l'Estat espanyol a escoles infantils de 0 a 2 anys en centres públics i privats. Cursos de 2007-2008 a 2015-2016. *Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Ministeri d'Educació, Cultura i Esport sobre alumnat matriculat en el primer cicle d'educació infantil i a partir de dades de les Xifres de població de l'INE.*

Per tant, de nou, en un context de contenció pressupostària, les retallades s'apliquen en aquelles partides que poden ser compensades pel treball gratuït fet per les dones a les llars. En el cas de les escoles infantils, la menor cobertura pública suposa un reforçament que les cures de les i els menors de 3 anys quedin en mans de les mares i de les àvies. El fet que la cobertura pública creixi més lentament suposa una oportunitat de negoci per a les empreses privades. Tal com hem anat veient, amb el TTIP, el CETA i el TiSA, una cobertura pública total en el futur quedaria impossibilitada per la clàusula de *statu quo*, i les empreses internacionals podrien recórrer a tribunals d'arbitratge internacional.

En tercer i últim lloc, en relació amb la *sanitat*, durant la crisi s'han fet diverses retallades, de manera que el 2014 la despesa pública en sanitat en l'àmbit estatal era de 61.919 milions d'euros, mentre que el 2011 era de 68.057 milions d'euros.¹⁵ Tot i que a partir del 2015 hi ha una certa recuperació, no s'arriba als nivells anteriors a les retallades (Lillo i Rodríguez, 2017). Aquestes retallades en sanitat, a més de dur a una menor cobertura sanitària i a una menor cartera de serveis, han incidit en l'augment de

15. Font: Estadística de Despesa Sanitària Pública, 2015. Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat.

les llistes d'espera, en la reducció de l'estada mitjana dels ingressos hospitalaris, en l'increment de les operacions ambulatories i, fins i tot, en el fet que es donin altes hospitalàries anticipades a causa de l'escassetat de llits i de personal, segons denunciïn professionals del sector (CECS, 2012). Pel que fa a les llistes d'espera, segons dades de l'informe «La sanitat espanyola en xifres 2016», elaborat pel Cercle de la Sanitat (Coduras i del Llano, 2017), entre 2012 i 2015 ha augmentat el temps d'espera mitjà per a tot tipus d'intervencions i consultes. L'increment més urgent es dona en les operacions de traumatologia, on s'ha passat d'una mitjana d'espera de 90 dies el 2012 a una de 111,54 dies el 2015.

En relació amb l'estada mitjana, el mateix estudi mostra com des de l'inici de la crisi s'han reduït al mínim imprescindible els dies d'ingrés hospitalari, de manera que ha disminuït un 1,44% entre els anys 2012 i 2014. A més, han incrementat les operacions a ambulatoris sense ingrés hospitalari. El percentatge d'aquest tipus de cirurgies enfront del total ha passat del 45,19% al 46,86%, fet que suposa un increment del 3,7%. Tant la disminució de l'estada mitjana com l'increment de les operacions ambulatories o de les altes anticipades poden obeir a l'escassetat de llits o de personal. Així, per exemple, els llits hospitalaris en funcionament per cada 1.000 habitants s'han reduït en un 1,8% del 2012 al 2014.

Tant les operacions sense ingrés hospitalari com l'anticipació de les altes provoquen que el període de convalescència passi d'oferir-se als centres sanitaris per part de professionals a haver de transcórrer a la llar, requerint que les cures siguin oferts per algú de l'entorn familiar, que acaben sent principalment dones. Les llistes d'espera també generen una major necessitat de cures a la llar quan l'allargament de la intervenció suposa una ampliació del període en què es necessiten atencions sanitàries. En definitiva, com a conseqüència de les retallades en salut, les atencions informals es fan més necessàries i a més s'hi compta, de manera que s'acaben traslladant els costos sanitaris a les llars i, dins, a les dones.

Amb el TTIP, el CETA i el TiSA s'enfortiria aquest procés de retrocés en la sanitat pública. A més les retallades suposen una oportunitat de negoci per a les empreses privades, que quedaria protegida amb els tractats. De fet, en un context de disminució de la despesa pública en sanitat, la despesa privada presenta una tendència creixent des que va començar la crisi. Dades de l'Instituto para el Desarrollo e Integración de la Sanidad (Idis) mostren que la despesa sanitària privada a l'Estat espanyol va passar dels 23,9 milions d'euros el 2009 als 28,6 milions d'euros el 2014. Alhora, el nombre de persones que tenen una assegurança privada de salut tampoc para de créixer des del 2012, passant de 8,7 milions el 2012 a 9,7 milions el 2016 (IDIS, 2017). Com a resposta a les llistes d'espera i a la percepció de la pèrdua de qualitat de la salut pública, cada cop hi ha més persones que acudeixen a la sanitat privada. S'ha de tenir en compte, en aquest sentit, que només les persones amb suficients recursos econòmics es poden permetre accedir a aquests serveis privats de salut. A més, des del 2013 cada cop hi ha una major despesa pública en sanitat destinada al sector privat mitjançant els concerts, passant dels 7.176 milions d'euros en concertacions l'any 2013 als 7.540 milions l'any 2015.¹⁶ Han augmentat les aliances publicoprivades per a la construcció de centres sanitaris; l'externalització de serveis d'informació com els historials clínics o les centrals de trucades; la contractació de serveis de diagnòstics a laboratoris privats; i la gestió privada dels centres sanitaris. Per tant, amb la crisi s'ha vist incrementat el negoci de la sanitat privada, i amb els TCI aquest procés s'agreuja i quedaria blindat. Les empreses internacionals podrien entrar en aquest negoci, perseguint el seu afany lucratiu. A més, es persegueix que cada cop el sector privat ocupi una major part de la despesa pública.

D'altra banda, com hem dit, aquests tractats portarien a

16. Font: Estadística de Despesa Sanitària Pública, 2015. Ministeri de Sanitat, Serveis Socials i Igualtat.

l'eliminació de barreres no aranzelàries, com són aquelles normes que protegeixen aspectes relacionats amb la salut de la població. És el cas de les relacionades amb la transparència dels assajos clínics dels laboratoris farmacèutics; o les regulacions alimentàries que garanteixen la qualitat i la seguretat dels productes als consumidors i consumidores, que són més estrictes en el context europeu que en el context nord-americà. A més, incrementarien els drets de propietat intel·lectual de les empreses farmacèutiques, allargant els períodes de les patents pel que fa als medicaments i a les innovacions tecnològiques. D'altra banda, els interessos del poder corporatiu en el sector sanitari quedarien protegits amb aquests tractats, de manera que els governs no podrien recuperar els serveis externalitzats o privatitzats. Alhora, mesures de protecció de la sanitat pública o de la seva recuperació podrien ser considerades com una expropiació indirecta per aquestes empreses, que podrien activar l'ISDS. Per tant, aquests tractats suposarien agreujar el conflicte capital-vida. Aspectes tan bàsics com la salut es veurien seriosament afectats. La protecció de la població i de la seva salut és vista com un impediment per l'afany lucratiu del poder corporatiu. Les regulacions dirigides a garantir la salut de les persones són considerades obstacles pel lliure comerç. En aquest context, es veu clarament com aquests tractats mercantilitzen cada cop més la vida.

8.3.3. TTIP, CETA, TiSA i serveis bàsics

Tal com hem apuntat, amb el TTIP, el CETA i el TiSA, serveis bàsics com l'electricitat, el gas i l'aigua quedarien també cada cop més al servei del poder corporatiu. L'accés a aquests serveis bàsics ja s'ha vist afectat amb la crisi i els seus efectes no són neutrals al gènere. En relació amb l'aigua, durant les negociacions secretes del CETA entre la UE i el Canadà, pressionada per l'opinió pública i les reclamacions dels moviments socials, la Comissió

Europea va mantenir que l'aigua estaria exclosa del tractat. No obstant això, el text definitiu del CETA demostra que finalment no ha estat així. El tractat conté un capítol específic sobre drets i obligacions relacionats amb l'aigua, en el qual s'afirma que l'aigua en el seu estat natural no és un bé ni un producte, de manera que no queda subjecte a l'acord. No obstant això, cal tenir en compte que gairebé tots els usos d'aquest recurs (aigua potable, sanejament i rec) impliquen la seva extracció del seu entorn natural, cosa que provoca que ja no quedi protegit de l'acord. La vaguetat en què està escrit el text permet fer un ús comercial de l'aigua a tots els efectes. Actualment a la UE són els Estats que assignen els drets d'extracció de l'aigua i ho fan d'acord amb criteris que disten dels comercials. Amb el CETA es podria avançar cap a una major mercantilització d'un recurs bàsic per a la vida com és l'aigua. El mecanisme de l'ISDS impediria als Estats poder tirar endavant legislacions que afectessin les inversions de les empreses internacionals en el sector de l'aigua. A més, processos com els de la remunicipalització de l'aigua, que ja hem mencionat, quedarien aturats i serien inviables. Serà pràcticament impossible tornar a una gestió pública de l'aigua i dels serveis relacionats amb l'aigua un cop la gestió hagi estat privatitzada. Tal com afirma Maude Barlow (2017), en un context d'imminent crisi hídrica, on s'espera que d'aquí a quinze anys els recursos hídrics mundials només podran abastir un 60% de la demanda mundial, les empreses han establert les bases per tal que l'aigua es converteixi en una mercaderia. Comprenen que en un món amb escassetat d'aigua, qui la controli en podrà treure un gran poder i riquesa. Un menor accés a l'aigua derivat de la seva privatització o encariment, responenent a l'afany lucratiu de les empreses internacionals, podria tenir conseqüències desiguals en termes de gènere, atès que són les dones les que més temps dediquen al treball de cures fonamentalment a la llar, on el recurs de l'aigua és bàsic. A més, serien també elles que assumirien principalment la responsabilitat de cercar ajuts per garantir l'accés a l'aigua a la llar.

La pobresa energètica afecta de manera desigual dones i homes, a més, les estratègies per fer front a aquesta pobresa generen una major càrrega de treball de cures, principalment assumit per les dones. Aquest tipus de pobresa té conseqüències molt greus per a la salut i la vida de les persones. Un clar exemple va ser el de Rosa, la dona de Reus que va morir el 2016 als 81 anys a conseqüència d'un incendi provocat per les espelmes que il·luminaven casa seva després que Gas Natural Fenosa li tallés la llum.

L'estudi «Desigualtat de Gènere i Pobresa Energètica. Un factor de risc oblidat», de l'autora Irene González (2016), mostra la relació entre pobresa energètica i gènere amb dades de la ciutat de Barcelona. En mostrem a continuació alguns dels resultats. L'autora de l'estudi defineix la pobresa energètica com «la incapacitat de mantenir la llar a una temperatura adequada o de disposar de serveis energètics essencials per garantir unes condicions de vida dignes» (p. 17). La pobresa energètica afecta la salut de les persones, ateses les malalties que es poden derivar del fred, amb conseqüències greus sobretot per a infants i gent gran; provoca un major risc d'exclusió social; afecta negativament el desenvolupament escolar; i té conseqüències psicològiques, com les relacionades amb el sentiment d'exclusió o d'impotència, la qual cosa pot derivar en depressions i altres malalties mentals. Les causes principals poden ser: un nivell baix d'ingressos; una manca d'eficiència energètica pel deteriorament i manca d'aïllament dels habitatges; i l'impacte del cost de l'energia al pressupost familiar, la qual cosa es veu afectada per l'augment dels preus de l'energia.

Cal tenir en compte que, tal com hem mostrat a l'apartat 7.3.1, la pobresa afecta especialment les dones. Presenten majors taxes de risc de pobresa sota el supòsit d'autonomia, la qual cosa s'agreuja en les dones grans, les migrades i les treballadores de la llar. D'aquí es deriva també una feminització de la pobresa energètica, tot i que és difícil avalar aquesta afirmació amb dades quantitatives, donada la complexitat d'elaborar indicadors rela-

tius a la pobresa energètica i de trobar dades desagregades per sexe i per tipus de llar.

Per aproximar-nos quantitativament a la feminització de la pobresa energètica, podem fer servir les dades de l'Institut Municipal de Serveis Socials de l'Ajuntament de Barcelona, segons les quals les dones són les principals destinatàries dels ajuts per a aquest tipus de pobresa en totes les franges d'edat, tal com es pot veure a la figura 8-14.

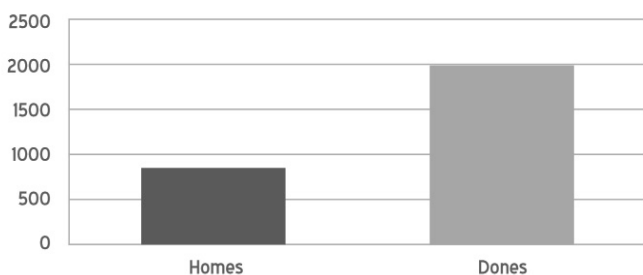

Figura 8-17. Ajuts per pobresa energètica a Barcelona, 2015.

Font: Estudi «Desigualtat de Gènere i Pobresa Energètica. Un factor de risc oblidat», de l'autora Irene González (2016) amb dades de l'Institut Municipal de Serveis Socials.

Les dades no permeten conèixer el tipus de llar en què viuen aquestes dones. El fet que siguin elles les titulars de l'ajut no comporta que no hi hagi homes a la llar que estiguin en la mateixa situació de pobresa energètica. No obstant això, primer de tot cal tenir en compte que una part important de les famílies que pateixen pobresa energètica són monoparentals, encapçalades per dones en més d'un 80% dels casos, segons dades del Cens del 2011 de l'INE. L'estudi de l'Asociación de Ciencias Ambientales del 2016 (citat a González, 2016) amb dades estatals, mostra que la pobresa energètica per tipus de llar afecta sobretot les famílies nombroses, les famílies monoparentals i les llars amb persones grans. Per tant, podem deduir que una part considerable de les dones que reben ajuts per pobresa energètica, ho fan en qualitat d'encapçar famílies monoparentals, de

manera que no hi hauria homes adults a la llar que patissin la mateixa situació.

En segon lloc, també cal tenir en compte que tant si aquestes dones formen part de famílies monoparentals com si no, el fet que elles gestionin l'ajut té molt a veure amb una qüestió de gènere. Com hem explicat a l'apartat 7.3.2, en un context de pobresa les dones són les que assumeixen principalment la responsabilitat de garantir el benestar dels membres de la llar mitjançant el desenvolupament d'estratègies com la cerca, sol·licitud i gestió d'ajuts, la qual cosa acaba derivant en una major càrrega de treball de cures. En el cas que ens ocupa, tal com hem vist, són les dones les que acaben destinant temps i energies a garantir que en una situació de pobresa els membres de la llar puguin viure en unes condicions adequades en relació amb l'energia. La gestió dels ajuts per pobresa energètica forma part del treball de cures, que engloba múltiples tasques, com aquesta. Si bé en els països del Sud global, especialment en la zona rural, s'ha mostrat com el menor accés als serveis bàsics porten a una major dedicació de les dones a aquest treball perquè han de destinar més temps a buscar aigua o a escalfar l'aigua o la llar, al Nord global i a zones urbanes els efectes de la pobresa energètica també fan que les dones dediquin més temps a assegurar els serveis bàsics a la llar. També en aquest context han d'anar a buscar l'accés als serveis, adreçant-se a serveis socials i havent de fer totes les gestions necessàries, tot i les clares diferències que hi ha.

El TTIP, el CETA i el TiSA suposarien agreujar aquesta pobresa energètica, atès que l'energia és un altre sector més que funcionaria cada cop més sota la lògica d'acumulació i del lucre. Ja hem mostrat com un dels factors de risc de la pobresa energètica té a veure amb l'augment del cost energètic que vivim, en un context en què les grans empreses del sector cada cop tenen més beneficis. Així, per exemple, segons dades de la Comisión Nacional del Mercado de Valores, les tres grans elèctriques estatals que formen part de l'Ibex 35 (Iberdrola, Endesa i Gas Natural Fe-

nosa) van tenir el 2016 uns beneficis abans d'impostos de 3.687 milions d'euros, la qual cosa suposa un increment del 93% respecte de l'any anterior. Durant aquest mateix any, es van produir pujades continuades del preu de la llum, destacant l'augment del 8,3% el mes de juny i del 7,3% el mes d'octubre.¹⁷

Aquestes empreses no apliquen principis ètics quan han de decidir si augmenten els preus o fan talls d'energia. La mercantilització de la vida arriba a tal nivell que el lucre és el fi màxim i la vida queda totalment supeditada a aquest objectiu. Les empreses capitalistes no miren les conseqüències que el seu afany de lucre té sobre la vida de les persones. El cas que hem mostrat de la dona de Reus és un exemple clar i trist d'aquesta realitat. Amb aquests tractats es protegirien jurídicament els interessos de les empreses energètiques internacionals, i qualsevol legislació que els anés en contra seria motiu perquè poguessin denunciar els Estats a tribunals d'arbitratge internacionals. La pobresa energètica es podria estendre més amb aquests tractats i seria més difícil combatre-la. Com hem vist, aquesta pobresa no afecta igual homes i dones, no només perquè les dones la pateixen més sinó també perquè les estratègies per fer-hi front impliquen una major càrrega de treball de cures. Alhora, de nou, davant l'atac a la vida de l'ofensiva neoliberal les dones aposten per la vida amb el seu treball de cures i la seva participació en la lluita per desmercantilitzar la vida. Així, a l'Aliança contra la Pobresa Energètica, hi participen una majoria de dones. Aquesta aliança, on hi ha Enginyeria Sense Fronteres, la PAH i l'Observatori DESC, va tirar endavant una ILP que va derivar en la llei catalana contra la pobresa energètica 24/2015.

17. Clavero, Vicente (27 d'abril de 2017). «Las tres grandes eléctricas ganan el doble y pagan menos impuestos». *Público.es*. Disponible a: <http://www.publico.es/economia/tres-grandes-electricas-ganan-doble.html>

8.4. Conclusions sobre serveis públics, serveis bàsics i gènere

Tal com hem anat veient en aquest apartat, les dones es veuran especialment afectades pels TCI pels seus efectes sobre la provisió pública de serveis de cures i sobre la privatització de serveis bàsics. En un context de retrocés pel que fa als serveis de cures públics, els tractats portarien a la pràctica la impossibilitat d'ampliar aquests serveis. A més d'introduir obstacles per a una major col·lectivització de les cures, es podrien donar retrocessos, com seria la privatització dels serveis d'atenció, entre els quals, la dependència, les escoles bressol i la sanitat.

A més, les aliances publicoprivades que han crescut en els darrers anys facilitarien el terreny per a l'entrada d'empreses internacionals en el marc d'aquests tractats, que persegueixen el seu interès lucratiu en serveis que són bàsics per la vida, com la sanitat, la cura de les persones en situació de dependència i la cura dels infants. S'obren oportunitats de negoci per a empreses dels EUA i del Canadà en un sector com el de les cures que, a més, està altament feminitzat. La normalització reguladora portaria a una major precarització d'aquest sector.

Per tant, les dones es veurien especialment afectades per aquests tractats pel que fa als serveis relacionats amb les cures. En primer lloc, per la consolidació del trasllat de responsabilitats de cures a les llars, tal com hem anat mostrant, la qual cosa suposa una major càrrega per a les dones de menys ingressos. En segon lloc, per l'agreuament de la precarització de les cures remunerades.

En relació amb els serveis bàsics, els TCI podrien portar a un enfortiment del poder corporatiu de les empreses proveïdores, guiades, únicament, pel seu afany lucratiu. A més, es blindarien jurídicament els interessos de les empreses energètiques internacionals. La pobresa energètica seria, en aquest context, molt més difícil de revertir. Així, recursos tan bàsics com l'aigua i l'energia, quedarien cada cop més mercantilitzats, funcionant sota la lò-

gica de l'acumulació capitalista. Les dones són les més afectades en aquest sentit, perquè acaben desenvolupant estratègies com la cerca i gestió d'ajuts per tal de garantir un mínim accés a aquests serveis a la llar i són les que més pateixen pobresa energètica.

Cal situar, com hem anat insistint, aquests efectes en el marc del capitalisme patriarcal. No es tracta de mers efectes sinó que aquests tractats se sostenen sobre les desigualtats de gènere existents i s'emmarquen en un sistema que aprofita el menyspreu del treball de cures i que ataca a la vida. El lucre de les empreses internacionals és possible per un procés d'acumulació per desposseïció del treball de cures. Les retallades o les privatitzacions de serveis bàsics i de cures, que podrien consolidar-se amb el TTIP, el CETA i el TiSA, suposen una major explotació d'aquest treball. A més, ataquen frontalment la vida de les persones en aspectes imprescindibles pel seu benestar.

Part IV. Resistències feministes al TTIP, el CETA i el TISA

Un cop hem fet una anàlisi del TTIP, el CETA i el TISA i hem vist, des d'una perspectiva feminista, com aquests TCI se sostenen sobre les desigualtats de gènere, generen efectes desiguals per a dones i homes i mercantilitzen la vida, en aquest apartat mostrarem quines aportacions es poden fer des del feminisme per lluitar contra aquests tractats i per construir resistències i alternatives centrades en la vida. Es tracta de presentar propostes per a la resistència a aquests TCI fent servir els aprenentatges i aportacions del feminisme.

Aquesta part està constituïda pels apartats 9 i 10 de l'informe. A l'apartat 9, es mostren els aprenentatges de les resistències feministes als TCI als països del Sud global. Per fer-ho, s'han tingut en compte les publicacions ja realitzades a partir d'entrevistes a dones que han format part d'aquestes resistències. A l'apartat 10, es presenta una anàlisi de quins aspectes de la lluita feminista podem utilitzar per a la resistència contra el TTIP, el CETA i el TISA. Per fer-ho, hem fet servir els elements del primer subapartat referent als aprenentatges del Sud, així com l'anàlisi d'un grup de discussió organitzat en el marc d'aquesta recerca en què van participar membres del grup de Feministes contra el TTIP a Catalunya.

9. Aprenentatges de les resistències feministes al Sud

En aquest apartat mostrem quins aprenentatges podem treure de les resistències feministes als TCI als països del Sud global per tal de poder aplicar-los a la lluita contra el TTIP, el CETA i el TISA. Ens hem basat en publicacions que recullen les veus de feministes del Sud que han participat activament en la lluita contra els TCI

i que són, d'una banda, *Aprendizajes de las resistencias feministas latinoamericanas a los tratados de comercio e inversión. Del no al ALCA al cuestionamiento del capitalismo patriarcal* d'Amaia Pérez Orozco (2017) i, d'altra banda, *Feministok TTIP-Ari Aurre! ¿Por qué es necesaria una respuesta feminista a los nuevos tratados globales?* d'Ane Garay Zagarra (2017). La publicació de Pérez Orozco s'emmarca en una recerca a partir de la qual es van entrevistar deu dones que havien lluitat contra l'Àrea de Llibre Comerç de les Amèriques (ALCA), contra el TLCAN i també contra altres pràctiques en el context de la globalització neoliberal. En el cas de la publicació de Garay, s'entrevisten dues dones del grup Mujeres Transformando (El Salvador), que lluita pel dret de les dones que treballen a les maquil·les, i una dona de Las Dignas (El Salvador), pel seu paper en la lluita contra el DR CAFTA (Dominican Republic-Central America Free Trade Agreement).

A les dues publicacions s'assenyala com la crítica feminista als TCI al Sud tenia dos corrents. D'una banda, el dels grups que buscaven una incidència per tal que aquests tractats incorporessin una perspectiva de gènere. En aquest vessant, tal com hem mencionat a l'apartat 2, es poden incloure les anàlisis fetes per la UNCTAD. En aquest sentit, el text de Pérez Orozco (2017) mostra com es van buscar maneres de reduir els efectes negatius dels tractats mitjançant la introducció de clàusules o la reducció dels seus camps d'aplicació. Un exemple són els esforços que es van fer perquè els tractats incloguessin clàusules per generar ocupació de qualitat per a les dones. L'autora es pregunta si aquestes clàusules suposaven un avançament en termes d'igualtat o si més aviat blindaven el model. Des d'aquesta perspectiva, no s'emmarquen en el capitalisme patriarcal ni els tractats ni les desigualtats de gènere que provoquen i sobre les quals se sostenen. Tampoc es fa una crítica al neoliberalisme com a sistema que provoca desigualtats i que se sosté sobre aquestes desigualtats. El neoliberalisme es veu com quelcom compatible amb el reconeixement de drets individuals que són considerats avançaments pel que fa a la igualtat de gènere.

Un segon corrent, molt més crític, situa aquests tractats en el marc del capitalisme patriarcal. Assenyalen el sistema que alimenten els TCI com el problema. Aquests tractats eren considerats, des d'aquest enfocament, una amenaça que podria portar a l'enfortiment d'un model de predomini del mercat per sobre de qüestions socials, tal com apunta Morena Herrera de Las Dignas (Garay, 2017). Així, Pérez Orozco (2017) mostra que un dels aprenentatges de la resistència feminista al ALCA va ser situar el problema no en els tractats en si mateixos sinó en el paper que tenen pel que fa al seu enfortiment de processos més amplis d'implantació d'un model que precedeix als acords. En aquest sentit, no es tractaria d'intentar minimitzar els impactes negatius dels TCI amb clàusules o canvis, sinó de confrontar el sistema en el qual s'emmarquen. La lluita contra els TCI ha de dirigir-se cap al combat d'aquests tractats en tant que són un instrument d'aquest sistema.

A la pràctica es va acabar veient que les clàusules no havien tingut èxit, ja que tot el que tenia a veure amb el gènere estava sempre infravalorat en els acords comercials i, a més, no s'establien els mecanismes necessaris per garantir el compliment d'aquestes clàusules. Com a conseqüència, hi va haver un major consens entre ambdós corrents i el moviment feminista cada cop estava més convençut que el neoliberalisme se sostenia sobre el patriarcat. Així, a la cimera de Cancun del 2003 es va aconseguir que hi hagués un posicionament compartit contra l'OMC, que representava el marc neoliberal on es desenvolupaven els TCI.

Un altre aprenentatge que podem extreure de les feministes del Sud és el relatiu a mostrar que aquest marc neoliberal on es troben els TCI és patriarcal. El projecte que els acords comercials persegueixen és patriarcal i a més les desigualtats de gènere que operen en aquest sistema patriarcal són les que fan possible l'èxit d'aquests acords. Al llarg d'aquest informe hem utilitzat aquesta perspectiva, i hem mostrat com els TCI no només generen efectes desiguals en dones i homes, sinó que també fan ús de les desi-

gualtats preexistents i per això són possibles. La divisió sexual del treball i el menyspreu i l'assumpció privatitzada i feminitzada del treball de cures fan possible aquest projecte neoliberal. A més, la precarització de la mà d'obra de les dones permet l'èxit del negoci exportador.

La lluita contra els TCI, per tant, havia de considerar el caràcter patriarcal dels acords i del neoliberalisme. La resistència havia de ser feminista. En el context de la lluita contra l'ALCA els moviments socials del Sud van assumir, en part, que tenia impactes de gènere i que la mobilització política havia de comptar amb les dones en tots els seus espais, que s'havia de debatre sobre aquests impactes, que s'havia d'informar també dels impactes de gènere i que s'havien de crear estructures dirigides a aquesta finalitat, com va ser el cas del Comité de Mujeres de la ASC (Alianza Social Continental). No obstant això, es van produir limitacions pel que fa a la introducció dels posicionaments feministes als moviments contra els acords comercials. D'una banda, l'anàlisi dels impactes de gènere es limitava sovint a aspectes mercantils, deixant fora el treball de cures. D'altra banda, les feministes havien d'anar justificant que es produïen aquests impactes de gènere, fent front als arguments dins del propi moviment de lluita contra els tractats que sostenien que els acords eren neutrals respecte al gènere. Per últim, el reconeixement que el projecte neoliberal és patriarcal no es va acabar de produir. D'altra banda, s'han de tenir en compte les relacions patriarcal que operen en el marc dels moviments socials i que es van donar també en la lluita contra els acords comercials al Sud. Així, Morena Herrera (Garay, 2017) sosté que en el moviment continuaven havent-hi comportaments masclistes.

Relacionat amb l'anterior qüestió, de la resistència feminista al Sud també hem après que el projecte patriarcal en el qual se situen els TCI ataca i mercantilitza la vida. En aquest sentit, els moviments feministes del Sud sostenen que cal que la perspectiva d'anàlisi i de resistència a aquests acords parteixi de la vida. L'atac

a la vida és al centre del projecte neoliberal i des de la defensa de la vida es pot situar la resistència. El concepte de sostenibilitat de la vida procedent del feminisme, així com les experiències de les dones centrades en la vida, prenen valor en aquesta resistència. Les dones sostenen les vides atacades pel capitalisme patriarcal mitjançant el seu treball de cures i també atorguen valor i destinen energies a un treball menyspreat per aquest sistema. Les vides que el sistema no valora són sostingudes per les dones, que es resisteixen en la seva quotidianitat al rebuig de la vida que practica el neoliberalisme.

En aquest informe hem volgut que l'anàlisi se centrés en la mercantilització de la vida que suposen el TTIP, el CETA i el TISA, però cal anar més enllà en la resistència contra aquests tractats, i el moviment contra els TCI ha d'incorporar aquesta perspectiva. Del moviment feminista al Sud, se n'ha après que la resistència s'ha de construir des d'aquest enfocament de la vida, on les dones prenen protagonisme. En aquest sentit, cal enllaçar la lluita feminista amb altres lluites també centrades en la vida, com pot ser l'ecologista, i fugir de les perspectives que veuen l'economia únicament vinculada als aspectes mercantils. L'economia s'ha de veure com allò dirigit a generar els recursos per a la vida (Pérez Orozco, 2017, p. 43) i les alternatives s'han de crear des d'aquesta perspectiva. L'estudi de Garay (2017) mostra que una fita important del moviment feminista en resistència al DR DAFTA va ser la celebració d'una trobada centroamericana en la qual, entre altres coses, es va reivindicar el treball de cures que fan les dones i es van plantejar accions centrades en la vida, com les dirigides a visibilitzar aquest treball. A partir d'aquella trobada es va conformar el grup Mesoamericanas en Resistencia por una Vida Digna.

Aquesta perspectiva centrada en la vida té un potencial mobilitzador molt fort, on les persones es poden veure involucrades. El llenguatge tècnic i mercantilista que envolta els TCI i les seves anàlisis pot generar un allunyament de gran part de la població.

En canvi, quan les crítiques al sistema se situen en la vida, la gent es pot sentir més identificada i més implicada a l'hora d'aportar el seu coneixement i la seva resistència.

10. Elements per a la resistència feminista al Nord

Aquest apartat l'hem elaborat amb alguns elements dels aprenentatges al Sud de l'anterior apartat, però, sobretot, a partir de l'anàlisi d'un grup de discussió que es va organitzar en el marc d'aquesta recerca amb membres del grup Feministes contra el TTIP a Catalunya. Val a dir que aquest grup es va conformar fa uns tres anys, tot i que des de feia un temps no es reunia. El grup de discussió va servir per tornar a reunir-lo i debatre sobre qüestions que podrien servir per continuar amb la lluita feminista contra el TTIP, el CETA i el TISA. Al grup de discussió, hi van participar sis dones procedents del moviment feminista, d'ONG, de la Marxa Mundial de Dones i de la Campanya no al TTIP, a més de les dues investigadores i autores d'aquest informe.

A continuació presentem els principals elements a tenir en compte per a la resistència feminista contra el TTIP, el CETA i el TISA que van sorgir al grup de discussió, on es van tenir molt en compte els aprenentatges del moviment feminista al Sud. Hem dividit aquest apartat en funció dels aspectes que vam identificar com a més rellevants per a aquesta resistència feminista.

10.1. Recerca i comunicació en la lluita contra el TTIP, el CETA i el TISA

Una part important de la campanya No al TTIP és, necessàriament, fer estudis i anàlisis sobre els TCI que serveixin per elaborar materials de la campanya per a la seva comunicació. És important donar a conèixer els impactes que poden tenir els TCI

per a la població, la qual cosa és un pas previ per a la mobilització. Al grup de discussió se'n va debatre algunes qüestions que anirem assenyalant a continuació.

En primer lloc, en les anàlisis que es facin dels TCI és important encabir aquests TCI en el neoliberalisme i en el capitalisme patriarcal, tal com hem anat apuntant al llarg d'aquest informe, però, a més, cal tenir en compte què aporten de nou aquests TCI en relació amb el projecte neoliberal. Així, per exemple, els mecanismes de protecció de les inversions ja existien abans del TTIP, el CETA i el TISA. A més, la mercantilització de la vida i el seu atac ja s'havien mostrat des del feminisme com una part intrínseca del capitalisme neoliberal. Del grup de discussió va sorgir que el que aporten aquests TCI és donar legitimitat al projecte neoliberal i de mercantilització de la vida. Alguns testimonis del grup de discussió mostren aquesta idea:¹⁸

«És una narrativa, una forma d'entendre les coses, una acceptació diferent, una cosa que ja passava, es col·loca dins d'un marc i, s'accepta com a veritat i a més ho signem, i els Estats ho signen. Potser és un canvi de mentalitat, un canvi de narrativa.» (CE).

«Puede ser que lo nuevo de los tratados sea dejarlo por escrito y que a partir de ahora esto sea el derecho internacional.» (CM).

En segon lloc, al grup es va debatre sobre la idea d'atac a la vida i de mercantilització de la vida. De la resistència feminista al Sud hem après que aquesta idea es bàsica per entendre el context en què es desenvolupen aquests tractats i emmarcar-los en el capitalisme patriarcal. És bàsic per comprendre com els TCI afecten les dones de manera desigual i com se sostenen en les desigualtats de gènere existents.

18. Els testimonis estan recollits amb les inicials de les participants al grup de discussió i en la llengua que van emprar (català o castellà).

«Cuando decimos el capitalismo ya no busca solo la mercantilización de la vida sino que ataca la vida misma, lo que nos estamos refiriendo es que hay millones y millones de vidas que no importan, que nadie se ocupa de ellas, y ahí es donde entra justamente todo el trabajo de cómo repercute doblemente sobre las mujeres, porque ellas siguen siendo obligadas, son las que en última instancia tienen que sostener las vidas que nadie mira por ellas. Ese es el ataque a la vida.» (CM).

Una anàlisi feminista dels TCI ha de tenir en compte aquesta perspectiva de mercantilització i atac a la vida, amb la qual poder mostrar les desigualtats de gènere que operen en aquests tractats. A més, aquesta perspectiva permet fugir dels biaixos androcèntrics en la recerca dels TCI que només tenen en compte aquells aspectes relacionats amb l'esfera mercantil de l'economia. Centrar les anàlisis en la vida porta, inevitablement, a incorporar i donar importància a altres aspectes com és el treball de cures.

Alhora, la idea de mercantilització de la vida és important tenir-la en compte a les campanyes que es facin contra els TCI pel seu potencial mobilitzador. De les experiències al Sud podem dir que les anàlisis tècniques dels tractats parteixen, primer, d'una perspectiva del coneixement jerarquitzada, on són poques les persones que poden accedir a aquest coneixement. A més, la gent no se sent implicada quan es presenten dades i estudis basats en qüestions tècniques que consideren llunyanes. Centrar l'anàlisi en la vida i en l'atac a la vida que suposen aquests tractats permet valorar el coneixement generat des de les experiències quotidianes de la vida, fer valdre el treball de cures destinat a sostenir la vida, i que la població pugui conèixer més clarament com els afectarien aquests tractats. L'atac a la vida es pot veure més clarament com una amenaça que afecta greument la població. La campanya No al TTIP té un nombre important de publicacions, però algunes són molt tècniques. Al grup de discussió es va identificar aquest tecnicisme amb aspectes que tenen a veure amb la manera com es concep l'activisme en temes econòmics. Aquests temes acostu-

men a ser considerats propis de l'esfera pública, assignada socialment als homes. L'activisme en aquest àmbit pot ser molt masculí. Des del feminisme es pot aportar tant una perspectiva d'anàlisi com d'alternativa centrada en la vida. Això suposa un canvi de paradigma, amb un potencial transformador i mobilitzador important. Tal com ho expressa el següent testimoni:

«L'activisme a altes esferes també té un punt que és molt masculí. Jo crec que aquí rau en part el fracàs d'incidència en aquests temes. Diem que l'economia és una qüestió masculina, parlem de poders corporatius... Per això és tan tècnic [...]. Està molt bé que des del feminisme se n'aporti l'alternativa principal, perquè sí que suposa un canvi de paradigma. Si les alternatives al TCI es fan des del paradigma tradicional no ens en sortim. En canvi, si es fa des del paradigma del feminisme, jo crec que aquí sí que ens en sortim o tenim més probabilitats de fer-ho.» (RM).

No obstant això, si bé al grup de discussió es considera que centrar l'anàlisi el discurs en la vida té un potencial mobilitzador, la realitat al Sud global i al Nord global és molt diferent, i l'atac a la vida que suposa el capitalisme neoliberal al Nord global pot ser més implícit i difícil de veure. L'atac a la vida al Sud global ha suposat la mort de moltes persones que han lluitat contra l'ofensiva neoliberal, la qual cosa no es pot equiparar a la realitat del Nord global. A més, la mercantilització de la vida al Nord global en relació amb els recursos naturals porta més anys d'arrelament, i és molt anterior als TCI. Així, per exemple, la mercantilització de la vida al Sud amb el projecte neoliberal suposava que aquesta mercantilització s'estengués als espais que sostenen la vida, com la terra o l'aigua. Al Nord global aquestes qüestions es poden veure més llunyanes, de manera que cal identificar quins elements s'han de tenir en compte en aquests contextos, com poden ser la privatització dels serveis bàsics o dels serveis públics i tots aquells aspectes relacionats amb la salut.

Respecte a aquest últim aspecte de la salut, podria ser un element important al voltant del qual destinar esforços per estudiar els efectes que hi podrien tenir els TCI. Aquests tractats imposen un tipus de sanitat en què es tractarien les malalties que permetessin un major desenvolupament tecnològic, per exemple. Això afecta especialment les dones, perquè es deixa de fer sanitat preventiva i d'atendre un gran nombre de malalties, amb la qual cosa es pot veure intensificat el treball destinat a les cures informals, que fan principalment les dones. A més, com hem vist en aquest informe, es fomenta un model de sanitat privatitzat i lucratiu. D'altra banda, amb els TCI perilla el principi de precaució de la UE, això no només suposa un impacte en el medi ambient sinó també directament en la salut de les persones. Per últim, en les lluites relacionades amb la salut cal tenir en compte un concepte de salut ampli, que consideri els condicionants socials de la salut, així com el desenvolupament d'una salut comunitària.

«Quan fem la defensa d'accés als serveis públics, hem de tenir en compte el concepte de salut i de salut comunitària, que és una cosa molt més àmplia, que té a veure no només amb tractar les malalties o les farmacèutiques, sinó també tenir en compte el nivell de vida de les persones, la pobresa... que fa intersecció amb tots aquests elements i que és important.» (MB).

Per últim, en relació amb la recerca i les anàlisis dels TCI des d'una perspectiva feminista, al grup de discussió es va fer una crítica al fet que manquen recursos per poder fer aquest tipus d'estudis. Es va qüestionar, alhora, la falta d'estudis crítics realitzats per part de la Universitat o per part d'ONG grans amb recursos per poder fer-los. Una estratègia que es podria seguir com a campanya és incidir perquè les entitats i institucions amb més recursos s'impliquin en la realització d'aquests estudis. Tal com mostra el següent testimoni:

«Ens hem adonat que no hi ha estudis, ni informes, ni comparatives, que ens donin arguments a la gent que hem de fer incidència amb coses concretes sobre com ens afecten aquests tractats. Aquest sostre de ciment armat, aquesta xarxa que han posat els poderosos, les elits, els poders corporatius, els bancs, hi destinen recursos per fer estudis, publicacions, informes sobre els TCI. L'altra banda gairebé no tenim els recursos. Ni tan sols aquesta Universitat mercantilitzada ens ajuda a fer tota aquesta recerca. Jo crec que aquí hem de ser molt contundents». (RM).

10.2. Els moviments en la lluita contra els TCI

En aquest apartat incloem els elements per a la lluita feminista al Nord que tenen a veure amb el moviment contra els TCI. En primer lloc, mostrem els aspectes debatuts al grup de discussió en relació amb la participació del moviment feminista en la lluita contra els TCI. En segon lloc, es presenten algunes reflexions sobre les tensions que hi poden haver en la relació entre el moviment feminista i els moviments mixtos. En tercer i últim lloc, abordem el cas concret de la campanya No al TTIP i fem algunes recomanacions perquè incorpori una perspectiva feminista.

Moviment feminista

Un aspecte sobre el qual es va debatre al grup de discussió va ser la participació del moviment feminista a la lluita contra els TCI. El moviment feminista al Nord no s'ha ocupat tant com al Sud de qüestions relacionades amb la resistència contra l'ofensiva neoliberal. El feminisme a l'Estat espanyol actualment està centrat en altres qüestions, com pot ser la violència patriarcal, i temes com els TCI no aconsegueixen una mobilització feminista important. Els temes econòmics, tot i que arran de la crisi financera han tingut un major interès per part del moviment feminista, encara són considerats àrids i llunyans.

«El moviment feminista (al Sud) s'ha organitzat en xarxes que no tenen només a veure amb violència, sinó que tenen a veure, per exemple, amb la mineria. Han generat molta potència de determinades organitzacions temàtiques que poden incidir. Sabem la dificultat que hem tingut com a feministes contra el TTIP per portar una dinàmica o les dificultats que tenen en l'àmbit laboral... Veig una bretxa molt gran, que fins i tot de vegades no em motiva d'estar a diferents espais, però si no hi ets, no pots incidir.» (MB).

D'altra banda, en la lluita contra els TCI, al Sud es va aprofitar el potencial de la lluita contra la violència patriarcal. Aquesta violència es pot relacionar amb la violència corporativa. No obstant això, tal com ja hem comentat a l'anterior apartat, al Nord la violència corporativa es manifesta en formes més subtils, la qual cosa dificulta que la població pugui reconèixer-la. No obstant això, es podrien fer esforços per mirar la violència corporativa des d'una perspectiva feminista i des de la lluita contra la violència patriarcal. Tal com sosté el següent testimoni:

«Aquí la violència l'hem tret de l'àmbit privat, però encara no l'hem entesa del tot. Les violències patriarcal estan imbricades dins del sistema capitalista. La violència practicada des de corporacions, des de grups armats o des del que sigui. Realment, es pot utilitzar el mecanisme de la violència per entendre-ho.» (CE).

Un altre aspecte a tenir en compte en comparació amb el moviment feminista al Sud és que al Nord hi ha una menor integració regional. Tal com s'expressa a la següent citació:

«Las mujeres en América Latina vivieron un periodo que había toda una serie de citas anuales, mensuales o trimestrales que facilitaban la movilización internacional y yo creo que el gran éxito que tuvieron fue ser capaces de organizarse como mujeres y hacer discurso propio frente a la lucha contra el ALCA y tal. Eso viene dado porque existían

unas ciertas organizaciones como la REMTE o la Marcha (Marcha Mundial de Mujeres) que eran ya Internacionales [...]. Había las posibilidades de verse cada x tiempo, porque si no era la cumbre era el Foro Mundial, y eso daba la posibilidad de verse físicamente y de organizarse, y yo creo que lo aprovecharon bastante bien. De eso estamos muy lejos nosotras.» (CM).

Tensions amb els moviments mixtes

Un aspecte important sobre el qual vam debatre al llarg del grup de discussió va ser la relació entre el moviment feminista i els moviments socials mixtos en la lluita contra els TCI. En primer lloc, es va parlar de les experiències al Sud. Es van mostrar les tensions que hi pot haver entre el moviment feminista i els moviments socials mixtos, així com la manca de reconeixement de la lluita feminista per part d'aquests últims, tal com podem veure a la següent citació:

«A mi una cosa que em preocupa, que té a veure amb resistències i alternatives, és que aquestes resistències on les dones estan posant els seus cossos per la defensa del territori generen més violències contra els cossos de les dones, i això implica noves estratègies, perquè fins i tot dels seus propis companys de lluita reben tota mena de desqualificacions, i molts cops les fan fora, també quan són en primera línia o en llocs de lideratge. I s'ha de pensar en tot això perquè tenim moltes companyes de l'Amèrica Llatina que viuen aquesta violència per part dels seus propis companys de lluita.» (AR).

No obstant això, també es va assenyalar com al Sud s'han donat avançaments importants en aquest sentit, de manera que els moviments mixtos cada cop tenen més en compte la perspectiva feminista i incorporen conceptes proposats per les feministes. Així, per exemple, cada vegada se sent més parlar del concepte de defensa del territori *cuerpo-tierra* o de mercantilització de la vida. La percepció és que en el nostre context les tensions entre

el moviment feminista i els moviments socials mixtos són més grans, i no s'han produït els avançaments que s'han donat al Sud.

Campanya No al TTIP

En relació amb la campanya No al TTIP caldria considerar les tensions que es donen amb les demandes feministes, així com les dinàmiques que reprodueixen desigualtats de gènere. Es van enumerar alguns aspectes a considerar i que es recomana tenir en compte a la campanya per tal d'incorporar una perspectiva feminista:

- Atorgar importància a la recerca i a les anàlisis feministes sobre els TCI, tal com hem mostrat a l'anterior apartat, i que en aquestes recerques hi participin dones.
- Fer recerques i anàlisis partint de la mercantilització i de l'atac a la vida, fent servir una perspectiva feminista, transformadora i mobilitzadora.
- Corregir la ceguesa de gènere en els estudis i en la mobilització. En la resistència hi participen éssers sexuals, i els TCI també afecten éssers sexuals.
- Incorporar en la comunicació i en el discurs de la campanya aquesta perspectiva d'atac i de mercantilització de la vida.
- Considerar les dinàmiques organitzatives, de tal manera que les tasques reproductives i logístiques de la campanya no recaiguin principalment en les dones.
- Donar protagonisme a les dones i al feminisme dins de la campanya. Considerar, en aquest sentit, les veus i els discursos que més se senten i es valoren.
- Reflexionar sobre les dinàmiques en la presa de decisions que podrien estar reproduint desigualtats de gènere.
- Construir discurs i acció feminista en la lluita contra els TCI.

Pel que fa a aquest últim aspecte, volem acabar aquest apartat amb la següent citació del grup de discussió:

«Per això és important fer aquest estudi i altres accions [...], perquè és important construir un discurs i construir acció en relació amb aquesta anàlisi. I que aquestes anàlisis impregnin realment les lluites contra el TTIP i les lluites d'aquest tipus que són mixtes. Però no ens en sortirem només les feministes soles.» (CE).

11. Conclusions de l'informe

Els TCI són un element més en l'aprofundiment del capitalisme patriarcal. Es fonamenten en el treball de cures gratuït, menyspreat i invisibilitzat que fan les dones, per crear una il·lusió de competitivitat entre països. Aquesta recerca de la competitivitat mitjançant diferents mecanismes, com són les privatitzacions, la reducció de la despesa pública, l'abaratiment de la mà d'obra i altres, provoca una major càrrega de treball per a les dones i una precarització de les seves vides. Amb aquest estudi hem mostrat diversos elements per tal de poder mirar els TCI des d'una perspectiva feminista i tenir eines per a la resistència feminista a aquests tractats. Com hem mencionat, els TCI cal emmarcar-los en un procés d'ofensiva neoliberal i patriarcal. Ens hem centrat, sobretot, en els impactes desiguals per a dones i homes que poden tenir el TTIP, el CETA i el TiSA, en com aquests tractats se sostenen sobre l'explotació i l'acumulació per desposseïció del treball de cures i en la mercantilització i l'atac a la vida que suposen. A continuació, assenyalarem les principals conclusions a què hem arribat en relació amb aquests tres elements.

En primer lloc, aquest estudi ha mostrat com els TCI afecten de manera desigual dones i homes pel que fa al mercat laboral, a la pobresa generada pels processos de finançament i als serveis bàsics i de cures. Respecte al mercat laboral, hem mostrat com la liberalització comercial no ha fet millorar la participació laboral de les dones. La infrarepresentació de les dones en els sectors exportadors fa que les millores en ocupació no les beneficiïn. A més, la bretxa salarial mostra una tendència creixent. La par-

ticipació laboral més alta de les dones que hi ha hagut durant la crisi no ha vingut acompanyada d'altres millores laborals, sinó que s'ha concentrat en sectors mal retribuïts.

Respecte a la pobresa generada pels processos de financiarització, hem vist com té rostre de dona. Són especialment les dones les que pateixen situacions de pobresa. Una crisi financera com la que vivim, generada per un augment de l'economia especulativa i per una resposta política que ha protegit els interessos del capital i de les entitats financeres, provoca l'increment de la pobresa i té efectes greus sobre la població. Aquests efectes no són iguals per a dones i homes. La taxa de risc de pobresa és major en les dones que en els homes sota el supòsit d'autonomia de les dones. La desregulació més gran de les finances que podrien comportar el TTIP, el CETA i el TiSA podria portar-nos al risc de tornar a viure crisis com la que vivim, i les dones en quedarien especialment afectades.

En relació amb l'accés als serveis bàsics i de cures, amb aquest estudi hem mostrat com les dones també es veurien especialment afectades per una consolidació de la privatització dels serveis que podrien comportar el TTIP, el CETA i el TISA. La pobresa energètica afecta especialment les dones, tal com hem mostrat. A més, l'accés inferior a la salut pública, l'atenció menor a la dependència i la privatització de les escoles bressol porten a confinar cada vegada més les cures a l'àmbit domèstic, invisibilitzat i no retribuït.

En segon lloc, més enllà dels efectes sobre les desigualtats de gènere, els TCI formen part d'un projecte patriarcal i neoliberal que menysprea el treball de cures i que és possible per la seva explotació i acumulació per desposseïció. Els TCI fan ús de les desigualtats de gènere existents, sense les quals no serien possibles. A més, enforteixen aquestes desigualtats. Respecte al mercat laboral, hem mostrat com les dones se situen en els sectors pitjor remunerats. La bretxa salarial i la precarització de la mà d'obra femenina és utilitzada pels sectors exportadors. Amb els TCI es pot emfatitzar l'aprofitament de les desigualtats de gènere al mercat laboral.

Respecte a la desregulació financera que podrien enfortir aquests tractats, hem mostrat com la pobresa generada per les crisis financeres no només està feminitzada sinó que provoca una càrrega important de treball per a les dones. Les estratègies de supervivència i benestar que desenvolupen les dones en contextos de pobresa i de crisi estan fortament relacionades amb el treball de cures. Davant l'ofensiva neoliberal, són les dones les que s'acaben ocupant de garantir el benestar a les llars. Són, per descomptat, les dones de menys recursos econòmics les que es veuen més afectades en aquest sentit.

Pel que fa als serveis bàsics i públics, hem vist com les retallades han comportat un trasllat de les cures a les llars, amb el qual han comptat. Els TCI podrien enfortir i blindar el retrocés en la provisió pública de serveis relacionats amb les cures, així com la seva privatització. Són de nou les dones, especialment les de menys recursos i d'origen immigrant, les que acaben assumint de manera gratuïta el treball que abans era ofert mitjançant els serveis públics. Aquest procés de privatització i de retallades se sosté sobre l'explotació d'aquest treball de cures.

En tercer i últim lloc, hem volgut incorporar una perspectiva feminista a l'estudi que mostrés l'atac a la vida i la mercantilització de la vida que suposen aquests tractats. Més enllà d'indicadors econòmics androcèntrics, analitzar els processos econòmics des de la vida ens permet valorar el treball de cures, destinat a cuidar la vida, així com les resistències construïdes des de l'experiència quotidiana de les dones. En relació amb el mercat laboral, la precarització de les condicions laborals en què treballen, sobretot, les dones de classes baixes, suposa, en si mateixa, un atac a la vida. Així, per exemple, demandes de sectors altament feminitzats i on participen, a més, gran nombre de dones migrades, com són les Kellys o les treballadores de la llar, han sortit a la llum, entre altres coses, per les conseqüències que pot tenir la seva precarització sobre la salut de les dones que es dediquen a aquests sectors.

En relació amb la pobresa generada pels processos de financiarització, hem vist com cada cop més se socialitzen els riscos del capital i es protegeixen els interessos dels inversors financers, mentre que els riscos de la vida queden cada vegada més confinats a les llars. La crisi ha suposat un atac a la vida de la població, esgrimit tant des dels poders econòmics com des dels polítics. La pobresa és un senyal d'aquest atac a la vida. L'economia està cada cop més centrada en la cerca del guany i de l'acumulació, i més allunyada de la sostenibilitat de la vida. Els TCI suposarien un agreujament d'aquest atac a la vida.

Per últim, en relació amb els serveis bàsics i de cures, hem mostrat com elements imprescindibles per la vida, com són l'aigua, la sanitat i les cures, queden al servei dels interessos del capital i operen sota una lògica mercantil i lucrativa. Davant la lògica de la vida i del bé comú, els TCI suposarien mercantilitzar cada cop més la vida, i que cada vegada hi hagi més serveis que responguin als interessos del capital. A més, l'arquitectura jurídica de la impunitat, que quedaria enfortida amb aquests TCI, atorgaria al poder corporatiu i als seus interessos lucratiu una categoria de dret, legitimant aquest atac a la vida.

Pel que fa a les resistències feministes al TCI, hem vist com el paradigma feminista comporta, d'una banda, desmuntar la suposada neutralitat de gènere dels tractats i de les lluites que els confrontin i, d'altra banda, aportar un nou enfocament centrat en la vida. La denúncia i l'alternativa a aquests TCI i al sistema on s'emmarquen pot partir d'aquesta perspectiva de centralitat de la vida, la qual cosa té un potencial mobilitzador i transformador. Cal, en aquest sentit, que les campanyes contra aquests tractats incorporin una perspectiva feminista. També és necessari continuar fent estudis, com el que hem plantejat amb aquesta recerca, que denunciïn els tractats des d'una perspectiva feminista.

Així mateix, és necessari fer valdre aquelles alternatives i pràctiques que ja s'estan desenvolupant i que responen a aquest enfocament de centralitat de la vida. En aquest sentit, podem as-

senyalar, entre d'altres, l'Escola Popular d'Economia desenvolupada per Cooperacció, que sorgeix a partir de l'experiència en aquestes escoles de Mesoamericanas en Resistencia por un Vida Digna, on s'aborden qüestions com els TCI. Aquestes escoles responen a una demanda de les dones joves i del feminisme de poder vincular la lluita feminista amb els processos globals i contra l'ofensiva neoliberal i patriarcal. Una altra alternativa que podem destacar és la relativa a la mesura de govern de l'Ajuntament de Barcelona per la democratització de les cures, la qual persegueix els següents objectius: «Reconèixer la cura com a part central de la vida socioeconòmica de la ciutat, promoure la corresponsabilitat de tots els actors socials a l'hora de garantir el dret a una cura digna i de qualitat, i reduir les desigualtats socials i de gènere que actualment caracteritzen tant la provisió com la recepció de les cures».¹⁹ Ahora, també cal destacar els projectes d'economia social i solidària que responen a la sostenibilitat de la vida i de situar la vida en el centre de l'activitat econòmica. Per últim, en relació concretament amb els TCI, cal tenir en compte el Tratado Internacional de los Pueblos para el control de las empresas transnacionales que té com a objectiu «sotmetre l'arquitectura jurídicopolítica que sustenta el poder de les empreses transnacionals, a normes i regles de protecció dels drets humans».²⁰ El nou manifest de la campanya No al TTIP a Catalunya inclou «la construcció d'un tractat internacional dels pobles reconegut a escala internacional que reculli unes regles d'economia i comerç compatibles amb els drets humans, socials, cultural i ambientals,

19. Aquesta mesura de govern inclou un gran nombre d'actuacions dirigides a aquests objectius que inclouen activitats de formació, de sensibilització i d'incidència, dotació de serveis i introducció de mesures i normes jurídiques dirigides als permisos de cures i a la millora de les condicions laborals de les treballadores de la llar, entre d'altres. L'ampliació de la xarxa d'Espais Familiars de l'IMEB ; el nou programa «Preparats per cuidar» per promoure la. Es pot consultar el contingut d'aquesta mesura de govern a: <http://ajuntament.barcelona.cat/treballieconomia/ca/noticia/la-mesura-de-govern-per-una-democratitzacize-de-la-cura-es-va-presentar-al-plenari-de-lajuntament-el-passat-26-de-maig>

20. Disponible a: <http://omal.info/spip.php?article6438>

així com la necessitat d'instruments jurídics internacionals vinculants que permetin demandar les vulneracions d'aquests drets per part de les multinacionals».

Per acabar, confiem que aquest estudi hagi aportat elements a la lluita feminista contra els TCI. Encoratgem els moviments mixtos a incorporar cada cop més una perspectiva feminista, que reconguin el potencial transformador del feminisme, i que facin valdre la resistència als TCI que es construeix des dels espais domèstic i comunitari. També encoratgem el moviment feminista del Nord a considerar els aprenentatges de la resistència de les companyes del Sud. Cal fer front a l'atac a la vida de l'ofensiva neoliberal en què s'emmarquen els TCI i construir resistències i alternatives centrades en la vida, on el treball de cures prengui el valor que tradicionalment li han negat.

12. Bibliografia

- AZAR, Paola; ESPINO, ALMA i SALVADOR, SOLEDAD (2009). «Los vínculos entre comercio, género y equidad. Un análisis para seis países de América Latina». Red Internacional de Género y Comercio, Capítulo Latinoamericano. Disponible a: https://www.researchgate.net/publication/264878867_Los_vinculos_entre_comercio_genero_y_equidad_Un_analisis_para_seis_paises_de_America_Latina_1
- BARLOW, Maude (2017). *Water for sale. How free trade and investment agreements threaten environmental protection of water and promote the commodification of the world's water*. Ottawa: The Council of Canadians.
- BASTIDA, Benjamín (2011). *Crisis, ¿Un final por escribir? Causas, consecuencias y salida a una crisis de Sistema*. Barcelona: Cristianisme i Justícia.
- BAYO, Francesc *et al.* (2016). *La desposesión de la vida cotidiana*. Barcelona: Seminari d'Economia Crítica Taifa. Recuperat de <http://informes.seminaritaifa.org/informe-11/>
- BENERÍA, Lourdes (1992). «The Mexican Debt Crisis: Restructuring the Economy & the Household. Lourdes». A Lourdes Benería i Shelley Feldman (Eds.): *Unequal Burden. Economic Crises, persistent poverty and women's work* (pp. 83-104). Boulder: Westview Press.
- BENERÍA, Lourdes (2003). «Introducción. La mujer y el género en la economía: un panorama general». A Paloma de Villota (Ed.): *Economía y género. Macroeconomía, política fiscal y liberalización. Análisis de su impacto sobre las mujeres* (pp. 23-74). Barcelona: Icaria Editorial.
- BENERÍA, Lourdes i FELDMAN, SHELLEY (Eds.) (1992). *Unequal Burden: Economic Crises, Persistent Poverty, and Women's Work*. Boulder: Westview Press.
- BENERÍA, Lourdes i SARASÚA, CARMEN (2011). «Delitos y crímenes económicos contra la humanidad». *Revista de Economía Crí-*

tica, (12), 156-159. Disponible a: http://www.revistaeconomiacritica.org/sites/default/files/revistas/n12/REC12_Notas_1_Berenia_sarasua.pdf

BIDEGAIN, Nicole (2009). *Comercio y desarrollo en América Latina: el orden de los factores altera el producto. Propuestas de políticas públicas para encauzar el comercio internacional hacia la equidad social y de género*. Centro Interdisciplinario de Estudios sobre el Desarrollo, Uruguay. Disponible a: <http://www20.iadb.org/intal/catalogo/PE/2009/03197.pdf>

BOSCH, Anna; CARRASCO, Cristina i GRAU, Elena (2005). «Verde que te quiero violeta. Encuentros y desencuentros entre feminismo y ecologismo». A Enric TELLO (Ed.): *La historia cuenta. Del crecimiento económico al desarrollo humano sostenible* (pp. 321-346). Barcelona: El Viejo Topo.

CAGATAY, Nilufer; GROWN, Caren i ELSON, Diane (Eds.) (1995). «Introduction. Special Issue on Gender, Adjustment and Macroeconomics». *World Development*, 23(11), 1827-1836.

CAGATAY, Nilufer i OZLER, Sule (1995). «Feminization of the Labor Force: The Effects of Long-Term Development and Structural Adjustment». *World Development*, 23(11), 1883-1894.

CARRASCO, Cristina (2001). «La sostenibilidad de la vida humana: ¿un asunto de mujeres?» *Mientras Tanto*, 82, 43-70.

CARRASCO, Cristina (2009). «Mujeres, sostenibilidad y deuda social». *Revista de Educación*, número extraordinario 2009, 169-191.

CARRASCO, Cristina; BORDERÍAS, Cristina i TORNOS, Teresa (2011). «Introducción. El trabajo de cuidados: antecedentes históricos y debates actuales». A Cristina CARRASCO, Cristina BORDERÍAS i Teresa TORNOS (Eds.): *El trabajo de cuidados. Historia, teoría y políticas* (pp. 13-96). Madrid: Los libros de la Catarata.

CARRASCO, Cristina; DÍAZ, Carme; MARCO, Inés; ORTIZ, Rosa i SÁNCHEZ, Marina (2014). «Expolio y servidumbre: apuntes sobre la llamada deuda de cuidados». *Revista de Economía Crítica*, (18), 48-59. Disponible a: <http://revistaeconomiacritica.org/>

- sites/default/files/revistas/n18/4_CCarrasco-y-otras_Expolio-y-servidumbre.pdf
- CARRASCO, Cristina i TELLO, Enric (2011). «Apuntes para una vida sostenible». A Maria FREIXANET (coord.): *Sostenibilitats. Polítiques públiques des del feminisme i l'ecologisme* (pp. 11-54). Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials.
- Centro de Estudios del Cambio Social (CECS) (2012). *Informe España 2012. Una interpretación de su realidad social*. Madrid: Fundación Encuentro. Disponible a: http://www.fund-encuentro.org/informe_espana/descargar.php?id=2012-0
- CLAVERO, VICENTE (27 D'ABRIL DE 2017). «LAS TRES GRANDES ELÉCTRICAS GANAN EL DOBLE Y PAGAN MENOS IMPUESTOS». *Público.es*. Disponible a: <http://www.publico.es/economia/tres-grandes-electricas-ganan-doble.html>
- CODURAS, Alicia i DEL LLANO, Juan E. (2007). *La sanidad española en cifras 2016*. Madrid: Círculo de Sanidad. Disponible a: http://www.cesm.org/wp-content/uploads/2017/03/LIBRO_SANIDAD_ESPANOLA_EN_CIFRAS_2016.pdf
- Comissions Obreres (2016). *Estudi sobre la feminització de la pobresa. La invisibilitat de la pobresa femenina*. Disponible a: https://www.ccoo.cat/pdf_documents/2016/ESTUDI_SOBRE_LA_FEMINITZACIO_DE_LA_POBRESA_projeccio.pdf
- DUPRÉ, Mathilde (Coord.) (2015). *A Transatlantic Agreement, But at What Cost to SMEs? Paris: Veblen Institute for Economic Reforms*. Disponible a: http://www.veblen-institute.org/IMG/pdf/smes_and_ttip_vebleninstitute_eng_20_nov_2015.pdf
- EBERHARDT, Pia (2014). *La protección de las inversiones en una encrucijada. La TTIP y el futuro del derecho global de las inversiones*. Berlín: Friedrich-Ebert-Stiftung, Política Global y Desarrollo. Disponible a: <http://library.fes.de/pdf-files/iez/global/11011.pdf>
- EBERHARDT, Pia; REDLIN, Blair; TOUBEAU, Cecile (2014). *La democracia en venta. Cómo las normas de protección de los inversores en el CETA amenazan al interés público en Canadá y la UE*. Disponible a: <https://www.tni.org/files/publication-downlo>

ads/ceta-trading_away_democracy-2016es.pdf

- EBERHARDT, Pia i OLIVET, Cecilia (2012). *Cuando la injusticia es negocio*. Corporate Europe Observatory i Transnational Institute. Disponible a: https://corporateeurope.org/sites/default/files/publications/cuando_la_injusticia_es_negocio.pdf
- EGUIÁ, Amalia i ORTALE, Susana (2004). «Reproducción social y pobreza urbana». *Cuestiones de Sociología*, (2), 21-49. Disponible a: <http://www.cuestionessociologia.fahce.unlp.edu.ar/article/view/CSn02a01>
- ELSON, Diane (1995). «Gender awareness in modeling structural adjustment». *World Development*, 23(11), 1851-1868.
- ESPINO, Alma (Coord.); AZAR, Paola; SALVADOR, Soledad i BIDEGAIN, Nicole (2009). *América Latina: equidad de género, comercio internacional y desarrollo*. Ministerio de Igualdad, Federación Mujeres Progresistas, IGTN. Disponible a: <http://www20.iadb.org/intal/catalogo/PE/2009/03902.pdf>
- Europapress (19 de setembre de 2017). «La Justicia europea avala la cláusula de arbitraje del acuerdo de inversiones entre Eslovaquia y Países Bajos». Disponible a: <http://www.europapress.es/economia/macroeconomia-00338/noticia-justicia-europea-avala-clausula-arbitraje-acuerdo-inversiones-eslovaquia-paises-bajos-20170919115728.html>
- European Comission (2015a). «How trade policy and regional trade agreements support and strengthen EU economic performance». A *EU exports: employment and income (1995-2011)*. Institute for Prospective Technological Studies/ DG TRADE, 2015 edition. Disponible a: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/march/tradoc_153270.pdf
- European Commission (2015b). *Trade for all: Towards a more responsible trade and investment policy*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Disponible a: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/october/tradoc_153846.pdf
- European Water Movement (2015). *El acuerdo de libre comercio entre la Unión Europea y Canadá pone en peligro la gestión del agua*.

- Disponible a: <http://europeanwater.org/es/noticias/notas-de-prensa/599-el-acuerdo-de-libre-comercio-entre-la-union-europea-y-canada-pone-en-peligro-la-gestion-del-agua>
- Eurostat, 2016. *International trade in goods*. Disponible a: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/International_trade_in_goods
- Eurotopics (17 de maig de 2010). Aseguradora polaca entra en la bolsa con éxito. *Eurotopics*. Disponible a: <http://archiv.eurotopics.net/es/home/presseschau/archiv/article/ARTICLE70072-Aseguradora-polaca-entra-en-la-Bolsa-con-exito>
- EZQUERRA, Sandra (2012). «Acumulación por desposesión, género y crisis en el Estado español». *Revista de Economía Crítica*, (14), 124-147. Disponible a: <http://www.revistaeconomiacritica.org/sites/default/files/revistas/n14/Semimonografico-2.-Ezquerra.pdf>
- EZQUERRA, Sandra (2014). «La crisis o nuevos mecanismos de acumulación por desposesión de la reproducción». Papeles de relaciones ecosociales y cambio global, (124), 53-62.
- FONTANA, Marzia (2016). *Gender Equality in Trade Agreements*. Ricerca encargada per European Parliament's Committee on Women's Rights and Gender Equality. Disponible a: <http://www.europarl.europa.eu/supporting-analyses>
- FELDMAN, Shelley (1992). «Crises, Poverty & Gender Inequality: Current Themes & Issue»s. A Lourdes BENERÍA i Shelley FELDMAN (Eds.): *Enequal Burden. Economic Crises, persistent poverty and women's work* (pp. 1-25). Boulder: Westview Press.
- FLORO, Maria Sagrario (1995). «Economic restructuring, gender and the allocation of time». *World Development*, 23(6), 1913-1929.
- FRITZ, Thomas (2015). *Public services under attack. TTIP, CETA, and the secretive collusion between business lobbyists and trade negotiators*. Association Internationale de Techniciens, Experts et Chercheurs (AITEC), Corporate Europe Observatory (CEO), European Federation of Public Services Uni-

ons (EPSU), Instytut Globalnej Odpowiedzialności (IGO), Transnational Institute (TNI), Vienna Chamber of Labour (AK Vienna) i War on Want. Disponible a: <https://corporateeurope.org/sites/default/files/attachments/public-services-under-attack.pdf>

GÁLVEZ, Lina (2013). «Una lectura feminista del austericidio». *Revista de Economía Crítica*, (15), 80-110.

GÁLVEZ, Lina i RODRÍGUEZ-MODROÑO, Paula (2016). «Una crítica desde la economía feminista a la salida austericida de la crisis». *Atlánticas. Revista Internacional de Estudios Feministas*, 1(1), 8-33. Disponible a: <http://revistas.udc.es/index.php/ATL/article/view/arief.2016.1.1.1346>

GÁLVEZ, Lina i TORRES, Juan (2010). *Desiguales. Mujeres y hombres en la crisis financiera*. Barcelona: Icaria.

GARAY, Ane (2017). *Feministok TTIP-Ari Aurre! ¿Por qué es necesaria una respuesta feminista a los nuevos tratados globales?* Munda-bat. Disponible a: <https://drive.google.com/file/d/0Bwfls-12RWJzkUzdsZW1OSERkZFE/view>

GONZÁLEZ, Irene (2016). *Desigualdad de género y pobreza energética. Un factor de riesgo olvidado*. Asociación Catalana de Ingeniería Sin Fronteras. Disponible a: <https://esf-cat.org/wp-content/uploads/2017/09/ESFeres17-PobrezaEnergeticaDesigualdadGenero.pdf>

HADDAD, Lawrence; BROWN, Lynn R.; RICHTER, Andrea i SMITH, Lisa (1995). «The Gender Dimensions of Economic Adjustment Policies: Potential Interactions and Evidence to Date». *World Development*, 23(6), 881-896.

HALL, David (2010). *Challenges to Slovakia and Poland health policy decisions: use of investment treaties to claim compensation for reversal of privatisation/liberalisation policies*. Public Services International Research Unit (PSIRU). Disponible a: http://gala.gre.ac.uk/2744/1/PSIRU_Report_9828_-_2010-02-H-tradelaw.pdf

HARVEY, David (2004). *El nuevo imperialismo*. Madrid: Akal.

- HERNÁNDEZ ZUBIZARRETA, Juan i RAMIRO, Pedro (2015). *Contra la lex mercatoria. Propuestas y alternativas para dismantelar el poder de las empresas transnacionales*. Barcelona: Icaria.
- HERRERO, Yayo (2012). «Propuestas ecofeministas para un sistema cargado de deudas». *Revista de Economía Crítica*, (13), 30-54. Disponible a: http://revistaeconomiacritica.org/sites/default/files/revistas/n13/2_REC13_Articulo_Y_Herrero.pdf
- IANWGE (2011). *Report of the Tenth Session of the Inter-Agency Network on Women and Gender Equality*. New York, 16 – 18 February 2011. Disponible a: http://www.un.org/womenwatch/ianwge/annualmeetings/Report_of_IANWGE-2011.pdf
- Instituto para el Desarrollo e Integración de la Sanidad (IDIS) (2017). *Sanidad privada, aportando valor. Análisis de situación 2017*. Madrid: Idis. Disponible a: https://www.fundacionidis.com/wp-content/informes/informe_analisis_situacion_idis2017_web2.pdf
- Ioé (11 d'abril de 2014). «El poder de los mercados. Expansión del capital financiero transnacional en connivencia con los paraísos fiscales». Barómetro Social de España. Disponible a: <https://barometrosocial.es/archivos/971>
- KABEER, Naila i NATALI, Luisa (2013). *Gender Equality and Economic Growth: Is there a win-win?* IDS Working Paper 417. Brighton (Regne Unit): Institute of Development Studies. Disponible a: <https://www.ids.ac.uk/files/dmfile/Wp417.pdf>
- LARRAÑAGA, Mertxe (2013). «Mujeres, tiempos, crisis: combinaciones variadas». *Revista de Economía Crítica*, (8), 113-120. Disponible a: http://www.fuhem.es/media/ecosocial/File/Boletin%20ECOS/ECOS%20CDV/Boletin_9/Ecologia_Critica/REC_Mertxe_Larra%C3%B1aga.pdf
- LEÓN, Magdalena (1992). «Políticas neoliberales frente al trabajo femenino, Ecuador 1984-1988». A María del Carmen FEIJÓ (Comp.): *Tiempo y espacio: las luchas sociales de las mujeres latinoamericanas* (pp. 211-257). Buenos Aires: CLACSO.

- LILLO, José María i RODRÍGUEZ, María del Carmen (2017). *Estadística de gasto sanitario público 2015: principales resultados*. Subdirección General de Cartera de Servicios del SNS y Fondos de Compensación. Ministerio de Sanidad, Servicios Sociales e Igualdad.
- LUCAS, Linda E. (Ed.) (2007). *Unpacking Globalization: Markets, Gender, and Work*. Plymouth: Lexington Books.
- McFARREN, Wendy (1992). «The politics of Bolivia's economic crisis: survival strategies of displaced tin-mining households». A Lourdes BENERÍA i Shelley FELDMAN (Eds.): *Enequal Burden. Economic Crises, persistent poverty and women's work*, (pp. 131-158). Boulder: Westview Press.
- MOSEER, Caroline (1989). «The impact of recession and adjustment policies at the micro-level: low income women and their households in Guayaquil, Ecuador». A UNICEF: *The invisible adjustment. Poor women and the economic crisis* (pp. 137-166). New York: UNICEF.
- NAGAR, Richa; LAWSON, Victoria; McDOWELL, Linda i HANSON, Susan (2002). «Locating Globalization: Feminist (Re)readings of the Subjects and Spaces of Globalization». *Economic Geography*, 78(3), 257-284.
- OLIVET, Cecilia; MÜLLER, Bettina i GHIOTTO, Luciana (2017). *ISDS in numbers. Impacts of investment arbitration against Latin America and the Caribbean*. Amsterdam: Transnational Institute. Disponible a: https://www.tni.org/files/publication-on-downloads/isds_en_numerosen2017.pdf
- PASTRANA, Eva (7 de juny de 2012). «La solución de Islandia para salir de la crisis: ni un céntimo para los bancos». *ABC.es*. Disponible a: <http://www.abc.es/20120607/economia/ab-ci-solucion-islandia-para-salir-201206061408.html>
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2006). *Perspectivas feministas en torno a la economía: el caso de los cuidados*. Madrid: Consejo Económico y Social, Colección Estudios.
- PÉREZ OROZCO, Amaia (2011). «Crisis multidimensional y sostenibilidad de la vida». *Investigaciones Feministas*, 1(2), 29-53.

Disponible a: <https://revistas.ucm.es/index.php/INFE/article/viewFile/38603/37328>

PÉREZ OROZCO, Amaia (2014). *Subversión feminista de la economía. Aportes para un debate sobre el conflicto capital-vida*. Madrid: Traficantes de Sueños.

PÉREZ OROZCO, Amaia (2017). *Aprendizajes de las resistencias feministas latinoamericanas a los tratados de comercio e inversión. Del no al ALCA al cuestionamiento del capitalismo patriarcal*. Paz con Dignidad, Observatorio de Multinacionales en América Latina (OMAL). Disponible a: http://www.noalttip.org/wp-content/uploads/2017/06/resistencias_feministas_latinoamericanas_frente_tratados_comercio.pdf

PÉREZ-ALEMÁN, Paola (1992). «Economic Crisis & Women in Nicaragua». A Lourdes BENERÍA i Shelley FELDMAN (Eds.): *Enequal Burden. Economic Crises, persistent poverty and women's work* (pp. 239-258). Boulder: Westview Press.

PICCHIO, Antonella (1999). «Visibilidad analítica y política del trabajo de reproducción social». A Cristina CARRASCO (Ed.): *Mujeres y Economía. Nuevas perspectivas para viejos y nuevos problemas* (pp. 201-242). Barcelona: Icaria editorial.

POULSEN, Lauge Skovgaard (2010). «The Importance of BITs for Foreign Direct Investment and Political Risk Insurance: Revisiting the Evidence». A Karl P. SAUVANT (Ed.): *Yearbook on International Investment Law & Policy 2009/2010* (pp. 539-574). New York: Oxford University Press.

RECIO, Albert (2009). «La crisis del neoliberalismo». *Revista de Economía Crítica*, (7), 96-117. Disponible a: http://revistaeconomiacritica.org/sites/default/files/revistas/n7/5_la_crisis_del_neoliberalismo.pdf

SALVADOR, Soledad (2007). *Estudio comparativo de la «economía del cuidado» en Argentina, Brasil, Chile, Colombia, México y Uruguay*. Red Internacional de Género y Comercio Capítulo Latinoamericano. Disponible a: <http://www.gemlac.org/attachments/article/331/Salvador07.pdf>

- SANCHÍS, Norma (2007). *Las actividades de cuidado en Argentina*. Red Internacional de Género y Comercio, Capítulo Latinoamericano. Disponible a: <http://www.gemlac.org/attachments/article/330/Arg-Cuidado.pdf>
- SARACENO, Chiara (1992). «Women's Paid & Unpaid Work in Times of Economic Crisis». A Lourdes BENERÍA i Shelley FELDMAN (Eds.): *Enequal Burden. Economic Crises, persistent poverty and women's work* (pp. 219-238). Boulder: Westview Press.
- SASSEN, Saskia (2003). *Contrageografías de la globalización. Género y ciudadanía en los circuitos transfronterizos*. Madrid: Traficantes de sueños.
- SINCLAIR, Scott (2017). *Los problemas del TiSA. Servicios, democracia y poder corporativo en la era de Trump*. Canadian Centre for Policy Alternatives i Rosa Luxemburg Stiftung. Disponible a: <http://www.noaltright.org/wp-content/uploads/2017/10/TISA-ES.pdf>
- SINCLAIR, Scott i MERTINS-KIRKWOOD, Hadrian (2014). *El TiSA frente a los Servicios Públicos*. Internacional de Servicios Públicos. Disponible a: <http://www.noaltright.org/wp-content/uploads/2016/09/TISA.pdf>
- STIGLITZ, Joseph (2010). «Regulación y fallas». *Revista de Economía Institucional*, 12 (23), 13-28. Disponible a: <https://www.economiainstitucional.com/pdf/No23/jstiglitz23.pdf>
- UNCTAD (2010). *World Investment Report 2010. Investing in a low-carbon economy*. New York i Geneva: United Nations. Disponible a: http://unctad.org/es/Docs/wir2010_en.pdf
- UNCTAD (2016). *World Investment Report 2016. Investor nationality: policy challenges*. Geneva: United Nations. Disponible a: http://unctad.org/en/PublicationsLibrary/wir2016_en.pdf
- UN Women, 2016. *El Progreso de las Mujeres en el Mundo 2015-2016*. EUA: ONU Mujeres. Disponible a: http://progress.unwomen.org/en/2015/pdf/UNW_progressreport_es_10_12.pdf
- VALVERDE, Nacho (15 de juny de 2016). «Los ayuntamientos del cambio tropiezan en la promesa de remunicipalización». *Pú-*

- blico.es*. Disponible a: <http://www.publico.es/politica/ayuntamientos-cambio-tropezan-promesa-remunicipalizacion.html>
- VANDER, Miriam (2014). «TTIP Undermines Financial Regulation and Leaves Citizens Unprotected». Center For Research on Multinational Corporations (SOMO). Disponible a <https://www.somo.nl/wp-content/uploads/2014/01/TTIP-undermines-financial-regulation-and-leaves-citizens-unprotected-SOMO.pdf>
- VIIILUP, Elina (2015) «The EU's Trade Policy: from Gender-blind to Gender-sensitive?» Policy Department, Director General for External Policies, European Parliament, European Union, Brussels. DGEXPO/B/PolDep/NOTE/ 2015-194
- WARD, Kathy (Ed.) (1990). *Women workers and global restructuring*. Ithaca, NY: Cornell University Press.
- ZEPEDA, Eduardo; WISE, Timothy A. i GALLAGHER, Kevin P. (2009). *Replantando la Política Comercial para el Desarrollo: Las lecciones de México bajo el TLCAN*. Policy Outlook, Washington: Carnegie Endowment for International Peace. Disponible a: <http://www.ase.tufts.edu/gdae/Pubs/rp/CarnegieNAFTA-Dec09sp.pdf>

Llistat d'abreviatures

AIS	Avaluacions d'Impacte de Sostenibilitat
ALCA	Área de Libre Comercio de las Américas
ASEAN	Associació de Nacions del Sud-est de l'Àsia
BM	Banc Mundial
CDO	Obligacions de Deute Garantit. Collateralized Debt Obligation
CE	Comissió Europea
CGE	Equilibri General Computable
CIADI	Centro Internacional de Arreglo de Diferencias relativas a Inversiones. ICSID en anglès.
DR CAFTA	Dominican Republic-Central America Free Trade Agreement
EUA	Estats Units d'Amèrica
FMI	Fons Monetari Internacional
GATS	General Agreement on Trade in Services. En castellà, Acuerdo General sobre el Comercio de Servicios (AGCS).

GATT	General Agreement on Tariffs and Trade. En castellà, Acuerdo General sobre Aranceles Aduaneros y Comercio.
IANWE	Inter-Agency Network on Women and Gender Equality
ICS	Investment Court System. Mecanisme ISDS inclòs al CETA.
ICSID	International Centre for Settlement of Investment Disputes
IED	Inversions Estrangeres Directes
IIA	International Investment Agreement
ISDS	Investor-state Dispute Settlement. Solució de Disputes entre Inversors i Estats
INE	Instituto Nacional de Estadística
MERCOSUR	Mercado Común del Sur
NAFTA	TCI entre EUA, Canadà i Mèxic. TLCAN
OMC	Organització Mundial del Comerç
ONU	Organització de les Nacions Unides
PAE	Programes d'Ajustament Estructural

REMTE	Red Latinoamericana de Mujeres Transformando la Economía
SSDS	State-State Dispute Settlement
TBI	Tractats Bilaterals d'Inversions. BIT en anglès
TCI	Tracts de Comerç i Inversió
TiSA	Trade in Services Agreement
TTIP	Transatlantic Trade and Investment Partnership. TCI en negociació EU-EUA
TPP	Trans-Pacific Partnership
UE	Unió Europea
UNCTAD	United Nations conference on Trade and Development. En castellà, Conferencia de las Naciones Unidas sobre Comercio y Desarrollo (CNUCID).

Annex

Els 20 productes més exportats

Els 20 productes més exportats el 2016. Dades publicades per ICEX.

<https://www.icex.es/icex/es/Navegacion-zona-contacto/revis-ta-el-exportador/en-cifras/index.html#seccion4>

Sector ICEX	millones de euros
Automóviles	38.762,5
Productos Químicos	29.365,4
Componentes de automoción	17.523,0
Prendas textiles de vestir	10.284,4
Combustibles y lubricantes	9.356,6
Prod. Fundición y siderúrgicos	9.287,2
Otros productos sin elaborar	8.090,8
Frutas frescas y congeladas	7.346,9
Hortalizas frescas y congeladas	5.723,6
Prod. Semielab. Metálicos no ferrosos	5.115,4
Material eléctrico	4.809,2
Equip. Navegación aérea	4.154,1
Electrónica e informática	3.564,8
Perfumería y cosmética	3.536,3
Aceite de oliva	3.365,7
Minerales metálicos y no metálicos	3.224,8
Materias textiles	3.002,7
Envases y embalajes	2.960,8
Papel y sus derivados	2.801,1
Maquinaria eléctrica	2.721,0
	174.996,3

Els serveis més exportats

Exportació de serveis de l'Estat espanyol, 2016. Dades del Banc Mundial.

	Million US\$	
Total Services	126.614	
Travel	60.395	47,7%
Other commercial services (OCS)	45.708	36,1%
Transport	16.460	13,0%
Goods-related services	4.052	3,2%

On,

Travel: fa referència a serveis turístics, són les despeses que fan visitants estrangers a l'estat espanyol. Inclou activitats econòmiques com el comerç i hostaleria.

Transport: fa referència a serveis de transport terrestre, marítim i aeri. Inclou el transport de passatgers i el de mercaderies. També inclou els serveis de subministrament a través de gasoductes, per exemple.

Goods-related services: fa referència a serveis de transformació de béns sense que hi hagi canvi de propietat. Inclou activitats de manteniment i reparació, i altres activitats de transformació.

Other commercial services: agrupa la resta de serveis. Inclou: activitats financeres, empresarials, administratives, immobiliàries, educació, sanitàries, etc.

Per determinar quines són les activitats de serveis comercials amb més exportacions, ens basem en l'enquesta «Encuesta de Comercio Internacional de Servicios (ECIS), 2014» publicada per l'INE.

Actividad económica	Valor Exportaciones (millones de euros)
Otros servicios comerciales	35.451
Empresariales	16.784
Telecomunicaciones	9.239
Financieros y seguros	5.912
Seguros y pensiones	3.834
Financieros	2.078
Construcción	1.458
Personales, culturales y recreativos	1.053
Propiedad Intelectual	1.006

Tal com especifica aquest estudi, els serveis amb més pes en les exportacions l'any 2014 van ser els serveis empresarials, serveis relacionats amb la informació, telecomunicacions i informàtica, i finalment els serveis relacionats amb activitats financeres i d'assegurances.

Els Tractats de Comerç i Inversió (TCI) han estat objecte d'estudi des de diferents perspectives i sectors. Aquesta publicació respon a un objectiu de la **Campanya Catalana contra els TCI**: la necessitat d'aprofundir en la perspectiva feminista de crítica i proposta davant el poder corporatiu expressat en els anomenats «acords de lliure comerç». Ens trobem davant d'un entramat de sigles per avalar i perpetuar jurídicament un seguit de polítiques que emanen del capitalisme patriarcal. Presentats des del establishment com «la solució global a les crisis», en canvi, les dades aportades en aquesta investigació demostren que els TCI ataquen i mercantilitzen la vida. En aquest estudi també trobareu les aportacions que s'estan teixint des del feminisme per crear les alternatives i les resistències per fer front als TCI. Unes demandes i propostes centrades en la sostenibilitat de la vida.

Edita:

Amb el suport de:

Ajuntament de
Barcelona

Agència Catalana
de Cooperació
al Desenvolupament